GYVENIMAS IR KŪRYBA

SAULIUS ŽUKAS

Simonas Daukantas

KAUNAS „ŠVIESA“ 1988

83.3L1
Žu-09

Recenzavo filologijos mokslų kandidatė R. MIKŠYTĖ
ir istorijos mokslų daktaras V. MERKYS

Serija leidžiama nuo 1981 m.

Ž $\frac{4802050000—056}{M853(10)—88}$ 64—89

ISBN 5—430—00495—2

Skiriama artėjančioms 200-osioms
SIMONO DAUKANTO
gimimo metinėms

PRATARMĖ

Simonas Daukantas gyveno audringu, lietuvių nacionalinei istorijai svarbių įvykių laikotarpiu. Lenkijos—Lietuvos valstybės padalijimas 1795 m., Napoleono žygis į Rusiją 1812 m., Vilniaus universiteto suklestėjimas XIX a. pradžioje ir filomatų byla 1823 m., 1831 metų sukilimas ir Vilniaus universiteto uždarymas, 1863 metų sukilimas. Šie įvykiai reikalauja nepaliaujamo istorikų, kultūros, literatūros specialistų dėmesio. S. Daukanto gyvenime bei kūryboje taip pat yra likę nemaža neaiškumų. Savų klausimų aptariamam istorijos laikotarpiui kelia ir besikeičianti nūdiena.

Šioje knygoje, remiantis daugiausia jau žinomais duomenimis, pasakojama S. Daukanto biografija, aptariamas jo mokymosi, mokslinės bei kultūrinės veiklos kontekstas, stabtelėta prie istorinės tematikos veikalų. Čia tik prabėgomis tepaliečiama svarbi tema — S. Daukantas — lingvistas, beveik apeinami tokie klausimai: S. Daukantas — tautosakos rinkėjas ir publikuotojas, S. Daukantas — populiarių knygelių (iš jų ir elementoriaus) autorius bei vertėjas.

Kadangi knyga skiriama mokiniui, pasirinktas populiarus pasakojimo būdas — daugeliu atvejų teiginių šaltiniai nenurodomi. Naudotasi visa prieinama literatūra apie S. Daukantą, bet dažniausiai yra remiamasi vėliausiu, apibendrinamo pobūdžio V. Merkio darbu — monografija „Simonas Daukantas" (teikiant biografinius duomenis, ji bu-

vo parankinė knyga). Lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje S. Daukanto gyvenimas ir kūryba jau gana plačiai aptarti. Tyrinėjimų sąrašą galima pradėti pirmajame „Aušros" numeryje pasirodžiusia J. Šliūpo parašyta biografija. Vėliau daukantianos tradiciją svariai papildė A. Janulaičio, M. Biržiškos ir kitų mokslininkų tyrinėjimai. Apie pedagogikos situaciją to meto Lietuvoje žinių semtasi iš M. Lukšienės darbų, Vilniaus universiteto aplinkos aptarimui pasitelktos J. Lebedžio studijos, plačiai naudotasi ir ikikariniu laikotarpiu skelbtais tyrinėjimais (V. Maciūno ir kt.). Remtasi ir atskirai minėtina V. Jurgučio skelbta nauja archyvinė medžiaga apie Daukanto kultūrinę aplinką Peterburge.

Kita vertus, kartkartėm istoriko biografija bei jo raštų aiškinimas probleminami, bandoma kelti ir tokių klausimų, į kuriuos šiandien dar sunku atsakyti.

Didžioji dalis S. Daukanto kūrinių ištraukų cituojama iš 1976 m. išleistų „Raštų" 1—2 tomo; tekste skliaustuose nurodomas tomas ir puslapis; po citatų „Istorijos žemaitiškos", išleistos Jungtinėse Amerikos Valstijose 1893—1897 m., skliaustuose rašoma santrumpa *Ist.* Knygos pabaigoje pridedama chronologinė svarbiausių S. Daukanto gyvenimo datų bei leidinių lentelė.

Naudodamasis pratarmės žodžio galimybe, noriu išreikšti savo prielankumą ir padėkoti kolegoms bei draugams V. Vanagui, E. Aleksandravičiui, A. Sverdiolui, skaičiusiems rankraštį ir davusiems vertingų patarimų. Dėkoju ir oficialiems recenzentams — I. Mikšytei ir V. Merkiui, parėmusiam medžiaga, paskatinusiam, pamokiusiam.

GIMTINĖ. VAIKYSTĖS APLINKA

Lietuvių kultūros raidai XIX a. būdingas akivaizdus bangavimas. Pirmieji amžiaus dešimtmečiai — tai Vilniaus universiteto suklestėjimo metas; remiantis lenkų kultūra ir literatūra, šviečiamųjų ir romantinių idėjų įtakoje vis plačiau imta domėtis Lietuvos praeitimi, kalba, į lituanistinį sąjūdį įsitraukia nemažas būrelis lietuvių, suaktyvėja pasaulietinio turinio raštija (išleidžiamos A. Strazdo giesmės, S. Stanevičiaus pasakėčios ir kt.). Bet netrukus šis sąjūdis imamas slopinti — po 1831 m. sukilimo uždaromas pažangiausias Rusijos imperijoje Vilniaus universitetas, o po 1863 m. sukilimo uždraudžiama ir lietuviška spauda. Tai buvo skaudūs smūgiai tautinio sąmonėjimo procesui, lietuviškos kultūros ir literatūros raidai. S. Daukanto gyvenimas, jo kūrybos likimas yra tiesiog simboliškas šiame istorijos bangų fone. Neabejotina, kad S. Daukantas kaip istorikas, kaip rašytojas ir demokratiškai nusiteikęs pilietis susiformavo anuomet klestinčiame Vilniaus universitete, kuriame buvo remiamasi savo krašto kultūros tradicija. Visas jo gyvenimas, kūrybinė biografija yra kaip reta nuoseklus bandymas realizuoti jaunystės idealus. S. Daukanto mirties metais jau buvo gimę tie, kurie paskutiniais amžiaus dešimtmečiais vėl, su dar didesne energija iškels

tautinio atgimimo idėją (J. Basanavičius gimė 1851 m.), prisimins ir išaukštins S. Daukantą, daug kur bylos jo žodžiais. Taigi nuo „aušrininkų" jį skyrė viena karta, jis yra savotiškas tiltas, jungiantis geriausias Lietuvos kultūros tradicijas su naujuoju nacionalinio sąmoningumo ir lietuviškos kultūros kūrimo sąjūdžiu.

Reikia pabrėžti dar ir tai, kad kultūros istorijoje atsitiktinių dalykų retai pasitaiko, net ir protingiausios, pažangiausios knygos gali likti nesuprastos. Būtina kryptingai ugdanti kultūros aplinka, būtini tam tikri pasaulėžiūros pagrindai, kad galėtum drąsiai teigti demokratiškumo idėjas, galėtum pasakyti, jog valstietis yra vertingesnis ir doresnis žmogus už bajorą. Tai anaiptol ne visuotinė XIX a. pradžios nuomonė, o liaudies vaidmenį istorijoje, kultūroje tuo metu pripažino irgi tik pažangiausi epochos protai. Iš kur visa tai sklinda? Visko išmokyti universitetas, matyt, negalėjo, kai kuriais atvejais — ypač kalbant apie lietuvybės idėją — pažangieji profesoriai gebėjo gal tik padėt apsispręsti, sustiprinti jau atsineštas ankstesnio gyvenimo patyrimo suformuotas pasaulėžiūros nuostatas. O šios reikalauja papildomų tyrinėjimų, dar kartą primena aktualią mūsų istorijos problemą — kaip kalbėti apie to meto lietuvių kaimo kultūrą,— juk ši aplinka išugdo Lietuvai S. Daukantą.

Deja, apie S. Daukanto vaikystę ir ankstyvąją jaunystę nėra išlikusių konkretesnių žinių, biografai turi tenkintis tik vienu kitu faktu ir remtis analogijų principu, t. y. kalbėti apie Simoną kaip apie vieną tipiškų, tarkim, Kretingos mokyklos mokinių.

Simono Daukanto krikšto metrikai skelbia: „1793 m. spalio mėn. 29 d. aš, Simonas Lopacinskis, Lenkimų altarista, apkrikštijau sūnų, vakar gimusį, vardu Simonas, iš teisėtos moterystės tėvo bajoro Jurgio Daukanto ir motinos bajorės Kotrynos Odinaitės. Krikšto tėvai buvo: Antanas Neugavičius su Rozalija Norvydiene iš Kalvių". Taigi Simonas gimė Kalviuose, už keturių kilometrų nuo mažučio Lenkimų miestelio (dabar Skuodo rajonas). Seneliai buvo vietiniai žemaičiai. Tėvas Jurgis gimė 1759 m. balandžio 22 d., o motina Kotryna Odinaitė — apie 1757—1762 m. Jurgis Daukantas jai buvo antras vyras.

Svarbus Daukantų šeimos istorijos šaltinis yra Kotrynos Daukantienės antkapio paminklas Lenkimų bažnyčios šventoriuje, pastatytas sūnaus Simono. Rausvo granito plokštėje iškalti tokie žodžiai: „Čia ilsisi Dievuje užsnūdusi Kotrinė Odinaitė pirma Stanislovienė Jaušienė, paskui Jurgienė Daukantienė, kuri gyveno sumišimuose svieto, regėjo ir kentėjo didžius vargus rūpesnius savo amžiuje, metuose 1795 buvo garsiame mūšyje po Liepoja lygiai su vyru ir trimis dieveriais. Dievas jai buvo davęs penkias dukteris ir du sūnu, regėjo savo vaikų vaikų vaikus. Turėdama 90 metų amžiaus savo, persiskyrė su šiuomi svietu m. 1847 lapkričio mėnesio 9 dieną, auštant, palikusi šiame pasaulyje bevargstančius dvi dukteri ir sūnų, kurie raudodami savo meilingos ir išmintingos motinos minavinei tą akmenį padėjo". Iš šio užrašo sužinome, kad, Simonui esant vos dvejų metų, Daukantų šeima dalyvavo Kosciuškos sukilime ir sukilėlių žygyje į Liepoją. Šeimoje buvo kalbama, kad Daukantienė vežė mais-

tą sukilėliams ir pakliuvo į kautynių sūkurį, kulkoms zvimbiant gulėjo griovyje. Jau pats tas faktas liudija dvasinę Daukantų šeimos atmosferą, tam tikrą politinį aktyvumą, dalyvavimą istorijos įvykiuose. Vėliau tai virto romantizuota šeimos istorijos relikvija, svarbiu visai giminei faktu, kuriuo galima didžiuotis, kuris aitrina vaizduotę — net subrendęs istorikas Simonas Daukantas randa reikalo tai paminėti Peterburge užsakytame antkapyje motinai.

Simonas buvo vyriausias sūnus. Po jo ėjo duktė Anastazija, gimusi apie 1795 m. Gal trejeta metų už Simoną jaunesnė sesuo Ona. Ji buvo tėvų karšintoja ir ūkio paveldėtoja. 1802 m. Daukantams gimė duktė Kotryna, o 1804 m.— Konstancija. Vienos dukters vardas nežinomas. 1805 m. gimsta jauniausias vaikas — sūnus Aleksandras. Jis, Simono remiamas, baigė medicinos mokslus Vilniaus universitete, tarnavo karo gydytoju.

Dėl Daukantų šviesumo, sūnų išmokslinimo ir padėties visuomenėje ilgą laiką manyta, kad jie priklausė kilmingųjų luomui. Motiejus Valančius Daukantą irgi vadino bajoru, bet vėlesni biografijos tyrinėtojai suabejojo šiais tvirtinimais ir metrikais. A. Janulaitis rašė: „Metrikuose ir vėliau dokumentuose jisai užrašytas bajorų kilmės. Vėliau jis save taip ir vadino. Nėra reikalo tuo tikėti. Juk tai buvo tokie laikai, kuomet mužikas niekur negalėdavo eiti: visur būdavo suvaržytas ir sodžiuje, ir mieste, amate ir mokykloje, seminarijoje ir vienuolyne. Klebonas atlikdavo gerą darbą užrašęs jį bajoru, ne mužiku: neužkirsdavo jam kelio kilti aukštyn prie esančių tuomet visuomenės pažiūrų ir santykių. Bene bus labiau pa-

matuotas tvirtinimas, užsilikęs tarp Daukanto giminių, jog Daukantas bus buvęs mužikų kilimo, jog jo tėvai — buvę karališki žmonės". Beje, Lenkimų bažnyčios krikšto knygoje Daukanto dukterų kilmė nepažymėta, nes jų gyvenimo keliui tai beveik neturėjo reikšmės, o krikštijant sūnų Aleksandrą vėl pabrėžta, kad abu tėvai bajorai.

Nemaža naujos medžiagos S. Daukanto kilmės klausimui spręsti yra paskelbęs V. Merkys: Daukantų šeima rasta Skuodo dvaro nekilmingųjų sąrašuose; taigi galima tvirtinti, kad Daukantai buvo baudžiauninkai, nėję savaitinio lažo, o mokėję dvarui piniginę duoklę — činšą. Po 1831 m. sukilimo, konfiskavus Sapiegoms priklausiusį Skuodo dvarą, jie tapo valstybiniais, arba „karališkaisiais" valstiečiais. Tiesa, pačiam S. Daukantui luomo klausimas dar ne kartą bus svarbus — teks bajorišką kilmę įrodinėti falsifikuojant dokumentus.

Simono tėvai nebuvo turtingi, bet iš kaimynų buvo vieni šviesiausių ir šiek tiek turtingesni už kitus. Seniai nebėra Daukantų sodybos pastatų. Troba, kurioje Simonas gimė, turėjo aštuonis sieksnius (sieksnis — 2,13 m.) ilgio ir keturis pločio. Troboje ir alkieriuje[1] buvo sudėtos grindys. Dėl gražumo sienos kai kur išlipintos popieriais. Dešiniajame gale, atgręžtame į pietų pusę, gyveno visa šeimyna, o kairysis buvo lyg sandėlis, ten pylė bulves, laikė burokus, kopūstus. Simonas,

---

[1] Alkierius — kaimo trobos atskiras kambarys, paprastai skirtas vienam kuriam šeimos nariui arba svečiui apnakvinti.

lankydamasis tėvų sodyboje, vasarą mėgdavo miegoti klėtyje, o žiemą alkierėlyje, kur miegodavo motina, bet savo mylimam sūnui, kaip svečiui, visados jį užleisdavo. Be pamatinių sodybos akmenų, šiandien dar išlikęs medinis šulinys, galunamyje šiurena, ko gero, antrą šimtmetį bebaigiąs klevas. „Galima įsivaizduoti,— rašo V. Kuzmickas,— kiek kartų jaunystės metais nusiplūkęs per šienapjūtę ar rugiapjūtę, prie šio šulinio Simonas Daukantas vilgė savo pakulinį marškonį, savo degančius skruostus, nuo darbų nutirpusias rankas. Kiek kartų trumpomis pokaičio valandėlėmis, mėgaudamasis klevo pavėsiu, jis svarstė, kaip patekti į aukštabokštį Vilniaus miestą, nuo amžių garsėjusį mokslais ir mokslo vyrais".

Daukantai, šiek tiek turtingesni už daugelį aplinkinių valstiečių mokėjo ir didesnį činšą. 1796 m. inventoriumi Daukantams nustatyta 128 auksinai 20 grašių metinio mokesčio. Jurgis Daukantas buvo ne eilinis valstietis, o dvaro eigulys. Jis turėdavo parodyti valstiečiams, kur dvaro miškuose ir kirtimuose pasikirsti malkų, saugojo statybinį mišką. Ąžuolus uždrausta kirsti, nebent būtinai jų reikėtų padargams gamintis.

Galimas dalykas, kad Jurgis Daukantas, apeidamas dvaro miškus, drauge pasiimdavo ir sūnų Simoną. Žinant vėlesnius pastarojo raštus, galima pabandyt įsivaizduoti, kokį įspūdį vaiko sielai galėjo daryti slėpiningų Žemaitijos girių vaizdai, įsirėžę į sąmonę visam gyvenimui ir kartkarčiais gaivalingai iškylantys jau miestuose gyvenančio istoriko vaizduotėje. Palietęs miško temą, S. Daukantas išgyvendavo poetinio įkvėpimo, dvasinės atgaivos ir laisvės akimirkas — tai rodo miško ap-

rašymų stilius, intonacija. Aišku, simboliškoji neįžengiamos Žemaičių girios prasmė atsiras vėliau, susikaups pamažu, bet visa tai negalėjo ateiti vien iš knygų, emocinių simbolio išgyvenimo pagrindų, matyt, reikia ieškoti ir vaikystėje.

S. Daukanto gimtajame krašte pasakojamoji tautosaka labai gausi, matyt, rudens ir žiemos vakarais vaikai prisiklausydavo daugybės pasakų. Netrūko Daukantų namuose ir pašalinių žmonių: visuomet būdavo keli samdiniai, pas eigulį ateidavo valstiečių su įvairiais reikalais. Tėvai irgi mėgo žmonėtis, kaimynų buvo gerbiami ir laukiami svečiai, dažnai kviečiami į kūmus[1]. Kokių nors atsitikimų iš to meto Simono gyvenimo nėra žinoma, atrodo, kad jis augo kaip ir visi sodžiaus vaikai. Neabejotina tik viena — tuo metu Simoną ugdžiusi valstietiška kultūra su savo vertybėmis, su aiškiu gėrio ir blogio, doros ir nedoros supratimu tapo tais pamatiniais akmenimis, ant kurių jau jo paties pastangomis bus renčiamas Lietuvos praeities rūmas.

MOKYKLOJE

Pasakojant apie S. Daukantą, nuolatos tenka liesti tuometinę mokyklą, todėl reikėtų keletą žodžių pasakyti apie ano meto pedagoginę sistemą. Dar prieš Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą, 1781 m. įvykdyta aukštųjų mokyklų reforma, sukurta Edukacinė komisija, patvirtinusi mokyklų

---

[1] Kūmai — krikšto tėvai.

nuostatus. Reforma rėmėsi tuo metu pažangiomis švietėjiškomis idėjomis ir atspindėjo realius socialinių santykių pakitimus — laipsnišką perėjimą iš feodalinės visuomenės formacijos į kapitalistinę. Pedagoginės reformos tendencija — suvalstybinti ir supasaulietinti mokyklų valdymą. Pagal Edukacinės komisijos projektą visos Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos privalėjo būti pavaldžios pasaulietinei administracijai, mokymo programas rengti ir mokymą kontroliuoti pavesta Vilniaus universitetui, mokytojai turėjo būti pasauliečiai. Šis projektas tik iš dalies įgyvendintas. Mokyklos demokratėjimas neįmanomas be mokymo nacionaline kalba. Edukacinės komisijos nuostatuose pažymėta, kad mokyklose dėstoma gimtąja kalba, tačiau ši sąvoka neaptariama ir nediferencijuojama. Reforma siekta sukurti tiems laikams gana pažangią vientisą lenkų nacionalinę mokyklą. Prie Edukacinės komisijos veikusi Vadovėlių rengimo draugija neišleido nė vieno vadovėlio lietuvių kalba.

Šitokia oficiali valdžios pozicija lietuvių kalbos atžvilgiu neatitiko realių visuomenės poreikių. Vakarinėje Lietuvoje net ir tarp bajorų dar buvo gajos lietuviškos tradicijos. Lietuvos bajorija apskritai buvo gana unikali socialiniu ir ekonominiu požiūriu. Kauno gubernija bajorų skaičiumi buvo pirmoji Rusijos imperijoje (9,4 procentai), Vilniaus — antroji. Bet iš 60 tūkstančių bajorų 1795 m. baudžiauninkus turėjo tik apie 15 tūkstančių. Didžioji dalis patys dirbo žemę ar vertėsi kitokiais darbais, net samdėsi valstiečiams. Žemutinis bajorų sluoksnis savo ambici-

jomis jautėsi priklausąs bajoriškai kultūrai, tačiau daugelis bajorų dėl savo padėties buvo artimi ir liaudies — t. y. valstiečių — sluoksnio kultūrinėms tradicijoms, daug jų, ypač Žemaitijoje, tebekalbėjo lietuviškai. Ieškodama naujo pragyvenimo būdo, dalis šitos maištingos (ir caro valdžios nemėgstamos) bajorijos užpildė vidurines mokyklas ir aukštąją mokyklą. Šviesesnės bajorijos ryšys su liaudimi buvo ir tam tikras pastarosios kultūrinės raidos akstinas. Kilo ir pačių valstiečių poreikis šviestis. Plėtojantis prekiniams-piniginiams santykiams, pirmiausia činšiniai ir laisvieji valstiečiai, kurių daugiausia buvo Žemaitijoje (pavyzdžiui, Telšių apskrityje 1856 m. činšininkai sudarė 97,8 procentus), vis labiau jautė reikalą pramokti skaityti, rašyti, skaičiuoti.

Svarstydama, kur S. Daukantas galėjo gauti pradinį mokslą, M. Lukšienė nurodo pagrindinius to meto lavinimo kelius. Pirmiausia — parapijinė mokykla. Pagal Edukacinės komisijos, vėliau ir Vilniaus universiteto pageidavimą, jos privalėjo veikti kiekvienoje parapijoje. S. Daukanto gimtoji Telšių apskritis (ir Šiaulių apskritis) visoje Vilniaus gubernijoje turėjo tankiausią pradinių mokyklų tinklą. 1804 m. 27-iose Telšių apskrities parapijose buvo 24 parapijinės mokyklos su 571 mokiniu. XIX a. pirmajame ketvirtyje minėtos dvi apskritys nuolatos pirmauja ir mokyklų skaičiumi bei jų didumu, ir mokinių iš valstiečių gausumu. Jei parapijinė mokykla buvo kiek toliau ar vaiką tėvams išlaikyti buvo sunku, samdydavo bakalorių — daraktorių, kuris mokė namie, vie-

noje iš kaimo trobų. Taip atsirado nuo nieko ne priklausomų kaimo mokyklėlių su keliais ar ke liolika vaikų. Apie jas išliko labai maža žinių tačiau įdomus, pavyzdžiui, 1820 m. barono Rionė skundas universitetui, kur užfiksuotas jų gausėji mas Telšių apskrityje. Rionė rašo, kad vadinamo sios slaptos mokyklėlės kaimuose trukdančios pa rapijinėms, kad čia nekontroliuojami moko viso kie perėjūnai, ir prašo universitetą leidimo jas uždaryti. Aišku, pradžiamokslį S. Daukantui ga lėjo duoti ir tėvas, ypač motina.

Tikslesnių žinių, kur Simonas pradėjo mokytis nėra. Aišku, per mokslą tėvai valstiečiai tikėjosi pagerinti vaikų gyvenimą, tik mažai kas galėjo apie tuos mokslus galvoti. Laimei, atsirado Simonui pasiturintis globėjas — kunigas S. Lopacinskis (vėliau Simonas pastatys jam antkapį, pavadins jį gimine ir geradėju).

Pirmosios žinios apie S. Daukanto mokslą susijusios su Kretingos mokykla, kurią 1808 m. vizitavo Vilniaus universiteto profesorius J. Mickevičius. Mokykla buvo suskirstyta į dvi klases: pirmojoje — 65, antrojoje — 68 mokiniai. Antrojoje klasėje klausinėdamas mokomųjų dalykų profesorius nurodo 16 pažangiausių mokinių, tarp jų ir Simoną. Gražiausiai rašantys paminėti du, vienas iš jų — vėlgi S. Daukantas. Kretingos parapijinę mokyklą išlaikė vietos bernardinų vienuolynas. Pirmojoje klasėje buvo mokoma skaityti, rašyti, lenkų ir lotynų kalbos gramatikos, versti iš lotynų kalbos į lenkų kalbą, geografijos pradmenų, aritmetikos veiksmų su sveikaisiais skaičiais ir tikybos bei dorovės mokslo. Antrojoje

klasėje gilinamos žinios iš lenkų ir lotynų kalbos, aritmetikos (jau einamos ir trupmenos) ir tikybos bei dorovės mokslo, einama Europos geografija ir ypač plačiai — Rusijos. Per minėtą vizitaciją S. Daukantas čia jau buvo mokęsis dvejus metus. V. Merkys mano, kad Kretingoje jis atsidūrė dar anksčiau. Norint patekti į pirmąją klasę, reikėjo pasirengti, pramokti lenkų kalbos — mokykloje buvusi parengiamoji klasė. Nėra aišku, ar S. Daukantas lankė 1803 m. Kretingoje pradėjusią veikti trečiąją klasę.

Mokinių sudėtis Kretingos mokykloje gana liaudiška: bajorų — 6 procentai, miestiečių — 10 procentų, o 84 procentus sudarė valstiečių vaikai. Tačiau nekilmingasis luomas ir čia turėjo neužmiršti savo vietos. Tiek Kretingos, tiek ir antrosios S. Daukanto mokymosi vietos — Žemaičių Kalvarijos (dabar Varduvos) mokyklų auklėtiniai per rekrutų gaudynes, pasak V. Merkio, jausdavosi kaip medžiojami zuikiai. Nors dvarininkai ir leido valstiečių vaikams lankyti mokyklą, bet juos laikė tokia pačia dvaro nuosavybe kaip ir kitus baudžiauninkus. Taip į valstiečių kilmės mokinius žiūrėjo ir caro administracijos pareigūnai.

Pirmajame XIX a. ketvirtyje iš stojančiųjų į vidurines mokyklas nebuvo reikalaujama kilmės dokumentų, ir daugelis mokinių rašydavosi esą bajorai. Kadangi dalis Žemaitijos laisvųjų valstiečių XVIII a. inventoriuose rašomi bajorais, apie tikrą mokinių socialinę padėtį sunku spręsti, tačiau kai kuriose vidurinėse mokyklose net oficialiais duomenimis valstiečių būdavo trečdalis ir daugiau. Žinomo traktato apie lietuvių tautos

ir kalbos kilmę autorius K. Bogušas nurodo, kad 1803 m. Telšiuose iš 232 mokinių buvo 41 valstietis, Troškūnuose iš 174 — 22, Dotnuvoje iš 170 — 38. O 1824 m. Vilniaus gimnazijoje iš 564 mokinių buvo 22 miestiečiai, 3 laisvieji, 5 įvairūs, kiti — bajorai, Dotnuvos apskrities mokykloje iš 192 mokinių — 51 valstietis. Kalvarijos — iš 353 — 164 valstiečiai. Taigi krinta į akis kur kas gausesnis valstiečių mokinių skaičius Vakarinėje ir Šiaurinėje Lietuvoje (be to, dalis valstiečių būdavo užsirašę bajorais). Kai kurias mokyklas vizitatoriai vadina valstietiškomis. Tokia buvo ir Žemaičių Kalvarijos mokykla, kur tęsė mokslą S. Daukantas.

Mokyklos, kuriose mokinių daugumą sudaro valstiečių vaikai, turėjo specifinių bruožų; tai pastebi ir akylesni vizitatoriai. Net ir labai kukliai gyvenantis (be buto ir knygų) mokinys turėdavo gauti iš tėvų bent 15 rb per metus; dar kelis rublius reikėdavo mokėti vadinamiesiems namų prižiūrėtojams — direktoriams, mokyklos skiriamiems iš vyresniųjų mokinių. Nedaug valstiečių, net ir pasiturinčiai gyvenančių, galėjo sukrapštyti tiek pinigų, kad užtektų vaikui išlaikyti ne namų sąlygomis, nors už patį mokslą vidurinėse mokyklose ir nereikėjo mokėti. Mokslus tęsdavo dažniausiai tik nebijantys vargo. Jau minėtas, daug pasaulio matęs K. Bogušas, apibūdindamas XIX a. pradžios valstietiškos mokyklos mokinius, rašo, kad į mokyklą dažniausiai atiduodama jau pavėluotai — pirmojoje klasėje galima aptikti net trisdešimtmetį. Yra tokių mokinių, „kuriems tėvai dėl skurdo nieko negali mokymuisi duoti, paskir-

dami tik gabalėlį iš savo nedidelio žemės plotelio. Tą žemės rėželį būsimasis kandidatas į mokyklą laisto savo paties prakaitu, dirba savo paties ranka, o surinktą derliaus saują parduoda, dėdamas į savo būsimojo mokslo fondą, kartodamas tuos pačius sunkius darbus, kol iš jų susirinks tiek lėšų, kad galėtų per visą mokyklą mokytis". Verta tęsti raiškius šio, vieno iš nedaugelio tuo metu palankių lietuvių valstiečiui, vizitatoriaus įspūdžius:

Buvau pratęs visiems studentams liepti po vieną prieiti, sustot prieš mane. Apžiūrėdavau tada, kaip apsivilkęs, ar sušukuota galva, ar plautos rankos, ar nukirpti nagai, ar tvarkoje apavas ir kaip kiekvienas laikosi. Ką maniau esant peiktina, mokiau ir taisiau. Kai atėjo eilė parodyti rankas, pamačiau, kad jos visų mokinių, vyresnių kaip 10 metų amžiaus, buvo juodos, nuo darbo sudiržusios, supjaustytos, šiurkščios, storos ir nuo nuolatinio darbo kaip puspadis sukietėjusios odos. Toks į mokyklą ateina nerangus, su mažais proto sugebėjimais, bet su didžiausiu noru mokytis. Teturėdamas kietą juodą duonos kąsnį, niekad neragaudamas mėsos ir viralo, jis būtinai trokšta mokslo. Užuojauta, nuostaba ir kartu kažkokia pagarba apima matant vargšą žemaitį, besigrumiantį su tieku moralinių ir fizinių kliūčių į mokslą. Dievobaimingai galvodamas, kad visokie mokslai iš dangaus eina, jis mokosi savo pamokų klūpodamas po kelias valandas. Girdėjau ir apie tokį, kurs matydamas, kaip rykšte baudžiami tinginiai, ir todėl galvodamas, kad ji varanti protą į galvą, eidavo pas savo mokytoją ir su ašaromis maldaudavo jį, kad jo negailėtų ir kirčių jam nešykštėtų. Kuriame gi krašte tokios kliūtys neatbaidytų žmogaus nuo mokslo? — Nebaido žemaičio! Ko nebūtų galima pasiekti su tokiais ryžtingais, į darbą įnikusiais žmonėmis!

Kone kiekviename šios mokyklos vizitacijos akte skundžiamasi dar viena „blogybe"— mokiniai nemoka lenkiškai. Apie tai 1803 m. K. Bogušas rašė: žemaičiai „<...> maža lotyniškai, mažiau lenkiškai ir ničnieko rusiškai nemoka". 1806 m. J. Kosakovskis dejuoja: „Didžiausia kliūtis, ypač pirmose klasėse, yra net lenkų kalbos nemokėjimas". M. Lukšienė, apie tai rašydama, daro išvadą, kad pradinės mokyklos lenkiškai neišmokydavo. Edukacinės komisijos reforma suvienodino Lenkijos ir Lietuvos valstybėje mokymo programas ir vietoj lotynų kalbos įvedė lenkų kalbą, bet XIX a. pirmajame ketvirtyje lietuvių kalba pradinėse mokyklose buvo toleruojama, nors pageidaujama, kad, be jos, būtų mokoma ir valstybinės kalbos. Tačiau net ir Žemaičių Kalvarijos mokykloje (t. y. vidurinėje mokykloje) mokytojai vartodavo lietuvių kalbą, norėdami geriau išdėstyti pamokas. Su šia „yda" stengtasi kovoti, reikalauta neišmokusių lenkiškai neįsileisti į pirmąją klasę, drausta netgi mokiniams tarpusavyje lietuviškai šnekėtis.

Lenkų ir lietuvių kalbų vartosena Lietuvoje daugeliu atžvilgiu traktuota luominiu požiūriu. Iš bajorų kilęs M. Davainis-Silvestraitis prisimena, kad vaikystėje (XIX a. viduryje) manęs, jog kiekvienas luomas turįs savo kalbą: ponai — lenkų, valstiečiai — lietuvių. Valstiečiams kai kur buvę draudžiama kalbėti lenkiškai; jis girdėjęs, kad valstiečiai net buvę mušami už tai, kad išdrįsdavę kalbėti ponų kalba. Vis dėlto net turtingesnioji bajorija — ar dėl kietesnio charakterio, ar dėl mažesnės lenkų įtakos, ar dėl praeitų laikų inerci-

jos — bent iš dalies vartojo lietuvių kalbą. Šnekant dažnai maišyta lietuvių kalba su lenkų. Kalbant lenkiškai, stigdavo žodžių iš technikos sričių, ypač iš žemės ūkio,— juos pakeisdavo lietuviškais. Dažnai kalbon įpinta lietuviškų priežodžių. Norint prabilti širdin, kalbėta lietuviškai, norint „pasiponuoti"— lenkiškai.

Lenkų ir lietuvių kalbų susidūrimas tuo metu atspindėjo ne vien luominius prieštaravimus, bet ir politines tendencijas. Pedagoginė reforma kėlė tikslą galutinai užgniaužti lietuvių kultūrą, kartu nuslopinti savarankiškumo siekimą, antiunijinius, daliai Lietuvos bajorų būdingus nusiteikimus. Po valstybės padalijimo polonizacija Lietuvoje sustiprėjo, nes kelti vienijimosi, valstybės atkūrimo lozungai.

Taigi lietuvių kalbos padėtis tuo metu buvo itin komplikuota — ją neigti galėjo liberaliai nusiteikęs, bet vienybei su Lenkija pritariantis bajoras, taip pat unijai su Lenkija priešingas, bet savo poniškumą pabrėžiantis bajoras. Šitokią kalbos padėtį taikliai apibūdino S. Daukantas: „Kas Lietuvoje lenkiškai nekalbėjo, tas neb žmogum bebuvo, nes (bet) vergu to, kurs lenkiškai kalbėjo".

Kada S. Daukantas persikėlė į Žemaičių Kalvarijos mokyklą, nėra aišku. 1814 m. birželio 21 d. Vilniaus universiteto profesorius J. K. Chodainis, vizituodams ją, ketvirtojoje, baigiamojoje, klasėje rado ir S. Daukantą. Šį į vizitacijos aktą įrašė kaip vieną iš keturių geriausių tos klasės mokinių. V. Merkio nuomone, S. Daukantas, baigęs Kretingos mokyklą, čia galėjo mokytis apie tre-

šetą metų. Gal iš Kretingos jis persikėlė ne iš karto, nes aiškiai matyti, kad moksle buvo padaręs pertrauką.

Kalvarijos mokyklą įsteigė ir išlaikė dominikonų vienuolynas. 1810—1811 mokslo metais čia mokėsi 180 mokinių, 1811—1812 — 234, 1813—1814 — 237 mokiniai. Mokytojai buvo vienuoliai dominikonai. Vienam kitam iš jų rūpėjo ir lietuvių raštijos reikalai. Istorijos ir teisės mokytojas D. Sutkevičius yra rašęs lietuvių—lenkų kalbų žodyną. Mokykla dėstomų dalykų atžvilgiu buvo pasaulietinė, laikėsi universiteto parengtos programos, bet niekada nebuvo pirmaujanti. 1823 m. šioje mokykloje lankęsis vizitatorius konstatavo žemą jos lygį ir šitaip aiškino pagrindines to priežastis: „<...> mokiniai ateina dažniausiai nė trupučio nemokėdami kalbos, kuria dėstoma, o antra, maža mokytojų, kurie būtų baigę visą aukštojo mokslo kursą universitete". Pedagoginę atmosferą gerai nušviečia kiek vėliau čia mokęsis M. Valančius: „Profesoriai (t. y.— mokytojai) turėjo teisės būti mokinių teisėjais ir budeliais. Kiekvienas profesorius buvo viešpats, neprivaląs niekam atsiskaitinėti. Nė vienas mokinys, nors kažin kaip būtų išmokęs, kas užduota, negalėjo būti tikras, jog jo mokykloje nenuplaks, nes tai priderėjo ne nuo to, moki ar nemoki, bet nuo to, piktas ar nepiktas bus kunigas profesorius". Mokiniai buvo daugiausia žemaičiai, o dėstoma — lenkų kalba; per pamokas ir tarpusavyje mokiniai privalėjo kalbėtis irgi lenkiškai. Apie tai, turėdamas galvoje S. Daukantą, M. Valančius taip rašo: Kretingoje „nei mokytojai, nei mokiniai nemokė-

jo gerai lenkiškai. Keletu metų vėliau nuvežė Simoną į Kalvarijos mokyklą, kame taip pat nelengva buvo rasti žmogus, gerai mokąs pavyslio kalbos. Klaidingai tose mokyklose pasigautos vartoti laikų atmainos ir nelenkiškas tarimo būdas taip stipriai prikibo prie jauno Daukanto, jog jomis, nežiūrint visokeriopų paskesnių mokslų, per visą amžių nestengė atsikratyti". Apskritai mokyklų modernizacija, mokymo programų artinimas prie gyvenimo vyko lėtai, stigo kvalifikuotų mokytojų. Būsimasis S. Daukanto istorijos dėstytojas universitete I. Onacevičius taip 1822 m. rašė švietimo apygardos globėjui kunigaikščiui A. Čartoriskiui: „Dabar mokosi vaikai atmintinai Irkutsko gubernijos miestelius, o nežino, kuriame paviete gyvena; mokosi ne kartą trečioje klasėje estetikos, o šeštoje nemoka paprasto laiško parašyti; kankinasi spręsdami algebros uždavinius, o nemoka iškeisti asignacinių rublių į sidabrinius; vargina pirštus, skaičiuodami skiemenis, ieškodami cezūros, o nemoka kelių eilučių be gramatikos klaidų parašyti; klaidžioja be naudos po Asiriją, Persiją, Egiptą, o po savo tėvų kapus vaikšto nežinodami apie jų darbus, tartum to žinojimo nustelbimu norėta jiems išplėšti geresnės būties troškimą ir liūdnos nelaimės pažinimą, į kurią mus negailestingai įstūmė likimas <...>".

1814 m. rudeniop su dešimčia rublių S. Daukantas išėjo pėsčias į Vilnių tęsti mokslo. Įprastas valstiečių vaikui kelias į kunigus, matyt, jo netraukė, jis norėjo stoti į universitetą. Žemaičių Kalvarijos mokykloje iki 1818 m. nedėstyta kai kurių dalykų, einamų aukštesniosiose kitų vidu-

rinių mokyklų klasėse, todėl S. Daukantas stojo į geriausią krašto vidurinę mokyklą — Vilniaus gimnaziją. Gimnazijos mokinių knygoje įrašyta, kad S. Daukantas į mokyklą atvyko (o gal tuomet tik užregistruotas?) 1814 m. rugsėjo 26 d. Jį randame penktosios klasės mokinių sąraše. Tai garbinga, stambiausių dvarininkų ir valdžios pareigūnų vaikų mokykla. Bajorų vaikų čia mokėsi daugiau kaip 95 procentai. Kiti — stačiatikių bei reformatų dvasininkų, miestiečių vaikai. Suprantama, S. Daukantas čia laikytas bajoru (užsirašant į mokyklą bajorystės popierių nereikalauta). Pasak V. Merkio, tuo metu gimnazijoje, kaip ir kitose to meto mokyklose, jautėsi apatija po nesėkmingo Napoleono žygio. Juk vietos bajorija tikėjosi, kad Napoleonas jai padės atkurti buvusią valstybę. Visur Vilniuje dar buvo likę karo pėdsakų. Gimnazija vis dar negalėjo iš kariuomenės atgauti senųjų patalpų ir buvo prisiglaudusi universiteto rūmuose. O kai 1815 m. karo ligoninė paliko buvusius gimnazijos pastatus (dabar universiteto centrinių rūmų dalis), teko išvalyti pusantro tūkstančio kubinių uolekčių mėšlo, guoliuose susitrynusių šiaudų ir pan.

S. Daukantas gyveno turbūt iš altaristos S. Lopacinskio, mirusio Simonui čia mokantis, palikimo. Mokinių registracijos knygoje pažymėta, kad 1814—1815 ir kitais mokslo metais lėšas Daukantui teikiąs dėdė iš motinos pusės.

Bajoriškasis jaunimas, gerokai persiritęs per dvidešimt metų, daug laiko leido tuščiai, nusižengdamas gimnazijos disciplinai, triukšmaudamas per pamokas, rytines mišias, pliekdamas kortomis. Šios jaunimo ydos sukėlė rimtesnių universiteto

ir kitų mokyklų auklėtinių reakciją, kuri atsispindėjo filaretų ir jiems giminingų organizacijų moraliniuose idealuose. S. Daukantas čia atkeliavo ne kortuoti ir ne smuklėse leisti laiko. Tai rodo 1815 m. birželio—liepos mėnesį gimnazijoje vykę tradiciniai vieši egzaminai. Į šias iškilmes rinkdavosi to meto įžymybės, dalyvaudavo universiteto vadovybė, vyskupai ir kiti dvasininkai, civiliai pareigūnai. Universiteto profesoriai filologai P. Golanskis ir G. E. Grodekas bei astronomas ir matematikas J. Sniadeckis patys klausinėjo mokinius. Penktosios ir šeštosios klasės mokiniai skaitė savo poezijos bei prozos bandymus lenkų ir lotynų kalba. Iš penktosios klasės per šį pasirodymą pasižymėjo 14 mokinių, iš jų ir S. Daukantas. Iškilmes Vilniaus laikraštis „Kurier Litewski" aprašė pirmame savo puslapyje. Bet, kaip pažymi V. Merkys, skaitytojo dėmesys čia, matyt, ilgam nesustojo, nes buvo sensacingesnių žinių apie Napoleono pralaimėjimą prie Vaterlo.

1816 m. vasaros pradžioje S. Daukantas sėkmingai baigė gimnaziją.

UNIVERSITETE

Vilnius tuomet buvo stambus kultūros centras. Toną kultūriniam gyvenimui davė universitetas. Liberaliai nusiteikusi profesūra, kuratorius (globėjas) kunigaikštis A. Čartoriskis sudarė neblogas sąlygas reikštis pažangiajai minčiai. Apie 1815 m. ši aukštoji mokykla įžengė į devynetą metų trukusį klestėjimo laikotarpį, brutaliai nutrauktą po filaretų bylos. Rusų literatūros profe-

sorius I. Loboika savo dienoraštyje pažymėjo, kad Vilniaus universitetas Rusijoje užėmė „pirmąją vietą tiek dėl lėšų, tiek dėl puikių profesorių ir dėl studentų skaičiaus". Istoriografo L. Janovskio pasakymu, nebuvo Europoje minties, į kurią stipriau ar silpniau nebūtų atsiliepta Vilniuje. Vilniaus universitetas tuomet prilygo geriausiems Vakarų Europos universitetams. Studentai gyvai dalyvavo įvairiausių draugijų veikloje, o tai turėjo didelę reikšmę ne tik jaunuomenei, bet ir visam kraštui. Vilniaus universitete susibūrė nemaža lietuvių. Jie gyvai reiškėsi kultūrine ir literatūrine veikla.

Apskritai tokios mokymo ir mokslo institucijos reikšmė neįkainojama kultūros raidai, ypač jei ji tiesiogiai susijusi su vietos kultūros tradicijomis. Tuo metu universitetas labai išaugo: 1804 m. mokėsi 338 studentai, 1810 — 441, 1815 — 361, 1820 — 686, 1826 — 1149, 1830 — 1321 studentas. Dauguma studijavo savomis lėšomis, ir tai lėmė studentijos socialinę, netgi tautinę sudėtį. Aukštoji mokykla lengvai buvo pasiekiama tik dvarininkams. Vargingųjų bajorų, miestiečių ir valstiečių vaikai (apie 20 procentų visų studentų) turėdavo ieškotis uždarbio.

1816 m. rudenį S. Daukantas universitete pasirenka literatūros ir laisvųjų menų fakultetą. Beje, tą patį rudenį iš fizikos ir matematikos fakulteto čia pereina poetas Adomas Mickevičius. Jie tampa kurso draugais.

Universiteto studentų registracijos knygose pažymėta, kad S. Daukantas išsilaikydavo pats. Iš ko jis čia gyveno — ar iš seno palikimo, ar pats užsidirbdavo, nežinia. Nuo 1819 metų rudens vie-

nerius metus jis buvo devynių studentų prižiūrėtoju.

Literatūros ir laisvųjų menų fakultete vieni studijavo filologiją, o kiti — meną. S. Daukantui rūpėjo filologija. 1825 m. universiteto vadovybei paduotame prašyme jis rašo: „1816 m. buvau Imperatoriškojo Vilniaus universiteto literatūros ir laisvųjų menų fakulteto mokinys, dvejus metus klausiau lotynų, rusų bei lenkų literatūros kursų ir laikiau šių disciplinų pusmetinius egzaminus".

Studijų metais didelę įtaką S. Daukantui darė įžymus antikinės filologijos profesorius G. E. Grodekas. Su jo moksline ir pedagogine veikla susijęs klasikinės filologijos suklestėjimas Vilniaus universitete ir Lietuvoje. G. E. Grodekas propagavo šviečiamojo klasicizmo idėjas, tačiau atmetė literatūrinei kūrybai nustatinėjamas normas, reikalavo jos natūralumo, vadinasi, pritarė romantizmo krypčiai. Taigi jis buvo lyg klasicizmo ir romantizmo susidūrimo riboje, ir romantikai, kovodami su pseudoklasikais, galėjo juo remtis. G. E. Grodekas padarė didelę įtaką būsimiems romantikams, ypač A. Mickevičiui. Geras klasikinės filologijos išmanymas būdingas daugeliui S. Daukanto darbų. G. E. Grodeko iniciatyva universitete įdiegtas modernus seminaro mokymo būdas. Čia studentai (tarp jų A. Mickevičius, S. Valiūnas, S. Daukantas) rašė referatus, interpretavo antikos tekstus, diskutuodami aiškinosi kai kuriuos klausimus; dėstytojui buvo svarbu ne tai, kad studentai pakartoja jo paties teiginius, o tai, ar geba operuoti faktais, mąstyti, plėtoti savo estetinę ir istorinę nuovoką.

Baigiantis pirmiesiems mokslo metams, S. Daukantas norėjo gauti filosofijos kandidato laipsnį. Šis būdavo suteikiamas studentui, iš privalomų dalykų įvertintam „labai gerai" ir tik iš vieno dalyko —„gerai"; be to, dar reikėdavo pateikti referatą, vadinamą traktatu. 1817 m. liepos 9 d. fakulteto tarybos posėdžio protokole įrašyta: S. Daukantas neapsirūpinęs reikiamais pažymėjimais ir nepristatęs traktato, todėl nutarta jam jokio mokslinio laipsnio nesuteikti.

Studijavęs čia dar vienerius metus, S. Daukantas nutaria keisti fakultetą. 1818 m. rudenį jis jau moralinių ir politinių mokslų fakultete.

1815 m. atvykus iš Varšuvos J. Leleveliui, universitete labai sustiprėjo istorijos disciplinos prestižas. Dėstytojas buvo labai populiarus tarp studentų. Jo iškalba, puikus dalyko išmanymas, respublikoniškos pažiūros ir patriotizmas į paskaitas sutraukdavo ne tik šio fakulteto studentus. S. Daukantui, matyt, tuomet J. Lelevelio sistemingai neteko klausytis, nes nuo 1818 m. pabaigos pastarasis ketveriems metams išvyko iš Vilniaus.

S. Daukantas Moralinių ir politinių mokslų fakultete studijuoti pradėjo kaip tik tada, kai J. Lelevelio vietą užėmė I. Onacevičius. Jis buvo laikomas didžiausiu Lietuvos istorijos žinovu. Baigęs universitetą, I. Onacevičius surinko daug medžiagos iš kryžiuočių archyvo Karaliaučiuje ir iš kitur. Vilniaus universitete dėstyti pradėjo būdamas subrendęs istorikas, ypač gerai perpratęs vokiečių istorikų mokyklą. Moderniškas istorijos mokslo traktavimas matyti iš jo 1817 m. rašyto laiško J. Leveliui: „Nedaug teverta tokia istorija, kuri sausai atpasakoja ar išvardija įvykius, kas, kada

ir kiek ilgai snaudė soste, kiek sugaišdavo apsirengimui, medžioklės ir kitoms pramogoms. Tikroji istorija remiasi sumaniu tautų kilimo ir žlugimo priežasčių išaiškinimu, priežastingumo nustatymu. Įvykiai yra užrašyti, bet jų raktas yra žmonių širdyse. Šitaip suvokiama bei suprantama istorija yra svarbi ir naudinga, tuomet ji tampa valdovų ir tautų mokytoja, gyvenimo vadovė".

I. Onacevičius pirmą kartą pradėjo dėstyti nuoseklų Lietuvos istorijos kursą. Grįžus 1822 m. J. Leleveliui, I. Onacevičius ėmė dėstyti statistiką (tai atitiktų mūsų laikų istorinę ir ekonominę geografiją) ir diplomatijos istoriją; atliekamu nuo privalomų kursų laiku tebeskaitė ir Lietuvos istoriją. Jis buvo iškalbingas, puikios atminties, mylėjo praeitį, ją idealizavo. Savo paskaitose I. Onacevičius poetiškai kalbėjo apie Lietuvos girias, lietuvių patriarchalinį gyvenimą, jų dievų pasaulį, vaidilų giesmes, didvyriškus žygius. Profesorius jaunuomenės buvo mėgstamas, mokėjo paskatinti savarankiškai studijuoti, rinkti krašto praeitį tirti padedančią medžiagą, paremdavo studentus patarimais ir leisdavo jiems naudotis savo paties surinkta medžiaga. Jis turėjo didelę įtaką S. Daukantui, K. Nezabitauskiui. S. Daukantas I. Onacevičių visada laikė dideliu istorijos autoritetu, pritarė jo istorijos koncepcijai ir žavėjosi išsamiais jo istorijos šaltinių tyrinėjimais. Vėliau su juo S. Daukantas artimai susibičiuliavo, Peterburge savąjį profesorių karšino.

Pirmaisiais studijų metais S. Daukantas klausė ir I. Danilavičiaus skaitomą krašto teisės kursą. Šis po I. Onacevičiaus — svarbiausias S. Daukanto kaip istoriko ugdytojas. I. Danilavičius tyrinėjo

Lietuvos Statutą, lietuvių ir rusų metraščius. Jis buvo blaivus mokslininkas, kritiškai nagrinėjęs šaltinius, ne vieną jų išleidęs. I. Danilavičius visą gyvenimą rinko medžiagą, norėdamas parašyti Lietuvos istoriją. Lietuvos praeitį jis priešpriešino dabarčiai, gaivino patriotizmą; buvo pažangus ano meto žmogus: pasisakė prieš klasių privilegijas, valstiečių pavergimą, pabrėžė visų lygybę prieš įstatymą. Jau S. Daukanto studijų metais I. Danilavičiaus erudicija, paskaitų originalumas traukė studentus. Jo kritiškumas sugriovė ne vieną senovės Lietuvos legendą.

Taigi S. Daukantui dėstę profesoriai domėjosi Lietuvos istorija. Šį svarbų S. Daukanto veiklą aiškinantį faktą reikėtų plačiau pakomentuoti.

Žymus lenkų visuomenininkas S. Stašicas 1785 m. rašė, kad kiekvienas pilietis turįs būti susipažinęs su savo krašto istorija; pirmoji knyga, kurią vaikas ima į rankas, turinti būti jo tėvynės istorija. Šitokią nuomonę XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje formavo bendras domėjimasis istorijos mokslu Vakarų Europoje, pasiekęs Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Įsisąmoninta, kad istorija turi remtis pirmaisiais šaltiniais, sukrusta rinkti istorijos dokumentus, archeologinę, etnografinę medžiagą. Akstinas studijuoti istoriją buvo ir valstybės padalijimas. Varšuvos Mokslo bičiulių draugijos atsišaukime dėl istorijos rašymo (1809 m.) skatinama atkreipti dėmesį į tokios didelės valstybės žuvimą, išaiškinti protėvių klaidingas pažiūras, kad jų išvengtų būsimosios kartos. Garbingos praeities vaizdavimas lenkų tautai pasidarė moralinės paguodos šaltinis, tautinės ambicijos kėlėjas, apskritai, tautinio auklėjimo priemonė. Tuo-

metines pažiūras į istoriją akivaizdžiai rodo nežinomas 1813 m. kraštotyros anketos autorius: „Nelaimingai tautai niekas labiau netinka kaip domėtis krašto istorija. Kur ieškoti paguodos, iš kur pasisemti ištvermės dabartinėse nelaimėse, jei ne iš buvusio spindesio prisiminimų. Kas tautą labiau skatins laikytis savo papročių, kas jos senovinį charakterį nelaimėse iškels ir išlaikys, kas parodys mūsų bočių gerąsias savybes, protėvių ydas ir mūsų trūkumus, jei ne senoji istorija? Ten ir literatūra negali suklestėti, kur pats kraštas ir tautos istorija nėra gyventojų prideramai pažįstama".

XVIII a didesnio domėjimosi Lietuvos istorija nematyti. Jis kilo XIX a. pradžioje, Vilniaus universiteto kultūrinėje atmosferoje. Mokslo bičiulių draugija jau 1803 m. susidomėjo lietuvių kalba, prašė Vilniaus universitetą pateikti apie ją žinių, skatino rinkti lietuviškas dainas, išsiaiškinti, ar senovės lietuviai turėję savo raštą ir pan. 1806 m. šios draugijos narys K. Bogušas skaitė referatą apie lietuvių kalbą (išspausdintas 1808 m.). Daug čia nemoksliškų išvedžiojimų, bet pažymėtinas karštas lietuvių kalbos išaukštinimas. Lietuvių kalba esanti labai graži. Apsirinką tie, kurie ją laiko skurdžia: ji esanti kai kuriais atžvilgiais netgi turtingesnė už lenkų ir vokiečių kalbą. Tobula sintakse ir gramatika ji prilygstanti graikų ir lotynų kalbai. Tasai nūnai tik liaudies kalbos tobulumas, be abejojimo, rodąs lietuvius jau žiloje senovėje, dar Mindaugo laikais ir anksčiau turėjus turtingą originalią ir verstinę literatūrą. Negailestingas laikas, karai su gaisrais ją sunaikinę. Lietuvių lite-

ratas nuo priešo į mišką nulindęs, nebent tik kur medžio drevėje paslėpdavęs savo rankraščius, o ten juos kirmėlės sugraužusios.

Suprantama, pirmą kartą plačiau lenkiškai lietuvių kalbą nagrinėjusiu veikalu susidomėta. Ypač K. Bogušo autoritetu pasitikėjo apie Lietuvą rašiusieji, bet lietuviškai menkai temokėję ar visai nemokėję autoriai: T. Narbutas, J. Jaroševskis, J. Kraševskis. A. Mickevičius tvirtino, kad toji K. Bogušo mintis apie senovės lietuvių literatūrą visai nesanti juokinga. Ypač brangino K. Bogušo veikalą patriotiškai nusiteikę lietuvių literatai, nors ir matydami vieną kitą autoriaus klaidą.

To meto Lietuvos visuomenei būdingą istorinę mintį bei jos lygį gerai atspindi D. Poškos susidūrimas su šubravcais („nenaudėliais"). Šubravcai — Vilniuje veikusi liberalinė inteligentų organizacija (į ją įėjo universiteto profesoriai, spaustuvininkai). Jie kėlė mokslo svarbą, o potekstėje kultūros ugdymo ir jos savitumo idėja buvo siejama su politinės nepriklausomybės atgavimu. Lietuviškumo atmosfera nebuvo svetima šubravcams; jiems priklausė Lietuvos istorikas M. Balinskis, universiteto darbuotojas K. Kontrimas, reikalavęs universitete steigti lietuvių kalbos katedrą. Slapyvardžius jie pasirinkdavo lietuvių dievų vardus — Perkūnas, Poklius, Vaižgantas ir pan. Šubravcams, tiems blaiviems racionalistams, buvo svetimas nekritiškas domėjimasis senove (jie pašiepdavo mėgėjiškus bandymus atkurti lietuvių mitologiją); juokinga jiems buvo mintis ir apie lietuvių raštiją. Dėl to kilo jų konfliktas su D. Poška. Vilniaus intelektualai pašiepė specialaus išsimokslinimo neturintį žemaičių bajorą, bandan

pratęsti K. Bogušo lengva ranka mestą spėjimą esą lietuviai praeityje turėję savą literatūrą ir mokslą. Antai jų satyriniame laikraštyje „Gatvės žinios" pranešta apie tariamai rastą žemėje geležinę dėžę su lietuviškais rankraščiais, tarp kurių buvęs Algirdo laikais gyvenusio Kernavės profesoriaus Pokliaus dviejų tomų veikalas apie lietuvių mitologiją. Pošką šubravcai pašiepė satyroje apie garsųjį Baublį. Slapyvardžiu pasirašęs autorius, gerai susipažinęs su savo meto lituanistine literatūra, nuolat darė aliuzijas į įvairius straipsnius apie Lietuvos istoriją ir kalbą. Satyra pateikiama kaip vertimas iš senovinio lietuviško rankraščio, rasto medžio drevėje Žemaitijoje. Čia kreipiamasi į Baublį: „O, šimtą kartų garbingesnis už pranašinguosius, Jupiteriui pašvęstus Dodonės ąžuolus! Mokytosios lietuvių senovės brangių paminklų sandėli ir liudytojau nemirtingų žygių mūsų protėvių, kurie buvo iškėlę nugalėtojų vėliavas ant išdidžių, kadaise pasaulį valdžiusių Kapitolijaus mūrų! (čia užsimenama apie populiarią ano meto hipotezę — ją pakartos ir Daukantas,— kad herulai, V a. nukariavę Romą, buvo lietuviai — *S. Ž.*). Būk pasveikintas, Baubly! Tikratikis mahometonas ne su tokiu susijaudinimu apžiūri Didžiojo Pranašo lopšį ar grabą, su kokiu aš matau tavo vidų, pilną mūsų praeities didybės palaikų. Tos ginklų nuolaužos, ant kurių teberaudonuoja romėnų kraujas, tie šarvai ir skydai, į kuriuos bergždžiai trupėjo išdidžių, bet sumoterėjusių pasaulio viešpačių nepajėgios ietys <...>, o ypač tos krūvos rankraščių, ritinių, iš kurių oratoriai, poetai, istorikai, filosofai byloja nustebintiems palikuonims, neišreiškiamu jausmu pripildo mano

sielą" ir t. t. Poška įsižeidė, nepatiko toji satyra ir kitiems žemaičiams, nes pašieptasis Baublys buvo lyg ir žemaitiško patriotizmo simbolis. Kažkoks B. P. atsiuntė Poškai eilėmis surašytą Baublio apgynimą, kur šubravcai išvadinti krankiančiomis varnomis. Tasai konfliktas Poškos vardui nė kiek nepakenkė. Jis liko gerbiamas tiek Žemaičiuose, tiek ir Vilniuje: susirašinėja su profesoriumi Leleveliu, siunčia jam savo istorijos rašinius. Baublys garsėjo ir Varšuvos laikraščiuose. Vėliau A. Mickevičius įamžino jį savo „Pone Tade". Ir patys šubravcai kivirčą pamiršo; J. Chodzka, žinomas lenkų kalba rašytų Lietuvos padavimų autorius, 1824 m. su savo draugais aplankė D. Pošką ir Baublyje, maloniai šnekučiuodamiesi su šeimininku ir apžiūrinėdami jo rinkinius, gurkšnojo arbatą.

Taigi susidomėjimas Lietuvos praeitimi buvo daugialypis. Jį skatino universiteto profesoriai, skaitę Lietuvos istorijos kursą; vieni iš jų (J. Lelevelis, I. Danilavičius) istoriją studijavo daugiau akademiniais metodais, kiti, kaip I. Onacevičius, Lietuvos praeitį traktavo poetiškiau. (Po mirties paskelbtos jo studijos, laiškai rodo, iš kur A. Mickevičiaus kūryboje atsirado tiek daug lietuviškos tematikos — tai šaltinis žinių, liudijančių garbingą krašto praeitį, didvyrišką lietuvių kovą su kryžiuočiais.) Universitetas vadovauja istorinės, etnografinės medžiagos rinkimui. Pasirodo daugelio apskričių, tarp jų ir lietuviškų, aprašymai su statistiniais duomenimis, etnografiniais, religiniais faktais; į etnografinės medžiagos rinkimą įtraukiami ir lietuviai. Keldamas susidomėjimą Lietu-

vos istorija ir kraštu, tyrinėdamas visa tai, universitetas vis dėlto pirmiausiai rūpinosi ugdyti lenkišką visuomenės dvasią, lenkų kalbos meilę. Tad suprantama, kodėl Vilniaus universitetas menkai rūpinosi lietuvių kalbos kėlimu, lietuvių literatūros protegavimu; nerodė jis didesnio mokslinio susidomėjimo ir lietuvių kalba, neįsteigė lietuvių kalbos katedros. Vienas iš tokių niekinusių lietuvių kalbą ir raštiją veikėjų buvo S. Daukanto poezijos ir retorikos profesorius L. Borovskis. G. E. Grodeko mokinys, enciklopedistų, šviečiamojo amžiaus idėjų šalininkas, šubravcų organizacijos narys (vardu Pergrubijus), didvalstybinio lenkų nacionalizmo atstovas. L. Borovskis priklausė cenzūros komitetui ir drauge su kitais sukliudė pasirodyti ne vienam lietuviškam leidiniui, pavyzdžiui, A. Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatikai, A. Strazdo kūriniams — neleido jų spausdinti dėl trūkumų „kalbos, skonio ir sveiko proto atžvilgiu".

Pagarbą lietuvių kalbai, ne vien kaip egzotiškam lingvistikos objektui, bet ir kaip gyvai liaudies kalbai, į universitetą atsinešė lietuviai studentai.

Anuometinio universiteto studentų gyvenimui didelę reikšmę turėjo slaptos draugijos, subūrusios jaunuomenę, iškėlusios aukštesnius patriotinius, visuomeninius idealus — filomatai (1817—1823) ir jų vadovaujami, plačius studentų sluoksnius, apėmę bičiuliai, spindulingieji, filadelfistai, filaretai (1820—1823). Tos slaptos patriotinės demokratinės bajorų organizacijos, kaip rodo filomatų įstatai, siekė ugdyti taurius moralės prin-

cipus, tėvynės, mokslo meilę, skatino teikti savitarpio pagalbą, kelti tautos švietimą. Politinis jų tikslas buvo valstybinės nepriklausomybės atgavimas, o tikslo siekimo priemonės — krašto kultūros, ekonomikos kėlimas, iš dalies kova dėl baudžiavos panaikinimo ar bent sušvelninimo (A. Mickevičiaus „Vėlinių" antroje dalyje smerkiamas valstiečių išnaudojimas).

Filomatų ir filaretų draugijai (ypač pastarajai) priklausė ne vienas lietuvis, pavyzdžiui, filomatas V. Budrevičius-Budrys, valstietis, ištremtas drauge su A. Mickevičiumi (jo pavardę šis panaudojo baladėje „Trys Budriai"). Filaretas buvo E. Stanevičius, skelbęs Vilniaus žurnaluose lietuvių liaudies dainas, kūręs lietuvių kalba. Ir Daukantas, ir kiti studijuojantys lietuviai (sakysim, S. Stanevičius) sėdėjo su šių draugijų nariais viename auditorijos suole, kartu laikė egzaminus, tad galima manyti, kad draugijų idėjos ir siekimai buvo jiems žinomi.

1822—1824 metai laikomi lietuvių studentų būrelio iniciatyvios veiklos metais, o bendras kultūrinis klestėjimas tęsėsi visą dešimtmetį ir apėmė platesnę lietuvių veikėjų grupę. Minėto būrelio nariai toliau puoselėjo D. Poškos bei kitų lietuvių pradėtą domėjimosi lietuviška tematika tradiciją. Tai buvo nauja lietuvių nacionalinio sąmoningumo ir demokratinio pobūdžio lietuvių nacionalinės kultūros raidos pakopa. Tuo metu išspausdinama ar tik parašoma nemaža lietuviškų knygų. 1822 m. S. Daukantas pabaigia savo pirmąją Lietuvos istorijos redakciją, pateikiamas minėtasis K. Kontrimo memorandumas dėl lietuvių kalbos katedros įsteigimo (debatai šiuo klau-

simu ir bent teoriškas universiteto tarybos pritarimas studentams galėjo būti žinomas). Studentai rūpinasi liaudies švietimu, suaktyvėja ir mokslinė veikla; jos tikslas — nacionalinės savimonės įtvirtinimas. Vieni būrelio nariai, pavyzdžiui, S. Stanevičius, kaupia ir gilina lituanistikos žinias, vartodami mokslui įprastą lenkų kalbą. Kiti — S. Daukantas, J. Pabrėža — jau ir moksle ima vartoti lietuvių kalbą, kùria lietuvišką mokslo terminiją, sakytum, ne dabarčiai, o įsivaizduojamai ateičiai (J. Pabrėža sudarinėja botanikos, medicinos terminus). Šiame, iš pirmo žvilgsnio beprasmiškame, darbe, M. Lukšienės nuomone, glūdi dar miglotas nacionalinės kultūros šakotumo ir vientisumo suvokimas, nuoširdus įsitikinimas, kad ir iš liaudies kilęs žmogus ne tik gali, bet ir privalo savąja kalba mąstyti apie įvairių sričių dalykus.

J. Lebedys neabejoja, kad to meto lietuvių studentai bendravo, sutartinai veikė (pavyzdžiui, išsikovojo palankesnį lietuviškų knygų cenzorių), bet visa tai greičiausiai nebuvo įgavę griežtesnių organizacinių formų.

Svarbus to laiko kultūrinės veiklos dokumentas yra vieno iš aktyviausių būrelio narių — S. Stanevičiaus odė „Šlovė Žemaičių". Tai ne veiklos projektavimas, o jau esamų (1823 m.) dalykų programiškas konstatavimas — į Vilnių susirinkę žemaičiai prikėlė iš užmiršimo lietuvių kalbą, istoriją:

Mačiau Vilnių, šaunų miestą,
Seną mokslų gyvenimą,
Nuo žemaičių beapsėstą
Ir jų tikrą sutarimą.

Šlovė visus sujudino
Gera tėviškei daryti,
Ir, ką amžiai pagadino,
Čėsas yra sutaisyti.

Daugel metų sviets rokavo
Mūsų žemė kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.

Autorius kalba apie bendrą veikimą, kartu atsiriboja nuo užmiršusių savo kalbą ir tautą. Toliau odėje sveikinami Lietuvos kunigaikščiai, o ji baigiama optimistišku sušukimu:

„Veizėk, sviete nusiminęs!
Kas ten šiaurėj atsitiko,
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko".

Lyginant filomatų ir filaretų draugijas su lietuvių studentų būreliu, ryškėja svarbus skirtumas. Draugijų pirmame plane vis dėlto ryškėjo nacionalinio išsivadavimo idėjos, o antibaudžiavinės tendencijos reiškėsi silpniau. Filomatai, panašiai kaip ir dekabristai, liaudies dar nelaikė galimu veiklos partneriu. Tiesa, jau buvo keliama liaudies kūrybos vertė, tačiau liaudis su savo kalba ir dvasine kultūra dar nelėmė tautinės priklausomybės. Tuo tarpu lietuvių studentų būrelis tiesioginės politinės veiklos neplėtojo, tačiau didžiąją dalį darbų skyrė Lietuvos liaudžiai. Minėtoji „Šlovė Žemaičių" rodo griežtą ir sąmoningą pasisukimą kita linkme — taisyti, ką „amžiai pagadino",— taigi ir naują kultūrinę orientaciją.

Universitetas šito išmokyti negalėjo, bet jis prisidėjo prie tokios orientacijos ugdymo, pažangių pažiūrų profesoriai galėjo ją paremti. Vis dėlto tokią orientaciją pagrindė žemaičių atsineštoji savimonė; pagarbą savajai kalbai ir istorijai (antiunijines nuostatas) bent iš dalies išsaugojo bajorija. Demokratišką lietuvių studentų veiklą lėmė ir priklausymas žemiesiems visuomenės sluoksniams — nuskurdusiai bajorijai, valstietijai.

Taigi 1818 m. S. Daukantas perėjo į moralinių ir politinių mokslų fakultetą, klausėsi I. Onacevičiaus, I. Danilavičiaus, 1822 m. rudenį užsirašė lankyti Lelevelio paskaitas. Porą metų pasimokęs šiame fakultete, S. Daukantas vėl ima rūpintis mokslo laipsniais. Tuo metu buvo keturi mokslo laipsniai: tikrojo (aktualiojo) studento, kandidato, magistro, daktaro. Tikrojo studento vardą universiteto auklėtiniai gaudavo baigę visą universiteto kursą. Studentas, išlaikęs visus egzaminus ir pasižymėjęs geru kurios nors disciplinos mokėjimu bei pristatęs referatą, gaudavo kandidato laipsnį. 1819 m. išlaikęs egzaminus, S. Daukantas norimą laipsnį gavo, o 1821 m. sausio 25 d. universitetas jam išdavė abiejų teisių (romėnų bei kitų kraštų ir kanonų teisės) kandidato diplomą. Bet S. Daukantas nepalieka Alma Mater rūmų ir dvejus metus lanko savo fakulteto profesorių paskaitas. Universitetas kartais skelbdavo konkursinius egzaminus premijai gauti; iš 100 rublių neturtingas studentas galėjo gyventi ištisus metus. S. Daukantas 1820 m. dalyvauja konkurse ir su kitu studentu pasidalija premiją. Baigiantis 1820—1821 mokslo metams, jis paduoda naują prašymą

fakulteto dekanui — nori gauti abiejų teisių magistro laipsnį ir prašo skirti egzaminus. Per egzaminus jam reikėjo atsakinėti iš romėnų civilinės, kanonų, krašto civilinės, kriminalinės, viešosios (valstybinės), tautų (tarptautinės) teisės, politinės ekonomijos, visuotinės ir Rusijos istorijos, statistikos ir diplomatijos. Tarp egzaminatorių buvo I. Danilavičius ir I. Onacevičius. I. Danilavičius egzaminavo iš civilinės krašto (Lietuvos bei Rusijos) teisės, I. Onacevičiaus pirmi penki klausimai buvo iš Romos ir apskritai senovės istorijos: koks pirmasis Romos imperatorius, kada baigėsi Augusto dinastija, apie imperijos barbarų tautas... Kiti keturi klausimai lietė Rusijos istoriją — carų dinastijas ir Lžedmitrijus. Toliau jis egzaminavo iš statistikos, klausinėdamas apie Rusijos ūkio produkciją, jos rūšis, kasyklas, importą, centrinę valdžią, ministrus, įsakų leidimą. Egzaminas baigėsi klausimais iš diplomatijos — apie pasiuntinių įgaliojimų pasibaigimą. Išlikę šio ir kitų profesorių klausimai rodo tuometinius reikalavimus studentui (pavyzdžiui, jis turėjo gerai išmanyti prancūzų šviečiamosios filosofijos atstovo Monteskjė pažiūras, A. Smito politinės ekonomijos teoriją...). Po egzaminų vyko viešas S. Daukanto traktato „Apie tėvo valdžią pagal prigimtinę, romėnų ir krašto teisę" gynimas. 1822 m. birželio 1 d. fakulteto posėdis pripažino, kad S. Daukantas teisių magistro laipsnio yra vertas, bet diplomą jis gavo tik 1825 m. balandžio 30 d. V. Merkio paskelbta archyvinė medžiaga paaiškina tokio delsimo priežastis.

S. Daukantas stojo į universitetą, kai dar nereikalauta bajorystės dokumentų, tačiau jais su-

sirūpinti buvo priverstas 1819 m. išėjus įstatymui dėl laipsnių teikimo tvarkos. Prašydamas leidimo laikyti magistro egzaminus, S. Daukantas turėjo pateikti kandidato laipsnio diplomą, bet jo atsiimti negalėjo be bajorystės dokumentų. V. Merkys yra detalizavęs S. Daukanto bajorystės dokumentų bylą. Buvo teigiama, kad Daukantai žinomi iš senų laikų, bet kilmingumą patvirtinantys dokumentai yra žuvę per karus. Viena iš genealoginiame medyje nurodytų šakų iš tiesų buvo bajoriška. Šitokių savotiškų kilmingo ir nekilmingo „susigiminiavimų" žinoma ir daugiau. Antai nekilmingą istoriką I. Danilavičių priėmė į savo giminę Telšių apskrities bajorų vadovas K. Danilavičius. Šitokie argumentai patenkino apskričių bajorų deputatus, svarsčiusius kilmės klausimus, ir dokumentas buvo patvirtintas. Jo užteko ir kandidato, ir magistro diplomams atsiimti. Tačiau magistro diplomo gavimas užtruko dar dėl vienos priežasties.

Imperatorius Aleksandras, 1822 m. lankęsis Vilniuje, išreiškė nepasitenkinimą Vilniaus universiteto studentais jo kuratoriui kunigaikščiui A. Čartoriskiui: „Tai gyvatė, kurią tu išmaitinai ant savo krūtinės". 1823 m. gegužės 3(15) d. Vilniaus gimnazijos mokinys, 12 metų amžiaus grafienės Plioterienės sūnus prieš rusų kalbos pamoką užrašė ant lentos „Tegyvuoja konstitucija!" (turima galvoje 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija). Mokytojas tučtuojau nubėgo pas generalgubernatorių Korsakovą, tasai nusiuntė pranešimą apie įvykį didžiajam kunigaikščiui Konstantinui į Varšuvą. Vietos valdžia sujudo ieškoti slaptos organizacijos ne tik gimnazijoje, bet ir tarp studentų.

Gegužės 29 d. į kalėjimą pakliuvo pats universiteto rektorius. Didysis kunigaikštis Konstantinas atsiuntė savo adjutantą Neselrodę rengti tardymą. Manydamas, kad Vilniuje įvyko revoliucija, grafui jis įsakė eiti į miestą pėsčiom, persirengus miestiečiu. Studentams uždrausta išvykti iš Vilniaus. Nutrauktas universiteto baigimo pažymėjimų išdavimas, mokslo laipsnių tvirtinimas. Šie reikalai iš vietos pajudėjo tik baigus slaptųjų organizacijų narių tardymą ir išaiškinus, kas iš universiteto auklėtinių joms priklausė. S. Daukanto pavardė paminėta kaltinamojoje medžiagoje. Jį kaip vieną stropiausių studentų, atrodo, norėta įtraukti į filomatams pavaldžią masinę organizaciją, todėl jis figūravo viename iš filomatų perimtame sąraše.

Pagaliau 1824 m. balandžio 13 d. kuratorius A. Čartoriskis išdavė S. Daukantui reikalingą raštą. Bet kadangi jis pats po ketverto dienų turėjo atsistatydinti, S. Daukanto bylą ėmėsi peržiūrėti naujasis kuratorius. Tai užsitęsė dar beveik metus. Prie S. Daukanto prikibti nebuvo dėl ko, ir jis gavo diplomą, vadintą patentu.

Studijų metais S. Daukantas, be jau minėto (neišlikusio) traktato, apginto siekiant magistro laipsnio, parašė svarbų didelės apimties veikalą „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" (1822). Jame išreikštos istorinės pažiūros bent iš dalies, matyt, buvo bendros visai žemaičių studentų grupelei. 1824 m. jis išvertė į lietuvių kalbą 95 romėnų pasakėtininko Fedro kūrinius.

Pirmajame istoriniame veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" S. Daukantas jau formuluoja daugelį vėliau kartosimų teiginių. Tai emocingiau-

sias, autoriaus poziciją aiškiausiai rodantis kūrinys. Tad stabtelkime prie šitos anuomet neišspausdintos ir tik XX a. pradžioje atrastos knygos.

„DARBAI SENŲJŲ LIETUVIŲ IR ŽEMAIČIŲ"

Veikalo „Prataryme" S. Daukantas gana aiškiai išdėsto pagrindines savo kaip istoriko nuostatas, nurodo darbo pobūdį ir adresatą. Jau pirmaisiais sakiniais duodamas, sakytum, stilistinis raktas — skirtingų istorijos pasakojimo manierų derinimas, mokslinio stiliaus supynimas su emocionaliu, poetišku, paįvairintu ir ekspresyviais sušukimais:

> Veizint giliuose amžiuose į gimines, dyvytis reikia iš jų įvairių atmainų: kaipogi vienos mokslu atsiženklinusios, kitos pasidariusios valdytojomis viso pasaulio, kitos buvusios ilgą laiką povyziumi dorybės ir teisybės, kitos savo amatu ir prekyba surinkusios turtus viso svieto. Ai joms!.. visos jau pakarčiui išgaišo, prapultyj begalinio laiko!.. (I, 35).

Jau pirmoje pastraipoje vėlgi sušukimu įvardytas vienas iš S. Daukanto kūrybos leitmotyvų — nuolatinis įvykių, poelgių vertinimas moraliniu požiūriu „O dorybe! Tūščiu esi žodžiu šiame pasauly!"

Pratarmėje akcentuojama rašto paminklų reikšmė tautos išlikimui: „<. . .> noris pačios giminės išgaišta, vienok jų raštai palieka, o anuose jų amžina garbė užrašyta, kurios nė kokia

galybė šio pasaulio negali išnaikinti" (I, 35). Mokslo pasiekta garbė prilygsta kare pelnytajai; lietuviai buvo įgudę karo reikaluose, bet jiems pritrūko išsimokslinusių vyrų (apie tai rašoma veikalo pabaigoje), todėl jaunasis S. Daukantas kelia lietuvių švietimo programą, nurodo jos reikšmę tautai:

> <...> mokslas ir gudrybė giminės yra amžina ir visų didžiausia garbe, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės? Užvis jog kiekviena gali pelnyti garbę ne tiktai vienu kardu, bet ir pačiu mokslu <...> (I, 35—36).

Autorius primena, kad lietuviai išsaugojo „visų brangiausią palikimą savo bočių prabočių, tai yra savo kalbą" (I, 36), kad narsiai gynė tėvynę, bet buvo pavergti, kad jos laisvę liudija tik „iros" (griuvėsiai) pilių.

Labai svarbus trečias pratarmės skyrelis, kur išdėstomi veikalo tikslai. S. Daukantas norįs „bent paviršiais" lietuviškai aprašyti darbus lietuvių ir žemaičių, ir ne tik dėl to, kad „skaitytojas geriau išmanytų pačius darbus, bet idant galėtų dar pažinti palaikus tos tautos, ant žemės ar žemėj šiandien tebesančius <...>" (I, 38). Kitaip sakant, jam rūpi ne vien patys istorijos įvykiai, bet ir jų populiarinimas: norima atkreipti dėmesį į greta esančius puoselėtinus istorijos paminklus, rinktinus dokumentus. Greta archeologinių iškasenų autorius mini ir tautosaką: „Lygia dalia senų dienų dainos gali daug atminimų ir palaikų se-

novės rodyti <...> (I, 39). Taigi praeitis ir dabartis tarsi suartėja — dabarties liaudies kultūroje matomi garbingos praeities reliktai, o garbinga praeitis primena vargingą dabartį.

S. Daukantas komentuoja veikalo pobūdį, aiškina, kad jis skirtas ne „mokytiems vyrams ir galvočiams": „<...> dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka" (I, 39). Ir šis demokratiškas adresato pasirinkimas, savojo žingsnio netradiciškumo suvokimas iškelia autorių į pažangiųjų to meto istorikų gretas.

Be to, autorius sakosi norėjęs savo raštu neprieteliams parodyti, „jog kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spėko, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba" (I, 39—40). Pratarmėje jis kalba apie save kaip apie „pirmą rašytoją toj kalboj", kuriam skaitytojai turėtų dovanoti apsirikimus, ir autorius džiaugsis „gudresniems vyrams" kelią praskynęs.

Pradėdamas lietuvių kilmės aptarimą, S. Daukantas dar stabteli prie vieno jam svarbaus klausimo — senuosiuose raštuose apie skitus jis randa barbarų dorybingumo patvirtinimą: „Stebuklingas taigi rodos daiktas, jog jiems prigimimas tai davė, ko graikai daugumu mokslo nei prisakymais protybės įgyti negali <...>" (I, 43). Pateikiama ir daugiau medžiagos iš skitų istorijos, ypač iškalbus pasakojimas apie skitų kilmės Graikijoje mokslus ėjusį Anacharsį, pačių graikų vadinamą „sekmuoju pasaulio išminčiumi". Graikai jo klausę: „Kokia rėda yra geresnė dėl ūkės?" Šis aniems atsakęs: „Ta, kurioj yra nedorybė sudrausta, o dorybė pajausta". Antrasis klausimas

Anacharsiui įteisina nemokytos šalies atstovo galimybę mokyti dorovės: „Tiesa, esu aš iš nemokytos šalies, dėl to gi atėjau į tą kraštą mokytis, jog pagrįžęs galėčiau būti geru vyru ir mano ūkininkus visokių gudrybių išmokyti; regis, jog man bus garbė. Bet kokia tau yra šiandien gėda, jog tu, išmintingoj šaly gimęs, nedoru esi jos ūkininku" (I, 45). S. Daukantas išaukština švietimą, lenkia prieš mokslus galvą, bet kartu pabrėžia, kad barbaras gali būti dorovingesnis už apsišvietusį nedorėlį. Anacharsiui daugiau vietos skiriama gal ir dėl to, kad jis „Darbų" autoriui leidžia netiesiogiai apmąstyti save patį, kilusį iš „nemokytos" aplinkos, pasiekusį nemažą išmintį, pasirengusį šviesti, sąmoninti gentainius.

S. Daukantas kartoja anuomet populiarią nuomonę apie senąjį lietuvių raštą (runų raštą). (Vėlesniuose savo veikaluose jis atsisakys šios minties.) Primena istorikas ir lietuvių kilmės iš romėnų versiją, tačiau akcentuoja jos legendiškumą —„Yra pasaka užrašyta..." Bet greta, remdamasis lingvistine bei archeologine argumentacija, jis įrodinėja herulų ir lietuvių tapatybę (tai germanų gentis, su gotais puldinėjusi Romos imperiją; XVII a. istorikas A. Vijūkas-Kojelavičius skleidė mintį, kad iš jų kilę lietuviai). Šio skyrelio pabaigoje — o tai būdinga apskritai S. Daukanto istorijoms,— kontrasto principu praeitis gretinama su dabartimi.

> Kiekvienas, sakau, neatsidyvysis, jog lietuviai, žemaičiai, prūsai, letai, turėję pažinę su kartaginionimis, kariavę daugiau nei 300 metų kruvinai su gotais, valdę ant galo 14 metų patį

> Rymą, buveinę pasaulio, šiandieną patys tapo svetimų valdomi ir nuo visų neapveizimi (I, 56).

Vienas S. Daukanto istorijos veikalų bruožų — nuoseklus demokratizmas, luominių pažiūrų, titulų nevertinimas. Didžia dalimi jo istorija — tai pasakojimas apie lietuvių ir žemaičių liaudies kovą už laisvę. Džiaugiamasi ir Lietuvos kunigaikščių pergalėmis, garbingais darbais, tačiau jų kaip istorinių asmenybių vertė sveriama pagal jų nuopelnus apskritai tautai, žmonėms. Pasakodamas apie tautos priešistorę, t. y. apie istorijos šaltiniuose menkai dokumentuotus laikus, S. Daukantas keliais štrichais kuria idealios visuomenės modelį, kitaip tariant, tam tikrą socialinę utopiją. Ji akivaizdžiai rodo autoriaus visuomenines nuostatas. Žygiai ir karai su romėnais sugriovę tvarkingą ir susiklausiusią herulų giminę:

> <...> vieni pargrįžo namon turtingais, kiti vargaliais, bet abeji užmiršę tikėjimą ir įstatymus ūkės savo. Algaudami rymionių ciesoriams, įgudo tinginėti ir plėšti; pargrįžę namo, norėjo, idant kiti jiems dirbtų ir algautų, iš pirmo baugindami, paskui galia prisuokdami prie darbo vargdienius žmones, kurie vienok vargdieniai, nenorėdami liuosybės savo paduoti, raginami dirbti, priešingavo, vaidijos, kas dieną paskui kariavos su turtingais (I, 56).

Taigi Lietuvos istorijos pradžioje tarsi jau būta visuomeninių konfliktų, spręstų liaudžiai pakeliant ginklą: „<...> diduomenė visuomet novijo vargdienius žmoneles, kurie, nebsulaukdami

atlydos savo vargų, tame širdgile grobė į ginklą diduomenės naikinti <...>. Paskui žmonės vargaliai, gavę viršų ir pažinę savo galią, nebnorėjo niekaip beklausyti paties viešpaties ir patys save ėmė rėdyti" (I, 57). Atkūrus, pasakytume, socialinę tvarką, Vaidevučio iniciatyva visuomenė imta „rėdyti" susiklausiusios bičių šeimynos pavyzdžiu. Taigi laisvė atkovota, Vaidevutis lieka vyriausiu,

> <...> bet nė viensai diduomis nesididžiuos ir nesunks (nesuoks, nešauks) nė vieną žmogų be noro veltui prie darbo, bet kiekvienas diduomis, norėdamas darbėjo, meilaus vargdienį bendringai (prieteliškai) ir jam užmokesnį teisingai už jo darbą duos. Ant galo tie tebus diduomiais, kurie gerais darbais ir dorybe už visus didžiau atsiženklins, vienok nė kokios viršutinės perskyros tarp jų, žmonių vargdienių ir diduomių, daugiau nebebus. Taip vargaliai žmonės, savo liuosybę užstiprinę, gyveno paskui ilgus amžius laimingai (I, 58).

Be abejonės, tai gana radikalus socialinės lygybės deklaravimas. Lietuvos istorijos „faktas" galėtų mokyti (pasak Cicerono, historia est magistra vitae — istorija yra gyvenimo mokytoja), įkvėpti skaitytoją. Šitoks lyg ir ezopiškas pasakojimo būdas gana būdingas S. Daukanto istorijoms. Gretindamas praeitį su dabartimi, autorius tarsi neleidžia užmiršti savojo gyvenimo negandų. Dabartis dažniausiai iškyla skyrelių pabaigoje, ilgame, ritmingame periode kontrasto principu sugretinant, kas buvo ir kas beliko. Štai skyrelio apie lietuvių ir žemaičių kalbą pabaiga:

<...> giminė viso gali nustoti — turtų, namų, pačios tėvainės, bet kalba jos visuomet su ja paliks: kentės vargus, vergystė novys, bet kalbos savo niekuomet neužmirš. Regim tą teisybę pačioj giminėj lietuvių, žemaičių, prūsų, kuri, datyrusi neaprašomų vargų, rūpesnių, nelaimių, viso nustojusi, turtų ir tėvainės, kruvinas kares vesdama, ant galo vergaudama per tiek amžių svetimoms giminėms, vienok tebkalba dar šiandien lietuviai, žemaičiai, prūsai, lečiai ta pačia kalba, kuria kalbėjo jų probočiai eruliai pirm tūkstančio metų, kurią ne raštai užlaikė, bet motinos, ant kurių kaulų seniai jau spindi saulė su žvaigždėmis (I, 65).

Ryšys tarp praeities ir dabarties užmezgamas nebūtinai pasitelkus tokią retoriką, jis gali būti ir „logiškas", istoriškai motyvuotas. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie senovės lietuvių apdarą, S. Daukantas pažymi, kad jis „toksai buvo, kokį gal dar matyti šiandien nekuriose vietose ant sukumpusių nuo vargų lietuvių ir žemaičių" (I, 70). Pasakodamas apie senovės lietuvių ūkį, papročius, istorikas dažnai pasitelkia savo meto tautosaką, etnografinę medžiagą. Vėliau šie „Darbų" skyriai bus išplėsti į atskirą knygą —„Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių".

S. Daukantas jautriai numato galimus priekaištus savo veikalui dėl kai kurių teiginių polemiškumo: „Ne vienas skaitytojas, sklaidydamas mano raštus, rūgos, jog aš anuose lietuvius ir žemaičius daugioj vietoj giriu, o darbus ir kares krikščionių peikiu kaipo neteisingai daromus"

(I, 39). Beje, tai pamatinė S. Daukanto veikalų idėja; vėliau ją plėtojo J. Basanavičius, J. Šliūpas ir kt. Bet ir S. Daukanto tvirtinimas neatsirado tuščioje vietoje, jis, sakytum, tęsia Lietuvos metraščių tradiciją. Pastarieji pradėti rašyti XIV a. pabaigoje, iš esmės po krikšto oficialaus priėmimo, tačiau politinės ir ideologinės aplinkybės vertė metraštininkus teigiamai traktuoti pagonišką̨jį Lietuvos istorijos laikotarpį, palankiai byloti apie pagonis Lietuvos kunigaikščius. Pagonies ir krikščionies priešprieša viduramžių Europos metraščiuose buvo svarbiausias žmogaus vertinimo kriterijus. Viduramžių istoriografijos nušviečiama Dievo karalystės kova su velnio karalyste tapatinama su gėrio ir pikto kova. Tad krikščionybę platinusių kalavijuočių ir kryžiuočių priešai yra kartu Dievo priešai. Iš kryžiuočių ir kitų priešiškų lietuviams kronikų apie pagonis, be pasipiktinimo, nieko daugiau neišgirsi; pagonys čia žiauriausi barbarai, žvėriškiausi žvėrys, kuriems, be godaus pilvo, nieko nesą šventa, taigi jie neverti jokios užuojautos, jokios malonės. Pasak kryžiuočių kronikininko P. Dusburgiečio, jie velnio vaikai, žmonių vertės nei garbės neturintieji.

Lietuvos metraščiuose pasipriešinta tokiai visuotinei nuomonei, ir tuo jie labai saviti europiniame šio istoriografijos žanro kontekste. Aišku, XIX a. pradžioje situacija buvo kur kas palankesnė Lietuvos pagonybę ginti. Jau XVIII a. kryžiuočių veiksmus ėmė smerkti patys Prūsijos istorikai, pirmykščių tautų dorybingumą, nesugadintą prigimtį aukštino Ž. Ž. Ruso, primityvių tautų vertę pabrėžė J. G. Herderis. Pagoniškos Lietuvos istorijos siužetai naudoti lenkų kalba

rašytoje literatūroje. Negalima pamiršti ir tuo metu gana stiprių neohelenizmo[1] tendencijų; neatsitiktinai iškeldamas lietuvių pagonybę S. Daukantas pasitelkia palyginimą su antika:

> Bet jei rymionys ir graikai, noris pagonys, taip šiandien yra garbinami nuo visų krikščionų už savo dorybę ir kantrybę, dėl ko gi žemaitis arba lietuvis negali būti giriamas, jei kantriai gynė savo namus ir liuosybę nuo neprietelių, mylėjo dorybę ir neapkentė nedorybės (I, 39).

Vadinasi, teigiamas pagonybės vertinimas, kalbant apie Lietuvos istoriją, jau turėjo tam tikrą tradiciją, tačiau tai nebuvo visuotinai priimta. Pagonių dorybės išaukštinimo polemiškumą rodo ir formalūs pasakojimo niuansai, pavyzdžiui, dažnai vartojama frazė, reiškianti prieštaravimą nusistovėjusiai nuomonei: „<...> lietuviai, žemaičiai, noris pagonimis buvo, vienok (bet) <...>".

Vertindamas pagonis ir krikščionis, S. Daukantas naudoja tradicinę retorikos priemonę — priešas pasmerkiamas, iškeliant moralinius jo trūkumus. Autorius žino, kaip vertintinas Kalavijuočių ordino įkūrimas, todėl iš karto pasitelkiamos moralinės charakteristikos: „Albertas, vyskupas Rygos, <...> užtelkė tuojau šiokius tokius tingինius ir palaidūnus vokiečių į tą zokaną (t. y. — ordiną), kuriems, kardą į ranką įdavęs, liepė mo-

---

[1] Neohelenizmas — naujas atsigręžimas į antikos kultūrą, pavyzdžiui, minėtoji G. E. Grodeko veikla Vilniaus universitete ir kt.

kyti lečius pagonis meilės krikščioniškos, baimės dievo <...>" (I, 119). Istorikas pabrėžia ordino klastą — o tai akivaizdžiausia nedorybė: krikščionys, „<...> antsimetę lyčyną vieros, norėjo jiems brangią jų liuosybę išplėšti ir savo tikėjimą antmesti, apjakę savo nedorybėj, išnaikinti kardu pagonis ketėjo, nemindami ant to, jog anie lygūs jiems žmonės buvo <...>" (I, 98). Senovės lietuvio laisvė garantavo jam ir dorovingą gyvenimą — netekęs laisvės jis praranda ir dorovę:

> Bet sūdaujai, ir tiek nelaimėmis suvarginti, troško dar dorais pagonimis ir liuosais ūkininkais jei ne gyventi, bent mirti, nekaip nedorais krikščionimis ir amžinais vergais būti <...> (I, 205).

Kartais, siekdamas platesnio apibendrinimo ir didesnės įtaigos, S. Daukantas kuria simbolinius tautos atstovų portretus. Viduramžių ir vėlesnei metraštinei tradicijai nebūdingi išgalvoti, apibendrinti žmonių paveikslai. Metraščiai pasakodavo apie realius istorinius asmenis; šiandien kai kuriuos iš jų laikome legendinėmis asmenybėmis, bet anuo metu jų realumu neabejota. Savi kunigaikščiai būdavo idealizuojami, o priešo — niekinami. Nekilmingas žmogus labai retai, tik už nepaprastus nuopelnus galėjo būti minimas istorijos dokumente. Jau vien todėl apibendrintų atstovų paveikslų nė nereikėjo. Švietėjų istoriografijoje pripažintas žmogaus vaidmuo istorijos procese, susidomėta karvedžių, monarchų psichologija, bet tautą švietėjai suvokė kaip atskirų žmonių kiekybinę visumą. Tautos vaidmenį istorijoje

pripažino romantikai. Šie į tautą ėmė žiūrėti kaip į aukštesnės pakopos individualybę. Toks požiūris iškėlė ir nacionalinės psichologijos problemą. Tautos psichologinis savitumas — tai unikalūs papročiai, elgsena, tik jai vienai būdinga kalba, prietarai ir kt. Visa tai sudaro savitą tautos veidą, formuoja tautos dvasią. Domėjimasis tautine psichologija, bandymas pro daugybę istorinių, etnografinių ir kalbinių faktų prasiskverbti prie visa tai vienijančios idėjos, paslėptos nuo paviršutiniško ar nedraugiško žvilgsnio, bet rusenančios tautos gyvenimo gelmėje ir nulemiančios vienokius ar kitokius tautos atstovų poelgius, veda istoriką prie apibendrinimų, simboliškų portretų kūrimo. Aišku, tokie paveikslai esti abstraktūs, schematizuoti (pavyzdžiui, idealizuoti senovės lietuvių išorės ir būdo bruožų, dvasinių savybių aprašymai). S. Daukantas kalba ir apie negandų palaužtą tautą, kuria apibendrintus jos paveikslus. Tautos dvasia ar jos psichologija, suformuota gyvenimo aplinkybių ir istorinio patyrimo, laikyta pastoviu dydžiu. Tačiau ilgalaikės istorinės nesėkmės gali keisti nacionalinę psichologiją, tauta gali netekti savo privalumų. Su didžiausiu skausmu apie tokį dvasios nuosmukį — žiauriausių kovų, niokojimų ir vergijos padarinį — S. Daukantas rašo aptardamas lietuvių kaimynų latvių likimą. Pasak istoriko, ant

<...> povyziaus jų vargų ašaros žmogui meilingam rietėjo. Nuo sunkių darbų kaulai ir gyslos per skūrą perskaitomi buvo, veidai rodės gemant jau rūpesniais išvagoti, antakiai nuo vargų užvirtę, kuriuos tiktai ant skaudaus

balso savo kraugerių teperkėlė, patys sukumpę, virpėjo mažne, sakau, vėjo papučiami, tarp kurių kiekvienas tokiuose varguose ir bėdose kas valandą šaukė balsu smertį, o lietuviams, žemaičiams, drąsinantiems keltis prieš miečeivius, kruvinas rankas, gelžiniais nugraužtas, rodė ir tarė: „Mes jau prapuolėm amžinai ir taip nuvargom, jog nebegalim kardo rankoj nuvaldyti: jei begalit, gelbėkit patys mus prapuolusius" (I, 229).

Paprastai sakoma, kad S. Daukantas idealizavo Lietuvos praeitį. Ši nuomonė ne visai tiksli. Imkim kad ir Lietuvos didžiuosius kunigaikščius. Jų poelgiai gana griežtai vertinami doroviniu požiūriu. O apie dorovingumą sprendžiama pagal tai, ar kunigaikštis tarnauja savo tautai, ar vaikosi asmeninių tikslų, ar lieka pagonimi, ar krikštijasi. Diplomatiniai laviravimai menkai tepripažįstami, į juos per daug nesigilinama. Tarkim, gana kritiškai vertinamas Mindaugo įžengimas į sostą, nes buvo žudomi žmonės. Apskritai, pasak S. Daukanto, nuo Mindaugo laikų Lietuvoje prasideda sumišimas. Beje, kaip tik nuo šio meto Lietuvos istorija tampa kaskart labiau dokumentuota, bet tie dokumentai — vis priešų rašyti, todėl dažniau nepalankūs Lietuvos kunigaikščiams.

S. Daukantas Mindaugui nepritaria, jį vertina pirmiausiai iš žemaičių pozicijų — kodėl žemaičiai buvo užrašyti kalavijuočiams?

<...> Mindaugas, karalius Lietuvos, miečeiviams visuomet darės įtikimu ir, nebišmanydamas ant galo, kaip aniems besigerinti, vi-

są savo karalystę jiems užrašė ir savo karšinčiais anuos paskyrė, jei bevaikiu patsai mirtų; noris ans turėjo tris sūnus, duktę ir žmoną jauną, vienok ir tokia karšinčysta ir dovana didžiai tiko miečeiviams, kurie ieškojo bent ūksmės teisybės, kurioj paskui galėtų Lietuvos karalystą užimti (I, 172).

Moraliniu požiūriu išaukštinamas prūsų sukilimo vadas Herkus Mantas — čia vėlgi pagonybės pateisinimui primenamas antikos pasaulis:

Herkus Montė, garbingas karvedys prūsų, nustojęs savo kareivių praėjusiose mūšose, giriose sau ieškojo pataikos ir, tenai šaknelėmis misdamas, norėjo dar liuosas gyventi, kurį Henrikas Švenbergas, kamendotas kryžeivių, ir tuose tyruose sugavęs, medy gyvą išspylojo tą vyrą, kurį graikai, romėnai pagonys pusdieviu savo būt vadinę dėl to vien, jog liuosybę ir tėvainę savo gynė, bet nedoras krikščionis išplėšė gyvybą doram pagoniui už tą, jog jo vergu nenorėjo būti ir tėvainę savo lig paskujo gynė (I, 192).

Yra ir daugiau teigiamai S. Daukanto vertinamų Lietuvos istorijos personažų. Pavyzdžiui, pabrėžtinai doras Vytenis: „Noris pagonis, vienok <...> krikščionis taikino, ir dorybės mokė" (I, 246). Apie Gediminą: „<...> Gediminas krikšto nepriėmė, kaipogi velijos doru ir išmintingu pagoniu būti, nekaip nedoru krikščioniu, užvis regėdamas, jog krikščionys buvo nedoresni už pačius pagonis" (I, 270—271). Šie žodžiai slepia svarbų prasminį niuansą — autorius nemano, kad

pagonys savaime doresni ir vertesni už krikščio-
nis: netiesiogiai pripažįstama, kad pagonybė yra
žemesnė istorinės raidos pakopa už krikščionybę
ir kad su pastarąja žmonės turėtų tapti šviesesni,
žmoniškesni. S. Daukantas sumini nemažai pago-
niškų keistenybių, atkreipia dėmesį į tokius įsta-
tymus, „<...> kurie rodo aiškiai, jog anie, kaipo
pagonys, neturėjo krikščioniškos šviesybės ir to
mokslo, kursai yra evangelijoj šventoj, tai yra
mylėti artimą savo kaipo patsai save, ko lietu-
viai pagonys nedarė" (I, 80). Toliau pasakojama,
kad žmonos, vyrui mirus, žudėsi, kūdikius luošus,
aklus ir ligonius dievams aukodami degino. Dau-
kantas nepritaria ir žiauriai krikščionis siaubian-
tiems lietuviams. Taigi S. Daukantas nesuka atgal
istorijos rato —„Darbuose" į krikščionybę žiūrima
kaip į istorinę būtinybę. Istorikui svarbu tai, kad
lietuviai apsikrikštijo, kai patys to panorėjo; ir
šia prasme jis visai pateisina lietuvių ir žemaičių
priešinimąsi iš šalies brukamam, prievartiniam
krikštijimui, ypač Ordinų kėslams, apsimetus krikš-
tytojais, nukariauti ir pavergti Lietuvą.

Ir vis dėlto pasakojimo logiką S. Daukantui
ne visuomet pavyksta išlaikyti, nes tenka derinti
dvi prieštaraujančias idėjas — istorinio žmonijos
tobulėjimo ir vertybių ieškojimo istorinėje praei-
tyje. Šis paradoksas būdingas ne tik jam, bet ir
vėlesnei lietuvių istoriografijai (ir ne tik jai vie-
nai).

S. Daukantas, kaip švietimo epochos istorikas,
buvo įsitikinęs, kad ir ūkininko, ir visos tautos
gyvenimui didžiai svarbus mokslas, išmintis. Pa-
goniškosios Lietuvos tvarka, susiklausymas, de-

dokratija ar netgi aukšta moralė vis dėlto pasirodė nepakankamos vertybės, kai lietuviams teko pradėt aktyviau bendrauti su labiau apsišvietusiomis tautomis. Mūšio lauke pakakdavo lietuviškos narsos, kieto, kovose užgrūdinto kūno ir tvirto charakterio. Čia bėdos, nesėkmės imdavo persekioti, kai kunigaikštis nusižengdavo moralei, dorovei. Mokslo, išminties bus pasigesta šiek tiek vėliau, aptariant Jogailos laikų lietuvių santykius su lenkais. O dabar S. Daukantas stengiasi apčiuopti lietuvių kunigaikščių nesėkmių priežastis: jų veikla jis vis labiau nepatenkintas, nors tuo metu Lietuvos valstybė didėja ir tvirtėja. Nepasitenkinimo idėją, matyt, diktuoja istorinės perspektyvos žinojimas, savotiška pasakotojo „visažinystė", kalbėjimas apie praeitį turint galvoje savojo meto istorinę realybę, kitaip sakant, garbingos istorijos finalą.

Ypač reiklus S. Daukantas Jogailai, kuris, prieštaraudamas pagoniškosios Lietuvos papročiams, iškyla, pasak istoriko, ne per savo narsumą ir „ūkės veiklą", o tik per gerumą savo dėdės Kęstučio širdies ir tėvo Algirdo šlovę. Neigiamai vertinamas ir Vaidila, prisimeilinimais, o ne kovos narsa iš bernų iškilęs į kunigaikščių gimines (I, 327—328). Jogailos konfliktas su Kęstučiu ir Vytautu pasakojamas didžiai sielvartaujant. „Taip nekaltam ir išmintingam savo dėdei, pražilusiam seneliui karėse, visų garbingiausiam Lietuvos karvedžiui, ėmė tiekti grabą išgama, ne brolio sūnus" (I, 328). Tarpusavio nesantaika, prasidėjusi nuo Mindaugo laikų, Daukanto manymu, buvo viena svarbiausių Lietuvos galybės žlugimo priežasčių:

Taip tatai atėjo gadynė, jog lietuviai, kurie pirma susikibę graudino neprietelius savo ūkės, šiandien atkaklybė vieno žmogaus neprietelius į namus parvadino ir tuos pačius kardus, ragotines, kuriomis liuosybę savo dangstė nuo neprietelių, šiandien — o rūsta diena! — anas į savo širdis įrėmė tarp savęs (I, 334).

Po Kęstučio nužudymo Jogailai parenkami patys rūsčiausi žodžiai: „<...> mirė nuo kraugeringo brolio sūnaus Jogailos, nuo to, kuriam vieną kartą sostą Lietuvos buvo davęs, antrą kartą gyvybą dovanojęs; taip tatai išsimokėjo už tiek geradėjysčių <...>" (I, 335). Be to, Jogaila garbėtroška, prižadėjęs Lietuvai daug gera už tai, kad jį rinktų lenkų karaliumi (I, 335—336).

Kontrasto principu su Jogaila gretinamas dar jaunas Vytautas. Tai garbinga asmenybė. Jis negali patikėti Jogailos išdavyste, gina pusbrolį ir įkalba Kęstutį paleisti suimtą Jogailą.

Apskritai šio istorijos laikotarpio įvykiai pasakojami kitaip negu ankstesniojo. Galima sakyti, kad S. Daukantui jų aprašymas kelia sunkumų. Intonacijos, stilius, tiesioginiai pasakotojo vertinimai dažnai kaitaliojasi. Ankstesniems istorijos skyriams būdingo nuoseklumo čia nebelieka. Pairę papročiai, pasikeitęs ir kovų pobūdis — priešą stengiamasi įveikti gudrumu, apgaule, o ne jėga, narsumu. Tai prieštarauja autoriaus iškeltam moraliniam senovės lietuvių idealui. Dar sunkiau paaiškinami bendri Vytauto ir kryžiuočių žygiai į Lietuvą, jos siaubimas. Apskritai istorikas nenutyli žiaurumų, nereiškia Vytautui per didelės simpatijos: „Taip Vytautas, pergalėjęs savo

neprietelius vienus kardu, kitus **nedorybe** (pabr. cituojant — *S. Ž.*), tapo didžiu Lietuvos kunigaikščiu <...>" (I, 343). Tokiu pat žodžiu apibūdinamas prieš Vytautą rengęs sąmokslą ir bandęs įsilaužti į Vilniaus pilį Švitrigaila. Pasak S. Daukanto, Vytautas neteisus mūšyje su totoriais prie Vorsklos, jis akivaizdžiai išpuikęs: „Aukščiausias tiekia man valdžią ant viso pasaulio <...>" (I, 353); jis ieško kliaučių šnekoje su priešais. Be to, lenkai kursto Vytautą kariauti, nors seni kariai jį atkalbinėja; lenkas Ščiukovskis aitrina Vytautą stoti į kovą, nors paskui pirmas iš jos pabėga. Visas pasakojimas apie rengimąsi mūšiui tarsi ruošia būsimą ir moraliniu požiūriu pagrįstą pralaimėjimą. Nėra čia tokio įprasto S. Daukanto istorijai žavėjimosi sutrauktų pulkų puikumu. Kalbama tarsi pabrėžtinai objektyviai, vertinimas tiesiogiai neišsakomas, bet jis juntamas stiliaus niuansuose, intonacijose.

Kartais kritiškas požiūris į Lietuvos didžiųjų kunigaikščių poelgius atsiranda vertinant juos iš regioninės žemaičių pozicijos. Grįžęs iš Vorsklos, Vytautas padeda kryžiuočiams pavergti žemaičius:

> <...> susinėręs su kryžeiviais, padėjo jiems kariauti žemaičius, visų didžiausius savo tarnus, kurie, iki atgaunant Vytautui Lietuvos sostą, apsčiai liejo už jį savo kraują ir paskutiniu skatiku šelpė, idant jį kaip noris išgelbė**tų**. Nes (t. y. — bet) Vytautas tuo kartu visa tą rodos užmiršęs (I, 356).

Tiesa, nenutylima ir to, kad Vytautas slapta remia žemaičius. Taigi istoriniai asmenys S. Daukanto pasakojime neretai veikia prieštaringai, ta-

čiau psichologinių argumentų autorius neieško, retokai nuosekliau aiškinasi ir politinius poelgių motyvus, o vertindamas juos dažnai remiasi savojo meto gyvenimo patyrimu, nevengdamas retorikos, emocionalumo. Tarkim, viename epizode kalbama, jog prieš žemaičius susijungia kariauti kryžiuočiai, Vytautas ir lenkai: „<...> ir taip visi treji susinėrę kariavo iš vieno nekaltus žemaičius, kurie, apsčiai apstesniai išlieję kraujo už savo liuosybę, išguro ant galo. Taip ne kantrybe, bet nedorybe svieto garbinga tauta sarmatų (gerulių) išnyko iš skaitliaus tautų, gyvenančių šiame pasauly" (I, 367). Šis pasakymas yra tarsi emocinė „Darbų" kulminacija — laisvę per amžius gynę lietuviai pavergti, jų dvasia puolusi, ūkininkams uždėtas lažas.

Didžiai nuliūdęs („Mano plunksna iš gailesio linksta ir neišgali vieno šašuolėčio užbrėžti galžudžių tų laikų <...>" — I, 368) istorikas aprašo, kuo pavirto žemaičiai, kuriais dar taip neseniai gėrėtasi, kurie laikyti pavyzdžiu — dabar jie primena anksčiau minėtus pavergtus latvius:

> Žaliūkai vyrai sudžiūvo nuo darbų, jaunikaičių liemenys sukumpo ant žambių ir dalgių, kas dar yra gailingiau, supūtė žiaudūs šiauriai laukuose skaisčius veidelius grakščių mergaičių, o kaitros saulės išdildė jų paskutinius mėgus <...> (I, 368).

Ir visa tai palydi S. Daukanto raštų patosui būdingi žodžiai: „Kas tikėtų į tą, ką dabar išguldžiau, jei to nestigavotų tie žodžiai, tuose laikuose užrašyti!" (I, 369).

Kodėl istorikas dar prieš Žalgirio mūšį ima laidoti žemaičius, skelbia, kad nebeliko ant žemės garsios giminės? Juk po poros puslapių vėl bus rašoma apie žemaičių kovą prieš kryžiuočius ir apie tai, kad jiems padeda Vytautas, netgi Jogaila. Matyt, čia S. Daukantas atsisveikina su senuoju lietuvių ir žemaičių, ypač pastarųjų, gyvenimu, jų tvarka, palaikiusia dorą, narsumą, ištvermę. Ir anksčiau buvo kalbama apie sunkius darbus, šiaurius vėjus, tik dabar žaliūkai vyrai nuo jų sudžiūvo, tik dabar tie vėjai supūtė veidelius mergelių. Prasideda kitoks gyvenimas, po Žalgirio mūšio (jį aprašydamas, autorius — vėl Vytauto šalininkas, kritiškai vertinąs Jogailą) žemaičiai nesipriešindami ima krikštytis, užliejama šventoji ugnis...

Trumpam atidėjęs nepasitikėjimą Vytautu, S. Daukantas pasidžiaugia to meto (po Žalgirio mūšyje pasiektos pergalės) Lietuvos didybe, visuotiniu jos pripažinimu ir garbe:

> Čia yra vieta lietuviui, žemaičiui pažvelgti ant savo ūkės tų dienų ir rymoti ant jos didybės. <...> Tos dienos dėl lietuvių, žemaičių yra saulė žibanti pusdieny. <...> Ne mano plunksnos reikia aprašyti galybę ir didybę Lietuvos tų laikų; rasi kuomet tuomet pagimdys bent viena motina tokį sūnų, kursai, pasigailėjęs savo pamintos tautos, surašys paminklui jos tuos aukso metus! (I, 380—381).

Po šių odės stilių primenančių „rymojimo" žodžių jau kitoje pastraipoje istorikas grįžta į anuos laikus, į Konstancijos „konsiliumą", kur

sprendžiama žemaičių byla, ir vėl nepasitiki valdovais: "<...> jų kunigaikščiai ir karaliai daugiau savo gero veizi, ne žemaičių <...>" (I, 381).

Vis dėlto apie Vytauto mirtį kalbama jautriai, viskas jam atleidžiama. Vytauto asmens charakteristika paremta literatūroje itin mėgstamu silpno kūno ir stiprios dvasios kontrastu: buvo mažo ūgio, be barzdos, bet didelis, garbingas karvedys, svetimiems — dosnus, o saviems — teisingas. Vytauto mirtį S. Daukantas palygina su Lietuvos „ėjimu į grabą". Čia, veikalo pabaigoje, vėl prasiveržia autoriaus emocijos, palydimos šūksnio, nelabai derančio mokslo veikalui, tačiau nesikertančio su bendra „Darbų" pasakojimo intonacija, ir akcentuojančio daukantiškos Lietuvos didybės pabaigą:

> Euu! Taip garbingas karvedys nėra šiandien žinomas, kame yra palaidotas, veltui išvaikščios visas kerteles bažnyčių Vilniaus ir Trakų nuliūdęs lietuvis ir žemaitis, norėdamas rasti jo grabą ir ant ano apverkti savo rūstas dienas, nes nė mažiausio ženklo niekame neras (I, 398).

Jau buvo užsiminta, kad, kalbėdamas apie lietuvių santykius su lenkais, S. Daukantas palietė išsimokslinimo temą. Vytautui sumanius karūnuotis, lenkai imasi klastos ir atima jam nešamą karūną. „Darbuose" aprašomas disputas dėl karūnavimo, pasibaigiantis Krokuvos vyskupo Olesnickio kalba, priešinga Vytauto norams; į ją lietuviai nieko neatsakė. Atsakymą kuria pats istorikas, to nė neslėpdamas:

> Lietuviai taip pat visi nutilo, ir nerados nė vieno, kursai būt atsakęs bent tuos žodžius: „Norim bendrais, ne vergais lenkų būti. Neteisingai, vyskupas Krokuvos nori laimės lenkų, o prapulties Lietuvos, ir tą nori darodyti prisiekomis. Tiesa, jog prisiekė lietuviai, žemaičiai iš vieno turėtis ir gintis nuo neprietelių, nes neprisiekė ant to, jog nebebus daugiau lietuviais, nes lenkais, jog kalbės, rašys lenkiškai, ne lietuviškai, jog išsižadės lietuviai savo įstatymų, savo apsiėjimų, o rėdysis pagal lenkiškus, ne, ne, ant to lietuviai neprisiekė. Kaipogi išsižadėti savo kalbos, savo įstatymų, savo apsiėjimų, o priimti į jų vietą svetimus lygiai yra, kaip jei svetimam pasiimti jo vergu būti. Nė vieno rašto lenkai neparodys, kuriame lietuviai būtų save vergais lenkams užrašę <...>. Jei rūstose ir kruvinose dienose mokėjo lietuviai, žemaičiai save ginti nuo galybės visos Europos, pergalėję šiandien visus savo neprietelius savo kantrybe, žino, kaip toliau turi save ginti ir užlaikyti. Esam liuosi ir tokiais norim būti, ir rėdą tokią (kokią) norim, tokią apskiriam <...>" (I, 393—394).

Šitokių įsivaizduojamų oracijų S. Daukanto istorijoje yra ir daugiau. Pavyzdžiui, „Darbų" pradžioje pateikiama Vaideloto kalba, kviečianti ginti savo tėviškę ir bočių tikėjimą, kurioje pabrėžta, kad socialinė ir nacionalinė laisvė svarbiau už tikėjimą (I, 127—128). Kunigaikštis Rimgaudas pamokslą primenančia oracija kviečia į kovą; šiaip jau karo vado kreipimasis į karius priklauso li-

teratūriniam mūšio aprašymo žanrui, tačiau kunigaikščio kalba gana abstrakti, tinkama įvairių laikų klausytojui. Neabejotina, kad šios ir dar kelios tokios oracijos (Gedimino žodžiai prieš mūšį ir kt.) yra orientuotos ir į nūdienos problemas. Taigi istorikas ne kartą susieja praeities įvykius ir dabartį. Tai matyti ir iš cituoto atsakymo lenkams. Jis rašytas žmogaus, suvokiančio unijos padarinius lietuviams. Tačiau kartu autorius bando kurti istorinės realybės įspūdį, netgi disputo tikroviškumo iliuziją; pavyzdžiui, kreipiamasi tarsi į greta esančius: „Nežinau, pasakykit jūs, tėvūnai Lietuvos, už ką mus lenkai nori vergais daryti?" (I, 394) ir pan. S. Daukantas nori paaiškinti, kodėl žlugo senoji Lietuva, kodėl taip nusmuko ir suvargo lietuviai ir žemaičiai. Matyt, priežastys jam atrodė gana apčiuopiamos ir tam tikra prasme bent perspektyvoje pakeisimos, nes viskas priklausą ne nuo kokių aukštesnių jėgų, bet nuo paties žmogaus, susipratusio lietuvio ir žemaičio. Lietuviai atrėmė savo jėgomis Europos antplūdį, bet juos, kaip menkiau išsilavinusius, apgavo lenkai, įtraukę į jiems pražūtingą sąjungą. Lenkų vyskupai „gudrūs gudresni". O Vytautas turėjo „kantrius ir buklius karvedžius, nes (t. y. — bet) ne gudrinčius, kurie būt galėję savo iškalba lygia dalia kaip jei su kardu kariauti" (I, 395). S. Daukantas primena, kad buvo ir „Lietuvoj vyskupai, pralotai, išmintingi vyrai", bet jie atėjūnai iš Lenkijos, dėl to jiems nebuvo gaila „Lietuvos prapuolančios"— ir išvada: „<...> lenkų vyskupai ant savo gero skladavojo, Lietuvos vyskupai vėpsojo ir žiovavo" (I, 395). Kadangi joks mokytas žmogus negynė Lietuvos reikalų (tiesa, autorius pa-

žymi, kad atsakymas Olesnickiui gal ir neišliko), pats istorikas, įsijautęs į aprašomus įvykius, kuria atsakymą.

Šiandien mes jaučiamės geriau išmanantys Lietuvos istorijos vingius, kai kurie S. Daukanto teiginiai nesunkiai galėtų būti kritikuojami. Tačiau dabar mums rūpi ne istorinės tiesos problema, o S. Daukanto raštuose esantis Lietuvos istorijos supratimas — svarbus lietuvių kultūros faktas, atstovaujantis tam tikro mintijimo apie savąją praeitį etapui. Pirmoji S. Daukanto istorijos redakcija, manytume, tiesiogiai siejasi su jos autoriaus studijų Vilniaus universitete aplinka, kartu ir su žemaičių studentų būreliu. Kaip tik dėl to ir stabteléta prie „Darbų".

Švietėjų keliamas proto, išsimokslinimo vaidmuo žmonijos istorijoje S. Daukantui tapo viena iš atramų komentuojant dramatiškus tautos istorijos posūkius. Kartu netiesiogiai skaitytojui buvo primenama, kokia svarbi švietimo reikšmė valstybės ir tautos likimui. Kartais iš pirmo žvilgsnio šypseną keliantys Lietuvos istorijos komentarai, iš tikrųjų tokie nėra. S. Daukantas apskritai teisingai pažymi, kad, palyginti su kitomis Europos šalimis, Lietuvos kultūra, švietimas buvo atsilikę; dėl to vėliau ir iškilo nutautėjimo, kitos kultūros perėmimo, savosios neįvertinimo problema.

Čia minėtos „Darbų" pabaigos mintys sureikšmina veikalo pradžioje minimą skitų išminčiaus Anacharsio istoriją. Galima konstatuoti dvejopą tautinį ir visuomeninį S. Daukanto idealą: senosios pagoniškos Lietuvos žmonių laisvė ir susiklausymas ūkinėje veikloje garantuoja tautos moralinį tvirtumą ir karinę jėgą, tačiau dar reikia tautai ir

savų išsimokslinusių vyrų, galinčių žodžiu kovoti taip pat sėkmingai, kaip jų tautiečiai ūkininkai kovoja ginklu.

Jau buvo atkreiptas dėmesys į kai kurių aptariamo veikalo dalių ypatingą emocionalumą. Autorius nesidrovi sušukimų, jaustukų, savojo požiūrio neslepia, netgi retoriškai apgailestauja, kad jo plunksna nepajėgi išreikšti to graudulio, kurį kelia istorijos neteisybė arba jos neišvengiamumas.

Stilistiniu požiūriu „Darbai" nėra vienalytis kūrinys. Čia pinasi mokslinis dėstymas ir griežta argumentacija su beletristiškais miškų, mūšių, žygių aprašymais, apibendrintais tautos atstovų paveikslais. Kartais bandoma kurti ir vieno kito istorinio personažo (pavyzdžiui, Kęstučio) išorinę kiek psichologizuotą charakteristiką. Trečiąja stilistine „Darbų" atmaina laikytinos tos vietos, kur autorius išsako savo jaudinimąsi, vertina tą ar kitą įvykį. Skyrelių pabaigose tai primena savotiškus pasakėčių „moralus", nedviprasmiškus pamokymus. Šiam reikalui autorius pasirenka itin parankią formą — periodinį sakinį, leidžiantį efektingai, kontrasto principu sugretinti du prieštaringus teiginius. Tokias istorijos reiškinius įvertinančias veikalo dalis galima būtų laikyti publicistinėmis (joms priskirtinos ir minėtos oracijos). Ant beletristikos ir publicistikos ribos balansuoja dažniausiai autoriaus sukurti istorinių asmenybių dialogai. Netgi mokslinis stilius „Darbuose" ornamentuojamas. Autorius nevengia metraštinei tradicijai būdingų kalbinių formulių, klišių: „<...> į pilį vėtra įsilaužę <...>" (I, 142); praėjus tiek priešo, tiek ir savajai kariuomenei, lieka „kūlis"

ir „vanduo" (I, 144, 155 ir kt); aprašant mūšį — „vilyčias it sniegą drėbė" (I, 158); ne sykį kartojasi ir toks epizodas: „<...> suspausti pilyse, nebgalėdami niekaip atremti neprietelių galybės, velijos irose pilies, patys sau galą darydami, užsirausti, nekaip vergais krikščionių tapti" (I, 246), arba: „visus vyriškuosius iškirto, o motriškąsias su kūdikiais į kalinį išvarė" (I, 247); kartojami ir tokie pasakymai: „<...> išėmęs iš tenai neapseikimus iždus ir gėrybes į Lietuvą išsiuntė" (I, 348). Kontrastus mėgstantis istorikas ypač linkęs kartoti romantiškai skambančius sugretinimus, kurie jo veikaluose virtę patosą išreiškiančiais poetizmais „<...> noris ant galo jų meškenuoti eržilai graudino šarvuotas eiles krikščionų<...>" (I, 121); „Rėmės drąsiai atvejų atvejais meškenuoti žemaičiai su gelžytais pulkais miečeivių" (I, 126).

Nuo moksliško kalbėjimo prie meninio vaizdo kūrimo ar lyrinio savo emocijos reiškimo pereinama tuomet, kai apmąstomas papasakotas įvykis ar istorijos laikotarpis (S. Daukantas tai vadina „rymojimu"), kai gailestaujama, liūdima ar didžiuojamasi, grožimasi. Poetinis pasaulio pajautimas ypač išryškėja miško temos epizoduose.

TARNYBA RYGOJE IR PETERBURGE

Gavęs magistro diplomą, S. Daukantas pradėjo rūpintis tarnyba. Kaip rašo V. Merkys, Lietuvoje istorikas galbūt nesitikėjo rasti pakenčiamos vietos, o gal troško greičiau pasiekti svarbiausius Lietuvos istorijos šaltinius, kurių tuomet teko ieškoti' Rygoje, Peterburge, Karaliaučiuje. Iš tiesų

S. Daukantas yra kaip reta nuosekli, nesiblaškanti, užsibrėžto tikslo atkakliai siekianti asmenybė. Stebina metodiškas jo darbas, skrupulingai, dailiai prirašyti dideli jo rankraščių lapai. Pirmasis istorijos variantas jau yra, bet vėlesni darbai rodo, kad juo nepasitenkinta. Mus pasiekę S. Daukanto gyvenimo faktai neleidžia griežtai tvirtinti, bet atrodo, jog jis apsisprendė, pasirinko gyvenimo kelią dar prieš 1822 m. („Darbų" juk per pusmetį neparašysi). Gal tą apsisprendimą reikėtų sieti su perėjimu į kitą fakultetą? (O kas pastūmėjo Daukantą eiti į Vilnių ir baigti geriausią krašto gimnaziją?) Visą vėlesnę istoriko veiklą galima laikyti jau „Darbuose" formuluotų idėjų tolesniu gvildenimu ir realizavimu. Apsisprendimas turėjo būti pagrįstas labai svarbiais argumentais, prieš juos nublanko įvairiausi gyvenimiški sunkumai, nesėkmės. Matyt, tai būta labai stipraus žmogaus, pasitikinčio savimi (S. Daukantas išsitaria turėjęs „geležinę" sveikatą — net ir tokią nualino intensyvus darbas), o dar labiau savąja idėja, kurią, užbėgant į priekį, galima būtų pavadinti visuomeniniu tautos budinimo projektu.

Taigi 1826 m. sausio 1 d. S. Daukantas jau dirbo Rygos ir Lifliandijos, Estliandijos ir Kuršo generalgubernatoriaus kanceliarijos žurnalistu, t. y. protokoluotoju. Rusijos valdžios aparato tarnautojai buvo suskirstyti į 14 klasių. Rygoje S. Daukantas gavo tą rangą, į kurį turėjo teisę pagal magistro diplomą — jis tapo devintos klasės tarnautoju — tituliniu patarėju. Pakilti aukščiau reikėjo trejų metų tarnybos stažo, bet tolesnį — kolegijos asesoriaus — rangą S. Daukantas

gavo kiek vėliau — 1834 m., išsprendus jo bajorystės klausimą. Ypač stropiai buvo tikrinamos „maištavusių" Lietuvos ir kitų vakarų gubernijų luominės teisės. Simono brolis Aleksandras, studijuodamas Vilniuje mediciną, padavė prašymą Vilniaus bajorų deputacijai, norėdamas irgi gauti bajorystės dokumentus. Kadangi jau buvo išėję aplinkraščiai, reikalaujantys griežtesnio bajorystės įrodymų tikrinimo, Aleksandras Daukantas kuria naują bajoriškos kilmės versiją. Detaliai Daukantų bajorystės bylą tyrinėjęs V. Merkys, nurodo, kad dokumentai vėl buvo šiek tiek falsifikuoti, tačiau Vilniaus gubernijos bajorų deputacija pripažino Aleksandrą su Simonu tikrais bajorais. Ir vis dėlto luominę padėtį tvirtinęs departamentas Peterburge tik Simoną Daukantą patvirtino esant bajoru, o Aleksandras bajorystės įrodyti nepajėgė. Mat devintos klasės valdininkas turėjo teisę tapti asmeniniu bajoru, o aštuntos klasės valdininkui buvo suteikiamos ir kilminio bajoro teisės. Tvirtinant bajoro teises, matyt, remtasi ne įrodymų patikimumu, o Simono Daukanto padėtimi biurokratinio aparato hierarchijoje. Brolio Aleksandro mokslai ir tarnyba (vėliau jis gyveno Chersone ir tarnavo karo ligoninėje gydytoju) buvo per žemi gauti bajoro teises.

Apie S. Daukanto tarnybą Rygoje nedaug težinoma. Archyviniai duomenys rodo 1833 kovo ir gruodžio mėnesį jį gavus 75 ir 110 rublių premijas. Manoma, kad kanceliarijoje S. Daukantas ėjęs vertėjo pareigas. Per 1831 m. sukilimą jis buvo valstybės tarnautojas, priklausęs Rygos generalgubernatoriaus barono Paleno, slopinusio su-

kilimą, kanceliarijai, bet tai dar nieko nesako apie jo asmeninį požiūrį į įvykius Lietuvoje. Galima net įžiūrėti mėginimą izoliuoti istoriką nuo sukilimo. Po 1829 m. S. Daukantas penkerius metus neturėjo atostogų, taigi buvo priverstas likti Rygoje. Čia jis, be abejo, pramoko latviškai ir, matyt, toliau triūsė prie savosios Lietuvos istorijos. Šitai netiesiogiai patvirtina vėlesnis S. Daukanto laiškas, kuriame remiamasi savąja darbo Rygoje patirtimi: „<...> reikia žinoti, kad nėra nieko sunkiau, kaip patekti į Rygos magistrato archyvą, į kurį, kiek žinau, joks mokslininkas, net vokietis, negalėjo įsiprašyti <...>" (II, 722).

1834 m. S. Daukantas ima antras tais metais atostogas; jų pradžioje aplanko Žemaitiją ir vyksta į Peterburgą. Šis jo gyvenimo tarpsnelis atsispindi kretingiškio J. Pabrėžos 1834 m. gruodžio 31 d. laiške Peterburge gyvenusiam ir vėliau artimai su S. Daukantu bendravusiam kunigui J. K. Gintilai. Laiškas rašytas šmaikštaujant, kaitaliojant lietuvių, lotynų, lenkų ir rusų kalbą (lietuviški žodžiai išryškinti):

> **Bowa pri muso** šiais metais kilnus jaunuolis, **wadyynams Jomiilesta Pons Symons Dawkąts:** šis **atsytoolindams** iš mūsų į Peterburgą pažadėjo, kad vos atvykęs į šį miestą **tuoj pas mus paraszyk** (t. y.— parašys). **Bet** ar šis pažado nesilaiko, ar kelyje kas **Jo ne nookowa, arba** gal **kokio** į tamsiąją atsisėdo rekolekcijoms! O, koks didis nusidėjėlis! **Jau ketwyrts tam ira** mėnuo, o **Jis** nė necypterėjo apie savo nuvykimą.

1834 m. gruodžio mėnesį S. Daukantas jau Peterburge ir prašosi priimamas į Valdančiojo senato pirmąjį departamentą tarnautoju. Senatas tuo metu buvo valstybės įstaigų kontrolės, aukščiausiojo apeliacinio teismo ir bajoro luominių teisių apsaugos įstaiga. Pirmasis departamentas kontroliavo finansinių prievolių valstybei vykdymą, rekrutų ėmimo įstaigas, per jį ėjo visos bylos dėl bajorystės. Jam vadovavo oberprokuroras, po jo ėjo 4 obersekretoriai, 9 sekretoriai, 1 egzekutorius, 2 protokolistai, 22 skyrių (stalo) viršininkai ir 8 kanceliarijos pareigūnai bei žemesnieji tarnautojai. S. Daukantas prašėsi priimamas kanceliarijos tarnautoju; pareikalauta pristatyti dokumentą, tvirtinantį nedalyvavus 1831 m. sukilime (tokias žinias turėjo pateikti visi iš prijungtų Lenkijos—Lietuvos teritorijų kilę stojantys į tarnybą sostinėje). Vilniaus gubernatoriaus pasirašytas pažymėjimas gautas, ir 1835 m. kovo 19 d. S. Daukantas pradėjo naują tarnybą pirmojo departamento kanceliarijos admiraliteto ekspedicijoje. Po poros metų atsirado laisva vieta trečiojo departamento pirmame skyriuje, ir jis padavė prašymą pereiti ten. Tai buvo civilinis apeliacinis departamentas, nagrinėjęs bylas ir skundus, gaunamus ir iš Lietuvos gubernijų. Tačiau svarbiausia, kad pirmas šio departamento skyrius saugojo Lietuvos Metriką, t. y. XIV—XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo kanceliarijos archyvą (sukauptas jis buvo Vilniuje). S. Daukanto tarnybos metu iš čia saugomos 1051 knygos Lietuvos Metrikai priklausė 553. Senatui Lietuvos Metrikos reikėjo prijungtų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nuosavybės, žemės ribų

ginčams spręsti, bajorų luominėms teisėms nustatyti ir kt. Metrika buvo griežtai saugoma nuo savanaudiškų klastojimų. Suprantama, kad S. Daukantui ji buvo kartu ir neįkainojamas Lietuvos istorijos šaltinis. Taigi tarnyba keičiama, atrodo, turint savų tikslų.

Lietuvos Metrikos metrikantu (vedėju) dirbo S. Daukanto studijų draugas, buvęs filomatas, P. Malevskis. Pereinant į naująją — metrikanto padėjėjo — vietą, S. Daukantui, kaip geram tarnautojui, paskirta 150 rublių premija. Kai 1843 m. Malevskis keturiems mėnesiams išėjo atostogų, S. Daukantas ėjo metrikanto pareigas. Būdamas metrikanto padėjėju, jis per metus gaudavo 285,92 sidabro rublių ir dar 57,18 rublių maistpinigių.

Ką ir kaip S. Daukantas dirbo Senate, aiškėja iš įvairių jo premijų. 1839 m. liepos 29 d. caro paliepimu jis gavo metinės algos dydžio premiją „už dalyvavimą sudarant Lietuvos Metrikos aktų apyrašą" (beje, juo ir šiandien naudojamasi). 1843 m. S. Daukantas gavo 100 sidabro rublių premiją. Tarnautojai už 15 m. darbo stažą būdavo apdovanojami „Pasižymėjimo ženklu už sąžiningą tarnybą", o paskui po kiekvienų ištarnautų metų gaudavo didesnio stažo „ženklą". Pirmąjį apdovanojimą S. Daukantas gavo pavėluotai, tik 1843 m. (tarnybą pradėjo 1826 m.), o antrąjį — po penkerių metų. Tai ir visi jo apdovanojimai. Beje, aštuntos ir aukštesniųjų klasių tarnautojai jau po 12 pastovios tarnybos metų gaudavo šv. Onos II laipsnio ordiną, o po 15 metų — ir šv. Stanislovo II laipsnio ordiną. 1845 m. laiške J. K. Gintilai skųsdamasis ir savijauta, ir įgrisu-

sia tarnyba, istorikas užsimena: „Buvau pristatytas apdovanoti kryžiumi ar metine alga, tegavau 90 rublių sidabru" (II, 717). Turbūt istorijos studijos, dokumentų rinkimas bus neleidę stropiam S. Daukantui aukščiau pakilti karjeros laiptais. Laiškai rodo istoriką bijojus, kad gali paaiškėti jo domėjimasis istorija, dokumentų kopijavimas. Lenkiškai rašytos Lietuvos istorijos autoriui T. Narbutui adresuotame laiške S. Daukantas priduria: „Be to, nuolankiausiai prašau Tamstos, Pone Geradari, kad savo įgimtu malonumu nepaminėtum manęs savo gerbtiname veikale, nes tai man gali daugiau pakenkti kaip padėti <...>" (II, 722) ir kitame laiške tam pačiam adresatui: „P. Kraševskis blogai padarė, mane pagyręs Ateneume, dėl šios priežasties aš galiu netekti vietos, nes iš tikrųjų ne aš siunčiau, o mano viršininkas. Tai man pavojinga" (II, 727).

Paprastai S. Daukanto biografijoje Peterburgo laikotarpis piešiamas niūriausiomis spalvomis. Jis — pasinėręs archyvų popieriuose, pusalkanis, sušalęs drėgnose patalpose, vienišas, tautos idealams gyvenimą paaukojęs žmogus. Iš dalies tai tiesa, bet turbūt tik iš dalies. Galima teigti, kad maždaug iki 1845 m. jo gyvenimas Peterburge nebuvo jau toks beviltiškai niūrus. Apie tai leidžia spręsti vienas kitas mus pasiekęs gyvenimo faktas, detalė.

Tuometinis Peterburgas — blizgesio ir pramogų miestas. Didikai didžiuojasi, kad gyvena imperijos sostinėje. Verda, kunkuliuoja čia ir kultūrinis gyvenimas: V. Žukovskis, A. Puškinas, M. Lermontovas, N. Gogolis. Pastarasis 1829—

1831 m. irgi tarnauja Valstybės departamentų kanceliarijose, čia susikaupusi tarnavimo valstybei patirtis netrukus išsilies Peterburgo apysakose. (Beje, tuometinio Peterburgo departamentų tarnautojo gyvenimą jis aprašo liūdnos ironijos kupiname kūrinyje „Apsiautas".)

S. Daukantas nuo kitų valdininkų skyrėsi pirmiausia tuo, kad tarnyba nebuvo jam pagrindinis ar vienintelis užsiėmimas. Jo akiratis — gerokai platesnis, dvasinis pasaulis šviesesnis. Ypač pažymėtinos demokratinės S. Daukanto pažiūros (pavyzdžiui, 1826 m. miręs rusų istorikas N. Karamzinas — monarchizmo šalininkas). Šia prasme carinės valdžios nepasitikėjimas „maištaujančių" gubernijų atstovais, ypač baigusiais Vilniaus universitetą inteligentais, visai pagrįstas.

Peterburge S. Daukantas rado bendraminčių būrelį, su kuriais palaikė artimus ryšius. Pirmiausia — istoriją dėsčiusį profesorių I. Onacevičių, kuris buvo tardytas ir pašalintas iš universiteto šios mokslo įstaigos darbuotojų ir studentų persekiojimo laikotarpiu. Peterburge jis buvo Rumiancevo istorijos muziejaus konservatoriaus padėjėjas. Atrodo, per jį S. Daukantas susipažino ir su V. Anastasevičium, bibliografu, leidėju ir vertėju, dideliu Puškino kūrybos ir literatūrinio ano meto Peterburgo gyvenimo žinovu. Be kitų kalbų, jis buvo pramokęs ir lietuvių kalbą. Peterburge V. Anastasevičius susidurdavo su dekabristais, bendravo su čia atvykusiu A. Mickevičiumi. 1828 m. jis neteko tarnybos ir negavo net pensijos. Kaip buvusiam Rumiancevo muziejaus bendradarbiui, muziejaus rūmuose jam paskirtas butas (tame pačiame name gyveno ir I. Onacevičius).

S. Daukantas dažnai svečiuodavosi V. Anastasevičiaus bute. Istorikui negalėjo neimponuoti užgriozdinti knygų spintomis ir lentynomis kambariai, knygomis, rankraščiais, bibliografinių kortelių dėžutėmis apkrauti stalai. V. Merkio manymu, kartais susirinkdavo ir visi trys — S. Daukantas, I. Onacevičius ir V. Anastasevičius. Visi jie buvo istorijos mėgėjai, bibliografai, kolekcionieriai. Istoriko E. Aleksandravičiaus teigimu, prie šios trijulės reikėtų paminėti dar J. K. Gintilą, vėliau tapusį Žemaičių vyskupu nominantu[1], turėjusį didžiulę (30 000 tomų) biblioteką, ir jaunesnį už juos amžiumi A. Muchlinskį, irgi besidomintį istorija, praeities kultūromis. Be abejonės, jų bendravime būta šviesių valandėlių, tik bendraminčiams senienų kolekcionieriams suprantamų džiaugsmų. Jau daug vėliau, 1858 m. rašytame laiške, S. Daukantas prisimena vieną epizodą iš ano meto gyvenimo:

> <...> pagarsėjusio Naugarduko bajoro Lisovskio istorija su visomis smulkmenomis aprašyta labai įdomiai. Amžino atminimo profesorius Onacevičius ją skaitydamas net persižegnojo, taręs „nuostabūs dalykai, kurių niekur neskaičiau" (II, 778—779).

I. Onacevičius, V. Anastasevičius už S. Daukantą buvo vyresni, kamuojami ligų, I. Onacevičius — nelabai darbingas. 1845 m. laiške S. Daukantas rašo: I. Onacevičius „pernai, man labai prikibus, davė garbės žodį, kad aprašys Gedimino

---

[1] Nominatas — paskirtas pasaulietinės valdžios, bet aukščiausios bažnytinės valdžios nepatvirtintas.

viešpatavimą, bet ir to neįvykdė" (II, 755). Nors laiškuose ne kartą skamba nusiskundimai I. Onacevičiumi (šis netgi reikalaująs pinigų už pasinaudojimą savo surinktais dokumentais), bet Daukantas atlaidus, geranoriškas, užjaučia pagarbos vertą pasiligojusį profesorių, supranta jo sunkią padėtį.

Būta Peterburge ir vieno kito tarnautojo lietuvio, o 1842 m., iš Vilniaus atkėlus Dvasinę akademiją, padaugėjo lietuvių kunigų. Atvyko čia ir jos dėstytojas Motiejus Valančius. Artimiausi S. Daukanto bičiuliai Peterburge buvo minėtasis J. K. Gintila, A. Gabonskis, A. Lendzevičius. Šis peterburgiečių žemaičių būrelis rinkdavosi J. K. Gintilos bute, kur jiems būdavo proga pasišnekėti žemaitiškai, išgirsti naujienų iš vaišingo šeimininko, mėgusio sukiotis aukštesnėje Peterburgo visuomenėje. Būreliui turbūt priklausė ir žemaitiškai eiliuoti bandęs, lietuviška pavardės ir vardo forma pasirašinėjantis, nukentėjęs nuo 1831 m. sukilimo teologijos magistras Juozas Križanauskis. (S. Daukanto palikime yra J. Križanauskio perduotų poezijos kūrinių rankraščių.) Nors M. Valančius nemėgo J. K. Gintilos, bet iš pat pradžių, atrodo, palaikė ryšius su šiuo žemaičių būreliu. Jaukų bendravimą su M. Valančiumi rodo S. Daukanto prisiminimas laiške jam pačiam (kalbama apie lietuviškų knygų kalbos grynumą, konkrečiai apie 1701 m. Karaliaučiuje išleistą Naująjį Testamentą): „<...> kurį kadaise pas mane lyginome su mūsų šv. Raštu" (II, 781).

1844 m. pabaigoje žemaičių kuopelė išyra, nes J. K. Gintila caro paskiriamas (be Vatikano suti-

kimo) Žemaičių vyskupu nominatu, ir tų pačių metų rugsėjo mėnesį išvažiuoja į Žemaitiją. S. Daukantas ta proga rašo J. K. Gintilai (dalis laiško rašyta lietuviškai — tai išryškinta):

Išvykus Š[viesiausiajam] D[auggaliui] Vyskupui Geradariui, viskas apmirė, niekas taip giliai dėl šito nesisieloja kaip aš ir ponas Antanas (minimas rateliui priklausęs Antanas Gabonskis), nebeturime pas ką susirinkti ir paviešėti, **pasitabokawusiu ir Tamistas swekata paminawoiusiu eitau numyi tile.** Palikome vieni du, Lendzevičus (kitas, jau minėtas, būrelio narys) vedė ir tuo pačiu išstojo iš mūsų draugijos, o blogiausia, kad pasenome, nežinia, **ar parneszma sawa kujbynas i Žiamajtius.** Mirus šv[entosios] atminties Onacevičiui ir Anastasevičiui, iš mokslininkų nieko neturiu. Susipažinau su kai kuriais, bet jie šitokie anokie, nėra harmonijos, pats labai liūdžiu ir jaučiu, kad nebeilgai teks gyventi, įgriso ir tarnyba..." (II 716—717).

Šias nuotaikas patvirtina A. Gabonskio laiškas J. K. Gintilai (datuotas 1844 m. gruodžio 25 d.): „Pono išvykimas iš čia ne vieną asmeniškai nuliūdino, o labiausiai superiorus (t. y. vyresniuosius): Simonus (suprask — S. Daukantą) ir Antanus (suprask — A. Gabonskį, A. Lendzevičių), iš kurių vienas (A. Lendzevičius) netgi išprotėjo, nes į senatvę apsivedė su miesčione. Nebeturime, kur susitikti, nebeturime orakulo, išsprendžiančio mūsų abejones, nebeturime nė malonaus svetingumo <...>". J. K. Gintilos išvykimo proga lie-

tuviškai rašytame J. Križanauskio laiške yra viena įdomi detalė: „Norints apstumu žiames atsitolinom, bet bendrystia dvases souvenoti, ir wienan karian kariaujanti palikome". Laiškai rodo pas J. K. Gintilą susirenkančių bičiulių būrelio dvasinį bendrumą. Sueiti traukė ne tik malonus pasibuvimas (žemaičių kalba, žaisminga pokalbių retorika, viengungiški sąmojai, šeimininko vaišingumas), bet ir pažiūrų artimumas. J. Križanauskio frazė „vienan karian kariaujanti palikome", netgi nuėmus šiam laiškui būdingą retorikos ir metaforų sluoksnį, yra labai iškalbinga. Tam tikras bendras pastangas rodo ir S. Daukanto laiško detalė; čia kalbama apie sunkiai gautą ir menkai tenaudojamą leidimą Žemaičių vyskupystėje steigti mokyklas prie bažnyčių: „<...> čia nerasi žmogaus, kuris nebūtų rūpinęsis <...>" (II, 784).

1845 m. vasario 24 d. mirė I. Onacevičius, o po keturių dienų ir V. Anastasevičius. Apie tai, V. Anastasevičių vadindamas „šviesiu žmogumi" ir „mokslo bičiuliu", S. Daukantas rašė: „<...> netekau ištikimiausių ir širdingiausių bičiulių, kitų tokių nerasiu, dėl to man labai liūdna" (II, 758).

Visa tai rodo, kad bent jau iki 1845 m. S. Daukantas nebuvo vienišas Peterburge: bendravo su istorija, filologija besidominčiais „akademikais" (su I. Onacevičium, V. Anastasevičium, J. K. Gintila) ir su lietuvybės idėjas brandinančiais „praktikais" (J. K. Gintila, J. Križanauskiu, M. Valančiumi, o gal ir kitais). Intelektualinė atmosfera turėjo palaikyti jo istorines studijas, apskritai kultūrinę veiklą; galėjo iš savo bičiulių S. Daukantas susilaukti ir realios (net materialinės) pagalbos.

Čia vienu kitu žodžiu reikia paliesti ir finansinę S. Daukanto būklę. Kaip minėta, jis gauna apie 350 sidabro rublių per metus. Daug tai ar mažai? Palyginkime. XIX a. trečiame dešimtmetyje bajorui Daugirdui, leidžiančiam į Vilniaus universitetą du sūnus, visas jų išlaikymas per metus atsieina 300 rublių; o minėtame Kontrimo memorandume dėl lietuvių kalbos katedros įsteigimo Vilniaus universitete jos dėstytojui siūloma mokėti irgi 300 rublių, tiesa, pridurlama, kad tai nedidelė alga. (Tuo metu Lietuvoje silkių statinė kainavo 7 rublius, mėsos svaras — 2 kapeikas, arklys 10—30 rublių, karvė 4—10 rublių.) Žinoma, Peterburge pragyvenimas buvo brangesnis, tačiau maistas vis dėlto ir ten palyginti pigus.

S. Daukanto gyvenimui įsivaizduoti medžiagos teikia įdomūs jo amžininkų ir artimųjų atsiminimai, surinkti M. Davainio-Silvestraičio. Aišku, lietuviško kaimo žmogaus akimis, Peterburge tarnaujantis kolegijos patarėjas atrodė didelis ponas. Ir vis dėlto kai kurie tų žmonių atmintyje išlikę faktai verčia suklusti. Pasak amžininkų, S. Daukantas dėvėdavęs gelumbėmis, mažne visados vilkėjęs fraku. Žmones, padainavusius ar papasakojusius „senovės gadynių atsitikimus" apdalydavo tai skepečiukėm, tai indeliais, tai dalgių galąstuvais (berniokus), tai knygutėmis, tai elementoriais. Kelionėje kiekvienam dosniai atsilygindavo, mėgo greit važiuoti ir magaryčias važnyčioms duodavo. Derėtis nemokėjo, kiek kas už ką reikalavo, tiek duodavo. Savo giminaičiams buvo dosnus. Brolvaikį Jurgį Daukantą leido į seminariją, padėjo ir broliui Aleksandrui, Vilniuje studijavusiam mediciną. Motinai, kurią labai mylėjo,

persiųsdavęs visokių daiktų, reikalingų ūkyje, „o net nupenėtus paršiukus". Seserims pripirkdavęs brangių daiktų: „cinos bliūdus, vario katilus, virdulius". Čia pridurtinas ir jau minėtas motinos kapui Peterburge užsakytas paminklinis akmuo.

Aišku, nedera pamiršti brangiai atsiėjusio istorinių dokumentų rinkimo, mokslinių knygų pirkimo, leidimo savų knygų ir knygelių, kurios pelno vargu ar duodavo. Gana intensyvi leidybinė Daukanto veikla turėjo būti iš šalies paremta finansiškai (pietų nevalgydamas daug nesutaupysi — geriausiame Peterburgo restorane pietūs tuo metu kainavo 2 rublius asignacijomis; 1 sidabro rublis tolygus 4 rubliams asignacijomis). Finansiniai reikalai S. Daukantui ir kitiems paramos (bent didesnės) iš šalies negaunantiems lietuvių inteligentams nuolatos buvo aktualūs. Štai M. Valančius (tuometinis Varnių kunigų seminarijos rektorius) 1848 m. laiške S. Daukantui informuoja, kad išspausdinta 1500 egzempliorių „Žemaičių vyskupystės" po 1 sidabro rublį, kad S. Daukanto kasoje yra apie desėtkas rublių; kad, jei „pralobtų, gyventų iš pusės ir įkurtų Žemaičių akademiją"; kad nominatą J. K. Gintilą „užponavo skūpumas, gvoltu rėkia, kad reikia kur išleisti pinigą; užtat nuo jo dėl literatūriškų reikalų jokios pagalbos tikėtis negalime". Taigi kalbama ne apie sunkų pragyvenimą, bet apie lėšų stoką platesnės kultūrinės, literatūrinės veiklos programai realizuoti. Panašus įspūdis kyla ir skaitant S. Daukanto laiškus. Finansinė jo padėtis dažniausiai iliustruojama 1848 m. laišku T. Narbutui:

<...> nebegalėdamas įsigyti reikalingų knygų, nustojau užsiiminėti istorija ir buvau pradėjęs tyrinėti kalbą, bet ir šis darbas nevyksta, nes turiu tarnauti dviem ponams, t. y. atlikinėti valdines pareigas ir užsidirbti duonai bei aprangai, iš to užmokesčio, kurį gaunu, 300 rub. sid[abru], būtų neįmanoma prasimaitinti ir apsirengti, jei neturėčiau darbo iš šalies. Esant tokiai padėčiai, sunku gilintis į senovę, šiam darbui reikia ramaus laiko ir lėšų (II, 773).

Paskutinis sakinys nekelia abejonių — pavyzdžiui, mirus A. Liachovičiui, žadėjusiam finansuoti istorijos dokumentų leidimą, S. Daukantas turėjo nutraukti pradėtąjį darbą (II, 736—737). Citatoje galima justi ir sąmoningą savosios būklės tamsinimą: istorikas mini, kad gauna 300 rublių, nors realiai — šiek tiek daugiau; bet ar nėra čia tam tikrų sumetimų? T. Narbutas prašo išversti lietuviškų patarlių rinkinį į lenkų kalbą; S. Daukantas suvokia, koks tai sudėtingas darbas (reikia versti ne pažodžiui, o ieškoti lenkiškų atitikmenų), ir teisinasi, kad, norėdamas gauti papildomų lėšų, turi aukoti visą laisvą laiką. Beje, S. Daukantas T. Narbutui nesigyrė, kad pats rašo istoriją ir leidžia knygas. Vargšo, vos galą su galu suduriančio kanceliaristo „legenda" S. Daukantui šiuo (ir daugeliu kitų atvejų) buvo gal parankesnė. 1846 m. rašytame M. Valančiui laiške jis irgi skundėsi finansiniais sunkumais, bet kartu informuoja: siunčia 166 „Būdo" egzempliorius po 75 kapeikas ir 200 „Dainų" egzempliorių po 50 kapeikų. Siuntinys lydimas tokiais žodžiais: „Tik

stenkis, Tėveli, uoliai išparduoti, nes turiu 300 rb sidabru skolos, kurią reikia išmokėti terminais, gali suprasti, kokia sunkenybė spaudžia mano pliką galvą, o nesistengiant nieko neišeis. Reikia labai, labai suktis" (II, 782). Bet jau kitame sakinyje imama vardyti, kam reikėtų nemokamai duoti „Būdą": o tam, „kuris surinko 200 patarlių, duok po egzempliorių „Būdo" ir „Dainių", jei jas atiduotų, aš išspausdinčiau". Taigi už 200 patarlių — 1,25 rublio sidabru, plius knygų persiuntimo išlaidos. Be to, kas dešimtas „Būdo" egzempliorius perleidžiamas M. Valančiui: „<...> jį gali parsiduoti ar kam nors dovanoti, bet tik neturtingam žmogui, mokančiam skaityti <...>" (II, 782).

Šiais keliais faktais tenorima iškelti klausimą apie jo pragyvenimo Peterburge lygį, gana intensyvios leidybinės veiklos kaštus. Būtina pridurti, kad istorikas dirbo įtarumo, nepasitikėjimo aplinkoje ir žinios apie pašalines pajamas ar parėmimus buvo slepiamos (net laiškus vengta siųsti paštu, juos perduodavo patikimi asmenys).

Papildomų komentarų reikalauja ir kai kurių S. Daukanto biografijos faktų paradoksalumas. Pavyzdžiui, 1846 m. liepos mėnesio laiškas T. Narbutui laikytinas tiesiog tragišku. Jis sakosi, sėdėdamas per dešimtį metų drėgname ir šaltame archyve po aštuonias ar devynias valandas beveik nepasikeldamas iš vietos, baisiai sustingdavęs nuo drėgno šalčio ir gavęs ligą. S. Daukantas detaliai aprašo negalavimus ir skundžiasi, kad net daktarai ligos neatspėja:

<...> Trijų Karalių išvakarėse mušė man kraujas į galvą, jog rodėsi, kad išeisiu iš pro-

> to arba rytojaus nesulauksiu, ir vos ne vos, daktarų padedamas, per keturis mėnesius tiek atsigavau, kad galėjau vaikščioti; nuo šios ligos taip nusilpo nervai, kad krintantis žirnis mane gąsdina, ir kojų sopulys toks didelis, ypač vienos, kad daugiau kaip kelis šimtus žingsnių negaliu nueiti. Ir taip tebesikankinu ligi šiol (II, 765).

Bet minimos ligos metu (t. y. balandžio mėnesį) rašytas laiškas M. Valančiui tiesiog pulsuoja kūrybine energija, istorikas kupinas planų, idėjų, jis ragina ir ragina: K. Sirvydo knygelės „vieną egzempliorių nusiųsk kun. Pabrėžai, prašydamas, kad jis rekomenduotų savo apylinkės kunigams"; „Daukštos leidimo neatidėliok, o paskelbk prenumeratą <...>"; siūlo dėl kalbos grynumo skaityti kalvinų išleistą Naująjį Testamentą, kurį pats įsigijo; primena, kad Varnių biblioteka kauptų žemaitiškas knygas; informuoja apie „Būdo" ir „Dainių" persiuntimą bei platinimo sąlygas; sielvartauja, kad mažai perkama lietuviškų knygų, ir rodo pavyzdžiu Kuršą — ten prie bažnyčių steigiamos bibliotekėlės „neįstengiantiems knygų nusipirkti" (II, 783); informuoja, kaip susisiekti su S. Stanevičiumi, ir pan. Tai bene pats energingiausias S. Daukanto epistoliarinio palikimo dokumentas, būtent čia nuskamba simboliškieji žodžiai: „<...> nesistengiant nieko neišeis. Reikia labai, labai suktis" (II, 782). Pridurtina, kad 1846 m. išleidžiamos „Dainės" (turbūt metų pradžioje, nes tai minima laiške M. Valančiui), tais pačiais metais pasirodo istoriko išversti leidiniai — K. Nepoto „Gyvatos didžiųjų karvaidų se-

novės" ir „Pasakos Fedro"; 1846 m. gautas cenzūros leidimas spausdinti pamokomo turinio knygą jaunimui pagal J. H. Kampės (Campe) apysaką „Rubinaičio Peliūzės gyvenimas". Per kitus dvejus metus S. Daukantas išleidžia dar keletą šviečiamojo pobūdžio knygelių ūkininkams, o jų parengimas — ne vienos dienos darbas. Taigi esama pagrindo teigti išskirtinį S. Daukanto aktyvumą minėtais ligos metais.

Atkreiptinas dėmesys į cituoto laiško T. Narbutui antrąją dalį. Išvardijęs savo ligas ir konstatavęs daktarų nemokšiškumą (diagnozuota podagra, o S. Daukantas kategoriškai nesutiko su šia išvada), istorikas pereina prie antrosios savo „ligos": „Prie šios nelaimės gavau dar ir kitą ligą, sužinojęs iš Tamstos, Pone Geradari, laiško, kad mano sąsiuvinius išsiuntei rugsėjo mėnesį, o aš jų ligi šiol negavau <...>" (II, 766) (čia turimi galvoje T. Narbutui paskolinti dokumentai, kurių negrąžinimas iš tiesų prislėgė istoriką; vėlesniuose laiškuose bus ištarti ir rūstesni žodžiai). S. Daukantas buvo neblogai įvaldęs epistoliarinio stiliaus retoriką; cituotos pastraipos pabaigoje, vėl pakartodamas savuosius žodžius, jis sujungia abiejų ligų „temas":

> <...> tai mano antroji liga, nes, dėl šio darbo netekęs sveikatos, laimės ir karjeros, ne tik nematau iš jo jokios naudos, bet ir savo kruvino darbo ženklą turiu prarasti, gal pats Tamsta, Pone Geradari, įsivaizduosi, kas dedasi mano širdyje; būk malonus kuo greičiausiai šitai man pranešti,— tuo palengvinsi mano pasigailėtiną padėtį (II, 766).

Jokiu būdu neneigiant sunkių, sveikatą alinančių S. Daukanto darbo sąlygų, jo ligų, laiške galima justi ir retoriškumo dozę — tarsi norima suminkštinti adresato širdį, netgi sugraudinti jį ir šitaip priversti grąžinti dokumentus.

Dirbdamas prie Lietuvos Metrikos, istorikas galėjo būti itin naudingas Lietuvos bajorams, norintiems gauti luominės priklausomybės patvirtinimą. Tuo metu, sugriežtėjus dokumentų tikrinimui, trūkstamų genealogijos patvirtinimo dokumentų gavimas turėjo būti neblogai apmokamas. Pora „pasinaudojimo" tarnybine padėtimi faktų yra žinoma, jų galėjo būti ir daugiau.

M. Biržiškos manymu, 1845—1849 metais atsiranda rėmėjų, kurių teiktos lėšos įgalino S. Daukantą šiuo laikotarpiu leisti vieną knygelę po kitos. Galėjo tuo metu istoriką sušelpti ir M. Valančius, svajojęs praturtėjus gyventi su juo iš pusės, platinęs istoriko knygeles, o vėliau kvietęs bendrai veiklai į Varnius ir porą metų mokėjęs pensiją.

Aišku, gyvenimas ir labai intensyvus darbas drėgnuose Peterburgo mūruose alino S. Daukanto sveikatą, o negalavimai, nesėkmės vertė tarsi iš šalies pažiūrėti į savąją veiklą, pamąstyti, ar jaunystėje išsikelti idealai, planai realūs, ar vienam žmogui pakeliami. Šitokios refleksijos fragmentai išryškėja Daukanto laiškuose T. Narbutui.

Teodoras Narbutas (1784—1864), į atsargą išėjęs karininkas, maždaug nuo 1812 m. ėmė domėtis Lietuvos istorija, archeologija, numizmatika. Nuo 1817 m. Vilniaus spaudoje jis ėmė skelbti

straipsnius bendra antrašte „Lietuvių senovės tyrinėjimai", kuriuos turbūt skaitė ir S. Daukantas. Didžiausias šio lenkiškai rašiusio romantizmo epochos istoriografo veikalas — devynių tomų „Lietuvių tautos istorija" (1835—1841). T. Narbutas rinko ir skelbė Lietuvos istoriją liečiančius dokumentus; iš jų labai svarbus „Lietuvos metraštis", vadinamoji „Bychovco kronika" (1846). S. Daukantas teikė medžiagos T. Narbuto istorijai, bendradarbiavo rengiant spaudai dokumentus. Dar anuomet T. Narbutas buvo kaltinamas istorinių dokumentų falsifikavimu; ši nelemta šlovė, neretai pagrįsta, bet kartais ir nepelnytai, lydi T. Narbutą iki šiol.

Čia šiek tiek reikia paaiškinti apie to meto istoriografijoje plačiai paplitusį dokumentų falsifikavimą. Tai susiję su bendra XVIII a. pabaigos — XIX a. pradžios istorinių, archeologinių dokumentų ieškojimo ir skelbimo mada. 1765 m. škotų poetas Dž. Makfersonas buvo paskelbęs tariamas legendinio keltų dainiaus Osiano giesmes, padariusias didelės įtakos Dž. Baironui, F. R. de Šatobrianui, F. G. Klopštokui, J. V. Gėtei, A. Puškinui ir kitiems to laiko poetams bei rašytojams. Jau minėtas šubravcų pasišaipymas iš D. Poškos Baublio, parašytas imituojant atrastą senovės rankraštį. A. Mickevičius Vilniaus spaudoje publikuoja savotišką literatūrinę mistifikaciją — poemą „Živilė",— pasirašydamas P.S.F.Ž. ir tuo tarsi nurodydamas, kad „senovinį" rankraštį atrado žinomas to meto senienų rinkėjas F. S. Žukovskis. Beje, S. Daukantas, atrodo, bus patikėjęs šito pasakojimo iš Lietuvos praeities autentiškumu, nes laisvai perdirbtas siužetas apie Živilę įkomponuo-

tas į pirmąją istoriją — „Darbus". 1817 m. Prahos muziejaus bibliotekininkas V. Hanka tikino čekus radęs viename bažnyčios bokšte dvylika pergamentinių dokumentų, kuriuose esą aprašyti čekų tautos didvyrių žygiai ir darbai. Ilgą laiką šia falsifikacija tikėta. Lieka tik pridurti, kad T. Narbuto paskelbta „Bychovco kronika" irgi laikyta falsifikacija.

Istoriniai dokumentai kaip tik ir buvo pagrindinė S. Daukanto ir T. Narbuto susirašinėjimo tema. Šis susirašinėjimas beveik išsaugotas: T. Narbutas parašė 19 laiškų (17 išliko), S. Daukantas — 20 (18 išliko). Susirašinėjimas apima 1842—1858 metų laikotarpį ir teikia daug medžiagos S. Daukanto — kaip mokslininko ir žmogaus — paveikslui.

S. Daukantas T. Narbutui svarbus pirmiausia kaip istorijos dokumentų tiekėjas, T. Narbutas pirmasis ir kreipiasi. Apskritai šis susirašinėjimas įdomus ir kaip epistoliarinio žanro bei stiliaus pavyzdys. Laiškuose nemaža pompastiškos mandagumo retorikos: „<...> turiu garbę rekomenduotis Tamstos gerbiamam dėmesiui bei prašyti leisti ir toliau naudotis patarimais bei pagalba skurdiems tyrinėjimams dar vargingesnės tautos, kurios palikuonys esame abu" (iš pirmojo lenkiškai rašyto T. Narbuto laiško S. Daukantui). Beje, ir S. Daukantas T. Narbutą vadina „tautiečiu" (II, 750) (matyt, turimas galvoje priklausymas Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei).

Pirmieji S. Daukanto laiškai kupini pagarbos, kartu yra dalykiški, informatyvūs; svarbiausias jo prašymas — skelbti dokumentus: „Sunku, Pone

Kapitone, viską tvarkingai surinkti, todėl spausdink, ką nutverdamas, nes visi esame mirtingi ir laikas negrįžtamai bėga,— jei ir negalima visko paimti, gerai nors šiek tiek pagriebti" (II, 728).

Literatūroje apie S. Daukantą neretai tvirtinama, kad jis buvęs romantiško polėkio svajotojas, o jo planai amžininkams atrodydavę nelabai realūs. Laiškuose T. Narbutui S. Daukantas, atvirkščiai — pasirodo turįs sveiką nuovoką, neblogai suprantąs savo galimybes. Tuo tarpu T. Narbutas atrodo mėgstąs kurti vis naujus planus svajotojas, nors jo atlikti darbai neleidžia jį pavadinti lengvabūdžiu svaičiotoju. S. Daukanto intonacijos laiškuose T. Narbutui pamažu keičiasi, išsprūsta netgi griežtesnės frazės: „Tas pavadinimas <...>, man rodos, yra baisus <...>" (II, 731). Kartais, atrodo, istorikas priverstas valdytis — jis pats neturi tuščių ambicijų, nesivaiko efektų: „<...> geriau būtų rinkinį pavadinti kukliau" (II, 731); „Dauggali Kapitone, teikitės elgtis nuosekliai, kaip Tamstos protėviai elgėsi,— vieną darbą baigę, imdavosi kito" (II, 742). Beje, kartais, kai to reikalaudavo situacija, S. Daukantas irgi pasmailindavo plunksną ir su visai nebūdinga jo laiškams patetika, taip kreipdavosi į adresatą: „Jei pačiam neužtektų jėgų, tai ar nerastum kokio Vytauto kario, kuris Tamstai padėtų baigti šį didvyrišką darbą, negi jau būtų visų senovės getų širdyse užšalęs kraujas!" (II, 737).

Santykiai su T. Narbutu pašlijo po to, kai pastarasis, šiaip taip išprašęs paskolinti A. Kojelavičiaus herbyno nuorašą, vis delsė jį grąžinti. Herbynas nebuvo išspausdintas, nepavyko S. Daukan-

tui jo ir atgauti. S. Daukantą reikia suprasti — tuo metu istorikas privalėjo būti kartu ir dokumentų kolekcionieriumi, nes turintis daugiau šaltinių operavo platesne medžiaga. Jau vien todėl dokumentų netekimas galėjo būti skaudus smūgis. Be to, nereikia pamiršti, kokia kaina S. Daukantas rinko dokumentus: „<...> prašom grąžinti visus mano rankraščius, o kartu ir kun. Kojelavičiaus herbyną, aš nesutinku su jokiais projektais, kas yra mano, noriu turėti pats" (II, 774). Kai 1845 m. birželio 22 d. laiške T. Narbutas pasisako vasarą važiuosiąs į Baltastogės girią pilkapių kasinėti bei manąs laivu pasiekti Karaliaučių ir Peterburgą, S. Daukantas vis dėlto pratrūksta:

> Dauggali Kapitone, nori vienas padaryti tai, ką kituose kraštuose 200 ar 300 žmonių negalėjo įveikti, ir, matyt, ketini gyventi šimtą metų; apie save aš visai kitos nuomonės: aš manau, kad šiandien būsiu, rytoj pūsiu, todėl, ką tuojau pats negaliu padaryti, užleidžiu kitam, kad jis paskubėtų. Mano nuomone, kurti projektus ir ruošti planus šimtui metų — tuščias pagyrūniškumas <...> (II, 760).

Laiškai verčia stabtelti prie S. Daukanto raštų stilistinės manieros. Lietuviškai rašytuose veikaluose dažnai kalbama tarsi kaimišku stiliumi, nėra įmantrių moksliškų posakių (kurie tuo metu lietuvių raštijoje beveik ir nebūdavo vartojami), samprotavimai apie praeities įvykius neretai paremti kaimo žmogui įprastais moraliniais vertinimais. Logiška, kad mokytam žmogui istoriko vei-

kalai galėjo ir neįtikti. Vėliau jo raštai bus netgi pavadinti „seno lietuvio plepalais". Bet reikia turėti galvoje, kad S. Daukantas rašė „ne dėl mokytų vyrų ir galvočių". Vėlesnėje (antrojoje, pačioje plačiausioje) savo istorijos redakcijoje jis pažymi, kad neaiškias ir painias problemas palieka mokytiems vyrams išnagrinėti (Ist., I, 102). Netgi „Būdo", kurio adresatas iš pradžių neįvardytas, pabaigoje autorius įdeda lietuviško grašio paveikslėlį: „Išmaliavodinau dėl to vien, idant kožnas artojas, laidė ar grioviakasys, radęs žemėj, galėtų numanyti ir išmintingam savo žemės vyrui parodyti <...>" (I, 653). Reikia tik stebėtis S. Daukanto tautos švietimo, kultūros projekto demokratiškumu. Tuo metu jis atrodė, matyt, tikrai utopiškas, bet ar negalėjo iš valstiečių kilęs inteligentas geriau negu aplinkiniai nujausti potencialų savo skaitytoją? Čia prisimintinas M. Valančiaus pasakymas, kad tuomet žemaičiai buvo ir turtingesni, ir labiau pratę knygas skaityti bei pirkti. S. Daukantas netgi T. Narbutui siūlo spausdinti pigias knygas, „kad kuo daugiau skaitytų ir žinotų" (II, 749). Be to, jis pataria rašyti paprasčiau: „nereikėtų skaitytojų varginti suktais samprotavimais, tegul kiekvienas skaitytojas pats galvoja ir nagrinėja" (II, 750). Juk tuo metu rašyta T. Narbuto „Lietuvos istorija", neinanti tradicinės lenkų istoriografijos pėdomis, teturėjo labai mažai prenumeratorių — tik 44. (Palyginkime, pavyzdžiui, maždaug tuo pačiu metu Vokietijoje spausdintą J. Foigto (Voigt) „Prūsų istoriją", turėjusią apie tūkstantį prenumeratorių.) Taigi griežtai apsisprendusiam rašyti vien lietuviškai tebuvo

vienas kelias — savo veikalus skirti pramokusiems skaityti. Ir šis apsisprendimas rodo, kad S. Daukantas neskrajojo padebesiais.

Laiškų T. Narbutui samprotavimai istorijos tema leidžia tvirtinti, kad S. Daukantas gerai valdė mokslinį stilių (lenkų kalba), buvo neblogai susipažinęs su istorijos šaltiniais, žinojo, kur esama Lietuvos istoriją liečiančių dokumentų, sekė naujausią mokslinę literatūrą, jo, kaip mokslininko, potencialą rodo ir rimta biblioteka. Laiškuose akivaizdi platesnė S. Daukanto, kaip istoriko, erudicija; jis visai šiuolaikiškai svarsto apie istorijos dokumentų reikšmę, nedeklaruoja, neteisina beletristinių intarpų, o kalba kaip griežtus mokslinius reikalavimus sau ir kitiems keliantis istorikas. Tuo tarpu istoriniuose veikaluose Daukantas netgi nepanaudoja visų turimų dokumentų, o kai kurie jų pasažai iš tiesų atrodo paviršutiniški, pernelyg publicistiški — aktualios problemos tarsi užgožia istorijos faktus, o tada šie pateikiami vienpusiškai ar net tendencingai. S. Daukanto veikalų ir laiškų moksliškumo neatitikimas labai svarbus, norint bent apčiuopomis įsivaizduoti to meto kultūrinę situaciją ir savotišką S. Daukanto asmenybės dramą — dramą žmogaus, pralenkusio savo tautiečius, bet norinčio jiems byloti ir norinčio būti suprasto. Aišku, nedera pervertinti šią situaciją, nors kūrybinio susidvejinimo, vieną rašant liaudžiai, o kitą — savo rato žmonėms, pasitaiko ir vėlesnėje lietuvių literatūroje.

Tačiau tam tikro prieštaravimo ir net paradoksalumo S. Daukanto veikloje, be abejonės, būta. Be kitų priežasčių, tai formavo ir ne vienu požiū-

riu tarpusavyje prieštaraujančios pasaulėžiūrinės sistemos — švietimas ir romantizmas,— susipinančios istoriko veikloje, ją orientuojančios ir maitinančios. Jas aptarsime vienu aspektu — kaip šiais atvejais traktuojama istorija ir istorijos mokslas.

ISTORIJOS SAMPRATA NAUJAISIAIS LAIKAIS

Literatūros, meno istorikai dažnai susiduria su tokia situacija — kuo labiau koks nors literatūros, meno faktas nutolęs į praeitį, kuo mažiau žinoma apie jo aplinką, atsiradimo sąlygas, tuo jis atrodo originalesnis. Trumputė mus pasiekusi lietuviška XVII a. panegirika lietuvių literatūros panoramoje atrodo visai originali, nors anuo metu ji buvo rašyta pagal tam žanrui privalomas taisykles ir gal mažai tesiskyrė nuo analogiškų to metų kūrinių. Tai pasakytina ir apie samprotavimus istorine tematika. Šiandien mums gali atrodyti originalu tai, kas anuo metu buvo bendra daugeliui mąstančių žmonių.

Požiūrį į istoriją lemia laiko samprata. Viduramžiais manyta, kad pasaulį valdo Dievas, kurio valia nulėmė žmonijos istorijai griežtus ir nepakeičiamus, nuo žmogaus nepriklausomus įstatymus. Pagal šį požiūrį žmogus iš pradžių gyveno idealiomis sąlygomis ir jas prarado dėl pirmosios nuodėmės, po kurios ėjo ilga, istorija vadinama, nusikaltimų grandinė. Tačiau, kita vertus, buvo siekiama sukurti „Dievo karalystę žemėje". Tai būtų kartu grįžimas į pirmapradį, laimingąjį žmogaus istorijos būvį, laikas tuomet sustotų, nebe-

tektų prasmės ir istorija. XVIII a. irgi laikytasi nuomonės, kad idealus pradinis žmonijos būvis palengva blogėjo, kad istorija — tragiškų įvykių grandinė, vis labiau nutolinanti žmones nuo pradinės tobulybės, o ateitis — tai galutinė žūtis arba grįžimas į savąją pradžią. Taigi žmonijos kelias skyla tarsi į dvi trajektorijos dalis: pirmoji klaidinga, nes veda į šalį nuo Žmogaus ir Visuomenės prigimties; antroji grąžina atgal prie ištakų. Ateitis ir praeitis šiuo atveju susilieja, užsisklendžia rate ir laiko bėgsmas sustoja. Vis dėlto tarp viduramžiškos ir švietėjiškos koncepcijos yra esminių skirtumų. Švietėjai istoriją supasaulietino, stengėsi įrodyti, kad istorijos subjektas esąs ne Dievas, o žmogus; atitinkamai istorijos dėsniai turėjo būti įprasminti kaip gamtiški ir žmogiški, ne dieviški. Kuriamoji jėga perduota Gamtai, o nuopuolio momentas siejamas su civilizacija, „visuomeninės sutarties" pažeidimu arba nuosavybės atsiradimu (Mabli, Ruso). Tikėjimas pakeistas protu — viltasi, kad protas pertvarkys, pagerins pasaulį. Išsigelbėti žmonija galinti tik grįždama į tokią Visuomenę, kuri remiasi natūralia Gamta ir Filosofija.

Iškėlusi žmogaus vaidmenį, švietėjiškoji istoriografija ėmė atidžiau domėtis istorinėmis asmenybėmis. Volteras pabrėžė atsitiktinumo vaidmenį istorijoje (karaliaus sloga ar favoritės charakteris gali įtakoti valstybės politiką). Voltero nuomone, žmogaus protas egzistavo visuomet, bet žmogus ne visuomet mokėjo juo naudotis. Tik išmokęs protingai panaudoti jėgas, suvokęs savo proto išgales ir tikruosius poreikius, žmogus gali

visuomeninį ir valstybinį gyvenimą suderinti su savo prigimtimi.

Kaip žinia, Ž. Ž. Ruso suabejojo nepaliaujama mokslų ir menų pažanga, pergalingu civilizacijos žengimu į priekį. Jis tvirtino, kad civilizacijos raidai visada būdingos ir jos sąlygojamos negerovės, kad nuosavybės atsiradimas ir nelygybės įsigalėjimas buvo ne tik žingsnis į priekį, bet ir žingsnis atgal, pirmiausia, doroviniu požiūriu.

D. Didro siūlomas žmogaus ir visuomenės raidos idealas — utopinis „tarpinis būvis", vienodai nutolęs ir nuo grubaus pirmykščių laukinių žmonių gyvenimo, ir nuo visokio neteisingumo, manieringumo ir pan.: „Aš manau, <...> kad egzistuoja kažkokia civilizacijos pakopa, kuri apskritai labiau atitinka žmogaus laimę ir nėra tiek nutolusi nuo laukinio būvio, kaip tai paprastai įsivaizduojama; bet kaipgi grįžti į ją, kai jau nuo jos nutolome, o jeigu esi toje pakopoje, tai kaip likti joje? Aš šito nežinau". Taigi Didro atsisako rusoistiškai grįžti į gamtą.

Dar toliau žengia J. G. Herderis, iškėlęs visuomenės „amžiaus" teoriją. Jo nuomone, kiekviena visuomenė turi pereiti visus amžiaus etapus (jaunystę, subrendimą ir kt.), kiekvienas etapas yra savita socialinių, politinių, kultūrinių ryšių sistema. J. G. Herderis pasisakė prieš rusoistinį grįžimą atgal. Pasak jo, visų epochų žmonių gyvenimo tikslas — laimė, tik ji kiekvienoje epochoje skirtingai suvokiama. Pripažindamas žmonijos istorijoje atskirų nacionalinės kultūros etapų savitumą, filosofas su viltimi žvelgė į tas dar neiškilusias į paviršių, nerealizuotas jėgas, glūdinčias necivilizuotose tautose. J. G. Herderis išdėsto

plačią būsimo Rytų Europos suklestėjimo panoramą: Ukraina turinti tapti naująja Graikija, o Rusija, Lenkija, Vengrija sukurs naują kultūrą, kuri atgaivins susenusią Europą, įlies savos energijos į pasaulio kultūros raidą. Taigi čia rusoistinė išsigimusios civilizacijos kritika papildoma kultūrinio atsinaujinimo per „jaunas tautas" programa. J. G. Herderio koncepcijos dominuojanti idėja — kiekvienos tautos ir jos istorinio likimo nepakartojamo savitumo ir vertės pripažinimas.

Šie istoriosofiniai svarstymai vyksta bendrų švietėjiškos pasaulėžiūros nuostatų fone: aukštinamas žmogaus protas, indiferentiškai ar skeptiškai žiūrima į religiją, siekiama taisyti visuomenę, kovoti su socialine neteisybe.

Vienas svarbiausių romantinės istoriografijos teiginių, skyrusių ją nuo švietėjiškosios, yra mintis, jog istorijos matu reikia laikyti ne žmogų, asmenybę, bet tautą. Sureikšminę tautos sąvoką, romantikai iškėlė nacionalinės psichologijos problemą, ėmė domėtis unikalia, savitos geografinės padėties, ypatingų istorijos aplinkybių suformuota „tautos dvasia". Nuo XVIII a. racionaliojo kosmopolitizmo siekta pereiti prie tautos praeities pažinimo, jos gyvenimo gilesnio supratimo, ypač pabrėžiant viduramžius, nes šioje epochoje esą savičiausiai reiškęsis tautos charakteris.

Romantizmo epochos individas savus interesus pastato prieš visuomeninius, suvokia save kaip autonomišką asmenį, bet, atitrūkęs nuo tradicijos, jis vėl ima ieškoti saitų su ja. Tik dabar jau ryšys net su ta pačia tradicija įsisąmoninamas, pati tradicija paskelbiama vertybe. Romantinės asmenybės maište slypėta tam tikro paradoksalu-

mo — savojo „aš" iškėlimas yra kartu ir savojo „aš" aukojimas kokiems nors bendresniems tikslams, tik šie tikslai netikėti, originalūs, neretai nesuprantami amžininkų (pavyzdžiui, Dž. Baironas vyksta padėti sukilusiems graikams). Individualių žmogiškų savybių iškėlimas virš luominės priklausomybės griovė tradicinę feodalinę savimonę, formavo naują socialinį idealą — bendros nacionalinės idėjos suvienytą tautą.

Domėjimasis nacionaline istorija, „tautos dvasios" ieškojimas iš dalies atitinka minėtą romantiškąjį savęs „nuasmeninimą" ir kartu naują savęs įprasminimą — kritišką aplinkos traktavimą ir bandymą susilieti su kita tradicija, kuri amžininkų nevertinama, o dažnai ir gaubiama egzotikos. Pavyzdžiui, N. Karamzinas, jau būdamas subrendęs poetas, išgyvena tradicinę romantinę rezignaciją, sukeltą XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios įvykių Europoje, ir sumano išvykti į šv. Elenos salą, Čilę ar Peru. Bet kartu jam kyla mintis: nejaugi Riurikas, Ivanas Kalita yra tolimesni negu Peru ar Burbonų salos? Ir jis pasirenka kelionę į praeitį, o ne į laukinės gamtos ir „amžinosios vaikystės" aplinką.

Romantinė istoriografija formavosi jau esant šiandienine prasme mokslinei, akademinei istoriografijai. Beveik tuo pačiu metu Vilniaus universitete dėstė kritiškieji profesoriai I. Danilavičius, J. Jaroševičius, vienas pažangiausių tos epochos istorikų — J. Lelevelis (kritikavęs minėtąjį K. Bogušo traktatą ir, be kita ko, N. Karamzino Rusijos istoriją). O greta jų matome I. Onacevičių, poetizavusį „traškančias" Lietuvos girias, vaidilų giesmes ir t. t. J. Lelevelio mokinys buvo akade-

miškesnis už S. Daukantą S. Stanevičius, lenkiškai rašęs studiją iš lietuvių mitologijos ir iškėlęs principinį istorijos metodo klausimą: iš kur kronikininkas Grunau, nesiremdamas šaltiniais, galėjo žinoti apie tai, kas vyko prieš 500 metų? Taigi Vilniaus universitete buvo galima susipažinti su keliomis istoriografijos kryptimis. Čia mokęsi studentai, matyt, turėjo progų pajusti, kad esama skirtingų istorijos traktavimo kelių (nors griežtos ribos čia turbūt nesama). Ar minėtas stilistinis Daukanto dvilypumas (vienoks jis savo veikaluose, kitoks gali būti laiškuose) nesisieja su šiais keliais? Krypties pasirinkimą, suprantama, lėmė daugelis veiksnių, bet vienas iš svarbesnių ar nebus istoriko noras pasakojimais apie praeitį paveikti visuomenę, atsiliepti į aktualias gyvenimo problemas. Ši pragmatinė istorijos kryptis prieštaravo „kabinetinio" istoriko tipui, labiau pasitikinčio fakto galia, bet nesiimančio spręsti „pavojingų", aktualių istorijos klausimų, jei trūksta duomenų. Apie tai kalbama J. I. Kraševskio straipsnyje „Lietuvos istorija", paskelbtame 1838 m. Čia sakoma, kad Lietuvos istorija vis plačiau imama domėtis, bet apie jos praeitį beveik nieko tikro nėra žinoma. Senieji šaltiniai žuvo, o senosios legendos susimaišė su vėlesnėmis, tuo tarpu gretimų valstybių metraščiai ir kronikos tendencingos. J. I. Kraševskiui kyla abejonė, ar tyrinėjantis Lietuvos priešistorę mokslininkas apskritai įstengs parodyti ką nors daugiau negu savo erudiciją ir triūsą. Jis reikalauja rašyti sintetinę Lietuvos istoriją, kuriančią praeities vaizdo visumą, atverti tūkstantmetės praeities gelmėn nugrimzdusio gyvenimo alsavimą. Roman-

tiko veržimasis atgaivinti praeities faktą yra kartu savotiškas bandymas imituoti dalyvavimą istorijoje (prisiminkim S. Daukanto atsakymą vyskupui Z. Olesnickiui, parašytą po 400 metų). Bet kaipgi verstis, kai mus pasiekė tik šaltinių fragmentai, kai tų šaltinių apskritai trūksta? J. I. Kraševskio manymu, esamus duomenis reikia taip perkurti, kad iš gabalėlių pavyktų nulipdyti visumą, o ten, kur jaučiamas faktinės medžiagos stygius,— kurti meninį vaizdą. Taigi romantinės istoriografijos estetizmas yra priemonė pačiam istorikui išsiaiškinti, pajausti ir perteikti tai, kas nacionalinėje istorijoje svarbiausia ir ko kitomis priemonėmis išreikšti negalima. Už tokį „lengvabūdišką" elgimąsi su faktais romantinę istoriografiją griežtai kritikavo pozityvistiškai nusiteikę istorikai. Romantikų patosas paprastai būdavo nukreiptas prieš kokią nors nusistovėjusią nuomonę, jie iškeldavo menkai arba bent nepakankamai tyrinėtus istorijos aspektus, užmirštas temas. Jų raštai vienaip ar kitaip siejosi su to meto socialinėmis, politinėmis problemomis; istorijos faktai dažnai jiems talkindavo kritiškai vertinti dabartį, formuluoti idealus (atrodo, kad ir S. Daukanto „Darbų" Krivų Krivaičio ar kunigaikščių oracijose mažai tesislepiant kalbama apie nūdieną).

Bendra S. Daukanto istorijos samprata primena šviečiamąją schemą: iš pradžių būta idealios visuomeninės padėties, o prasidėjus kalavijuočių ir kryžiuočių antpuoliams, ji pamažu prastėja. „Darbuose" akivaizdūs du to blogėjimo akcentai — Lietuvos krikštas ir Vytauto mirtis. Nuosmukis apima ir socialinį gyvenimą (įsigali nelygybė), ir moralinį (genda papročiai, smunka Lietuvos vyrų

stiprybė, kunigaikščiai vaikosi asmeninės naudos); palengva prarandamas valstybingumas, kultūrinis savitumas, nes Lietuva pajungiama lenkiškos kultūros įtakai. Problemiškiausias trečiasis etapas — naujas, padėties pagerinimo, kelias. Tiesiogiai istorijos veikaluose apie tai autorius beveik neužsimena, bet visa jo kaip nacionalinio istoriko, rašytojo, tautosakos rinkėjo, mokslinių žinių populiarintojo, kalbos puoselėtojo, mokyklinių vadovėlių autoriaus veikla rodo, kad jis projektavo, įsivaizdavo naują pakilimo etapą ir pats dėjo jo pamatus. Tačiau S. Daukanto situacijoje pirmasis žingsnis turėjo būti — ir tai visai suprantama — konstatuoti anuometinę nenormalią padėtį, kitaip tariant, parodyti šitą blogėjimą. Neleistinai užmiršta Lietuvos istorija (to meto Lenkijos istorijoje Lietuvai tebūdavo skiriama keletas puslapių; 1818 ir 1824 m. leisdamas papildytą jėzuito Vagos „Lenkijos istoriją", J. Lelevelis vis daugiau prideda medžiagos apie Lietuvą, nes domėjimasis ja kyla); neleistinai pavergtas ir nuskurdęs lietuvis valstietis, neleistinai niekinama lietuvių kalba... Esamos situacijos kritika yra svarbiausias S. Daukanto veikalų patoso šaltinis.

Pagal vieną iš švietėjiškų požiūrių visuomeninė struktūra turi būti artima Gamtai. Ir S. Daukantas Lietuvos istorijoje randa labai parankios medžiagos — Vaidevutis siūlo tvarkytis bičių pavyzdžiu. Istorijos veikaluose S. Daukantas nuolatos akcentuoja senovės lietuvio ryšį su giria — tai patys tikrieji jo namai, tvirtovė, klėtis. Tačiau istorikas anaiptol nesiūlo grįžti į miškus, į Vaidevučio laikus. Minėta, kad jis nepritaria kai kuriems laukiniams lietuvių papročiams. Jo

idealas, matyt, artimesnis ne Ž. Ž. Ruso idealui, o D. Didro „tarpiniam būviui"— jau nebe laukinė, bet ir ne civilizacijos išlepinta visuomenė. S. Daukanto pažiūrose galima įžiūrėti ir tam tikro pozityvizmo; beje, jis ir artimuosius ragina imtis prekybos, valstietį moko protingai ūkininkauti, skatina lavintis. Laiškuose T. Narbutui yra dar vienas idealo apibūdinimo akcentas — reikia žinoti, kas esi, t. y. išmanyti savo istoriją ir save gerbti, tuomet ir kiti tave gerbs.

„Būdo" pratarmėje akcentuojama, kad viskas keičiasi: „<...>kur pirma pievos žėlė, plačios pilys, vaisingos dirvos buvo, ten šiandien palšų smilčių vilnys, į trobesį aukštos, spiginamos nuo degančios saulės, po tyrus bangioja arba begalinės jūros užgulusios niūkso <...>" (I, 403). Toliau autorius pereina ir prie žmonių gyvenimo nuolatinės kaitos, bet jo istorijos sampratoje nesimato kiekvienos istorinės epochos savitumo pripažinimo, tik jai vienai būdingų ilgainiui besikeičiančių idealų įvertinimo.

Istorinės dinamikos S. Daukantas neneigia — žemaičiai vis dėlto krikštijasi, bet istoriko simpatijos pagonybės pusėje (taigi „aukso amžius"— ne Vytauto laikai). „Būde" autorius tarsi nori sustabdyti laiką ir išsaugoti lietuvių valstiečio aplinkai dar būdingus praeities materialinės ir dvasinės kultūros reliktus.

Romantinės istoriografijos bruožas, be kita ko, ir liaudies iškėlimas į istorijos subjekto vietą, luominės priklausomybės neigimas; svarbus šia prasme rašymas platiems skaitytojų sluoksniams,— nors tai iš dalies ir švietimo epochos reikalavimas. S. Daukanto istorijos — jau nebe švie-

tėjiškos „papročių pamokos", bet romantizmo epochai būdingas „prarastos tautinės esmės įkūnijimas". Ir vis dėlto reikia pabrėžti, kad S. Daukanto raštuose bei jo kultūrinėje veikloje susipina švietimo bei romantizmo idėjos, ir tai nėra koks išimtinis atvejis. Tautose, kurios dėl kokių nors priežasčių yra išgyvenusios kultūrinės stagnacijos tarpsnius, o po jų — pagreitintą europinės kultūros patyrimo absorbavimą, dažnai nesijaučia didesnio prieštaravimo tarp šiaip jau gana skirtingų įvairių laikų idėjų. Ir anaiptol ne vienas S. Daukantas XIX a. pradžioje (tai būdinga ir vėlesniems laikams) pasirenka iš įvairių Europos kultūrinės raidos etapų patyrimo tai, kas jam reikalinga, pernelyg nesigilindamas, kad atskiri teiginiai gali būti perimti iš tarpusavyje prieštaraujančių kultūros kontekstų.

S. Daukanto tipo kultūros veikėjai veikiau buvo praktikai, sprendžiantys gyvenimo keliamus klausimus, o ne teoretikai, siekę vienos ar kitos pažiūrų sistemos nuoseklumo.

DIDAKTINĖ KULTŪRA

XVIII a. pabaigoje ir XIX a. Pietryčių ir Rytų Europos regionas buvo apimtas nacionalinio atgimimo sąjūdžio. Šio regiono literatūroje švietimo idėjos ilgai lieka aktualios ir vaisingai siejamos su romantinėmis. Kartais apskritai sunku griežčiau kalbėti apie laikinę švietimo ir romantizmo etapų lokalizaciją. Viena iš švietimo pasaulėžiūrinių atramų — manymas, kad švietimo idėjos yra universalios, tinkamos visiems. Tačiau

net ir pasirinktinai, nenuosekliai perimtas iš svetur idėjas tekdavo taikyti vietinėmis sąlygomis. Ir vis dėlto savitas jų interpretavimas nebūdavo polemiškas, kitaip tariant, nebūdavo diskutuojama su Ruso ar kitu mąstytoju, tebūdavo sudedami savi akcentai. Svarbu pabrėžti ir tai, kad švietimo idėjos dažniau suvokiamos ne filosofinėje plotmėje, bet keliant konkrečius, aktualius gyvenimo klausimus. Buvo kalbama ne apie idealų žmogaus išvadavimą, grįžimą į gamtos prieglobstį, bet apie realų jo išvadavimą iš feodalizmo, baudžiavos; šitai jam turėjo suteikti praktinę ir dvasinę veiklos laisvę, siekiant materialinio ir kultūrinio savo tautos suklestėjimo. Visų šio regiono šalių, taip pat ir Lietuvos, bendras dvasinio gyvenimo bruožas — naujas praeities palikimo įprasminimas, reliktų kaupimas, puoselėjimas to, kas gali būti reikalinga tolesnei kultūros plėtotei; t. y. domėjimasis liaudies kalba, raštijos tradicija, tautosaka, nacionaline istorija. Kartu bandoma visa tai sieti, sintetinti. Aišku, kad grožinės literatūros meniškumas tokioje kultūros aplinkoje lieka antrame plane; šio laikotarpio literatūroje dominuoja pragmatinės funkcijos, tarp kurių svarbiausioji — didaktinė. Eilėraščių rinkiniai kartu būdavo ir mokymo priemonė mokykloms, ugdydavo nacionalinius bei patriotinius jausmus. Plačiai tyrinėjama liaudies kūryba, apskritai tautos senovė.

Ankstyvajam nacionaliniam bei patriotiniam kultūros etapui būdingas mokslinių disciplinų neišskaidymas. Pažymėtinas ir Daukanto daugiadarbiškumas — renka istorinius dokumentus, rašo istoriją, domisi kalbotyra (sudaro žodyną, etimolo-

gizuoja, kuria bendrinę kalbą), renka ir publikuoja tautosaką, rašo elementorių ir kitas mokymui reikalingas knygas, verčia ir publikuoja skaitinius jaunimui ir kt. Tai ne jo asmenybės nenuoseklumas, bet tipiškas to meto kultūros veikėjo bruožas.

Istorinių faktų panaudojimas didaktiniams tikslams yra beveik toks pat senas kaip ir pačių istorijų rašymas. Dar senovės graikų istorikas Herodotas rašė istoriją, turėdamas aiškų tikslą — kad žmonės nebedarytų tų pačių klaidų. Žlugus Lenkijos valstybei, lenkų istorikai kviečiami analizuoti protėvių klaidas, kad jų nebekartotų.

XIX a. pradžioje nacionalinė istorija Lenkijoje apskritai tapo auklėjimo priemone; žlugus valstybei, tai buvo moralinės paguodos šaltinis ir tautos konsolidavimo priemonė. Lenkų poetas J. Niemcevičius sueiliavo svarbesnius lenkų istorijos momentus („Spiewy hystoryczne"—„Istorines giesmes" 1816 m.), tikėdamasis, kad jos, dainuojamos, motinų kartojamos vaikams, įkvėpsiančios ateinančioms kartoms praeities lenkų didvyrių tėvynės meilę, narsą, drąsą. Maždaug tuo pačiu metu I. Čartoriska parašė liaudžiai apysakaitę („Pielgrzym w Dobromilu" — „Piligrimas Dobromiliuje"), kurioje senelis (primenantis vėlesnį Valančiaus personažą Antaną Tretininką) moko vaikus, duoda jiems naudingų patarimų, pasakoja iš lenkų istorijos įvykius, išaukštindamas lenkų narsumą. Ši knygelė buvo labai populiari. D. Poška vertino J. Niemcevičių ir pageidavo, kad kas nors lietuvių valstiečiams sueiliuotų Lietuvos istoriją ir parašytų lietuviškai trumpą Lietuvos istoriją parapijų mokykloms. Kaip rodo S. Stanevi-

čiaus laiškas, D. Poška pats eiliavo istoriją. Šitokios eiliuotos istorijos pavyzdys — labai populiari S. Valiūno „Birutė" (beje, ji parašyta tuo metu, kai S. Daukantas dirbo prie savo istorijos pirmojo varianto).

Šiam istoriografijos etapui (ne vien pateiktam beletrizuota forma) itin būdingas savos tautos istorijos, kalbos, kultūros aukštinimas, netgi savotiškas kultas. Lygiai kaip S. Daukantas pagonis lietuvius laikė daug kuo viršesnius už gretimas tautas, čekų atgimimo istorikas F. Palackis teigė, kad čekai yra kultūringiausi slavai, kultūringesni už germanus — jie buvę demokratijos, laisvės, taikos, gėrio šalininkai, tuo tarpu germanai atstovavę jėgai, priespaudai, feodaliniam pasauliui. Panašių tendencijų būta lenkų, rusų, ir kitų tautų istorikų darbuose.

Aktualios to meto socialinės, politinės problemos reikalavo pragmatinio pobūdžio istorijų, ir jų rašymas neapsiribojo XIX a. pradžia ar ypatingomis mažųjų atgimstančių tautų kultūros sąlygomis. Neabejotinai polemiška ano meto ideologinių ginčų kontekste atrodė ir N. Karamzino „Rusijos istorija", priminusi rusams jų praeitį ir iškėlusi alternatyvą vakarietiškos orientacijos kultūrai (pirmiausia prancūzų kultūros įtakai). Čia Rusijos nuosmukis siejamas su Vakarų civilizacijos įsikišimu, su Petro I reformomis (tiesa, apie tai kalbama netiesiogiai); kartu N. Karamzinas bando suderinti pažangos ir tradicijos idėjas.

XIX a. viduryje, kai po 1830 m. prancūzų revoliucijos užgeso visuomeninis entuziazmas, kai pati tėvynės sąvoka lyg ir nebeteko prasmės, daugeliui paguoda ir atrama tapo prancūzų istoriko

Ž. Mišlė veikalai. Jie mokė mylėti Prancūziją, jos istoriją, liaudį, ir, beje, buvo parašyti aukštu, iškilmingu stiliumi, plačiai ir raiškiai piešiant geografinę padėtį, nacionalinius būdo bruožus. (Viena Ž. Mišlė knyga buvo S. Daukanto bibliotekoje.)

Savo pedagoginės veiklos metais (1861—1862, beje dar S. Daukantui gyvam esant) L. Tolstojus ėmė įrodinėti, kad vaikai įsimena istorijos įvykius ir apskritai istorija domėtis ima tik tada, kai ji pamokomojo pobūdžio, panaši į meninę „pasaką". L. Tolstojus kategoriškai pasisakė prieš tuometinį akademišką istorijos mokslą. Jis siūlo istoriją pateikti pasakos, padavimo intonacija, grupuojant įvykius aplink vieną ar kitą asmenį, netgi jei tuo ir nusižengiama tiesai — svarbu sužadinti liaudies jausmus. Taigi savo mokyklinėje praktikoje L. Tolstojus iš istoriko virto beveik metraštininku ir užuot aiškinęs įvykius (analizavęs priežastis bei pasekmes) pateikė meninį, pamokomojo pobūdžio pasakojimą. S. Daukanto kūrybos patosas bei istorijų rašymo maniera L. Tolstojui būtų buvę suprantami.

To meto grožinėje lietuvių literatūroje dominuoja ne estetinės, o pragmatinės funkcijos. Taigi ir anuometinis istorikas lietuvis, susirūpinęs nacijos padėtimi ir ateitimi, privalėjo savo veikalais žadinti nacionalinius skaitytojų jausmus, nesitenkinti grynu „kabinetiniu" mokslu.

S. Daukantas savo veikaluose moko dviejų dalykų — dorybės ir gudrumo, išmintingumo.

Dorybės termino istorikas specialiai nesvarsto; matyt, sąvokos turinys jam atrodė savaime suprantamas. Trumpai tariant, jis apibendrina to

meto liaudies kultūroje funkcionavusią, su krikščioniška etika sietiną gyvenimo būdo, elgsenos normų sistemą. Be to, liaudies etika neatskiriama nuo pasaulėžiūros. Į S. Daukanto *dorybės* turinį įėjo ir tėvynės meilė, pagarba gimtajai kalbai.

Čia kyla klausimas, ar ir ano meto lietuvių skaitytojas tėvyne laikė Lietuvą; kiek plačiai šitokia pažiūra buvo paplitusi? Tėvynės meilė šiaip jau nuo antikos laikų laikoma dorovės sritimi. Bet koks gi S. Daukanto nuopelnas primenant lietuviams, kas yra jų tėvynė? Tikslaus atsakymo kol kas dar duoti negalima.

Jau minėta, kad „Darbuose" istorikas pabrėžė pagonių dorybingumą, nors konstatavo ir vieną kitą peiktiną jų paprotį: suderinti progreso ir regreso idėjas tuometiniams istoriografams nebuvo lengva (panašus prieštaravimas pastebimas ir N. Karamzino veikale). Vėlesniuose S. Daukanto darbuose stiprėjo pažangos — net ir moralinės — idėja, nors tai nepaneigė jo raštams būdingos istoriografinės schemos („<...> žiloj senovėj, kad svietas dar nebuvo taip jaukus ir neturėjo tiek pragumų dorintis savo elgimesi ir gudintis į žmonystą <...>" — I, 664—665). Pasitelkus naujos dokumentinės medžiagos apie Vaidevučio laikus, „Būde" šis istorijos etapas nušviečiamas kitaip negu „Darbuose", be idealizuojamo patoso. Pasirodo, ši ideali visuomenė turėjusi ir įstatymus, ir bausmių sistemą.

Kodėl S. Daukantas tiek energijos, triūso, lėšų skiria pamokomojo pobūdžio knygelėms (jaunimui ir ūkininkams), kodėl taip dažnai samprotauja apie dorovę istorijos veikaluose? Be visai suprantamų tai epochai liaudies švietimo, kultū-

rinimo tikslų, būtina paminėti ir iš ankstesnių amžių einančią liaudies žmogaus ugdymo tradiciją, tiesiogiai susijusią su religiniu mokymu. (Pasaulietinius pedagogikos principus diegusi Edukacinė komisija įkurta tik XVIII a. pabaigoje.) Švietimo epochos istoriografai perėmė bendrąją viduramžių istoriografinę schemą ir tik užpildė ją sava medžiaga (Rojus tapo gyvenimu Gamtoje, dieviškoji valia — žmogaus Protu ir pan.); taip pat ir S. Daukanto didaktika remiasi tradicine, liaudies žmogui gerai pažįstama „dorovės" kategorija. Tiesa, ji iš dalies papildyta nauju turiniu, tik nereikia manyti, jog įprastas jos turinys istorikui nerūpi. Turbūt kokio esminio prieštaravimo autorius čia ir nejuto. Neatsitiktinai kai kurios, ypač „Darbų", vietos aiškiu patosu, nedviprasmiškais „moralais" skyrelių pabaigoje, intonacinio įtaigumo siekimu, o kartais ir oralinės (t. y. sakytinės, ne rašytinės) situacijos kūrimu (minėtos oracijos ir pan.), priartėja prie pamokslo stilistikos. Tai neturėtų stebinti: Daukantas rėmėsi jau esama lietuviškos raštijos tradicija, kuri iš esmės buvo religinio pobūdžio. Pamokslavimas apskritai tipiškas didaktinės kultūros bruožas. Tiktai Daukanto pamokslai pasipildo ne visuomet su religiniais kanonais sutampančiomis idėjomis (pavyzdžiui, pagonybės vertinimas).

Moralinės problematikos svarbą rodo ir pirmasis žodis, kurį S. Daukanto elementoriuje skiemenimis perskaito mokinys; jis yra ne *tėvynė* ar *Lietuva,* kaip šiandien įsivaizduotume, bet *do-ry-bė.* Kitas pavyzdys iš S. Daukanto verstos K. Nepoto knygos „Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės" pratarmės:

Išguldžiau jaunuomenei gyvatas garbingų vyrų senovės, kurias, jei kas skaitys <...>, ras tenai daug didžiai naudingų pamokslų, beje: kaip doru ir teisiu ūkėju būti, kaip narsiu ir kantriu kareiviu tapti, kaip ūkėj ir karėj elgtis, kaip nuo neprietelių tėvainę ir liuosybę gynioti <...>.

Ir toliau:

Džiaugsiuos, jei ta mano knygelė bent viename skaitytojuje padidins norą dorybės ir garbės, uždegs malonę teisybės ir tėvainės bei akylūmą praplatins (I, 662).

Kadangi knygoje pasakojama apie antikos karvedžius, pratarmės žodžiai neatrodo kuo nors išskirtiniai. Tačiau žinant kitus S. Daukanto raštus, jie prisipildo ypatingo turinio — apie kokios „tėvainės" meilę čia kalbama, apie kokios „tėvainės" ir „liuosybės gyniojimą" čia užsimenama? Citatose žodis *dorybė* neatsitiktinai rašomas pirma kitų, jis yra bendrinis, abstraktus, kiti žodžiai jį konkretina, komentuoja. O tie, kas bus skaitę Jokūbo Laukio vardu pasirašytą „Būdą", supras dar daugiau, nes šis veikalas aiškiai pasako, kokią tėvynę reikėtų ginti. Vienas iš caro valdininkų mestų „Būdui" kaltinimų kaip tik lietė tuos epizodus, kur kalbama apie lietuvių pratinimąsi nuo mažų dienų kariauti su priešais, kovoti dėl savo laisvės. Beje, S. Daukantas buvo tikras, kad „Būdas" pasieks jo tautiečius ir šia knyga galima remtis. „Pamokslo, kaip girias kirsti, sėti ir diegti" pratarmė prasideda tokiais žodžiais: „Kas yra skaitęs knygelę Jokūbo Laukio apie būdą se-

novės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, tas turi labai aiškią nuomonę apie senovės girias, mūsų krašte buvusias" (I, 697). Galima tvirtinti, kad istoriniai Daukanto veikalai ir pamokomojo turinio knygelės buvo glaudžiai susiję. Šios išverstos į lietuvių kalbą ne vien dėl to, kad būtų stiprinama abstrakti dora ir, Daukanto žodžiais sakant, platinamas akylumas.

PROTO GALIA, „AKYLUMO" PLATINIMAS

Jau viduramžių istoriografijoje atskiros tautos istorija traktuojama pasaulinės istorijos kontekste. Savos tautos ištakos vienaip ar kitaip buvo siejamos su bibline arba antikine istorija. Tad ir vadinamoji „legendinė" Lietuvos istorijos dalis apie genealoginius lietuvių ryšius su romėnais (Palemonas ir kt.), aprašyta Lietuvos metraščiuose, nėra stebinantis faktas. Tokių savųjų ištakų ieškojimų pasitaiko ir vėliau, tik ilgainiui keičiasi ištakų vietos, kinta ir argumentacija. Aptariamuoju laikotarpiu pastebimas gamtos mokslų, pirmiausia atrastų fizikos dėsnių, universalizavimas, bandymas juos taikyti ir humanitarinėse srityse. Lyginant skirtingu laiku rašytus Daukanto veikalus, matyti stiprėjantis racionalistinis pradas. „Būde" pabrėžiama, kad visa pasaulyje keičiasi, ir iliustracijai pateikiamas toks pavyzdys:

> <...> kalno viršūnėje atsiradusi kriauklė rodo kitados buvus kitokį pasaulio pavidalą, lygiai taip pat daug garbingesnę lietuvių praeitį rodo faktas, jog jie esą prosenovėje buvę su indijonimis brolių vaikais (I, 408).

Paskutiniame istorijos variante, „Pasakojime", argumentuodamas tą mintį, S. Daukantas pateikia ir sanskritišką patarlę.

Istorikas mėgina sumokslinti ir „legendinę" Lietuvos priešistorę. „Darbuose" į pirmą planą iškelta kaip mokslingesnė lietuvių ir herulų tapatybė, o apie Palemoną pasakojama kaip apie žmonių „dainuojamą" legendą. „Istorijoje žemaitiškoje" irgi kalbama apie senovės lietuvių ryšius su antikiniu pasauliu; svarbiausiu argumentu tampa gintaro prekyba ir Žemaičiuose randami anų kraštų ir laikų pinigai, lotyniškai užrašytas Rusnės akmuo ir kt. Tik skyrelio pabaigoje primenamas pasakojimas apie Palemoną: „<...> neseniai tebdainavę žmonės Panemunėje gyvenantieje visą kelionę tų atėjūnų, kurios dainos truputėlį czia priplieksiu <...>" (Ist., I, 9). Dar vėliau, „Pasakojimuose" Palemono legendos, t. y. tiesioginio romėnų ar kartaginiečių (kaip „Istorijoje") atvykimo versijos ir Lietuvos vietovardžių etimologijų pagal atvykėlių vardus nebeduodama. Tiesa, „Pasakojime" plačiau nei kitur pateikiama herulų istorija, bet šie nėra primygtinai tapatinami su lietuviais, apie Romos užkariautojo Odoakro lietuviškumą irgi neužsimenama; o apie jų artimumą kalbama netiesiogiai, pateikiant, pasak autoriaus, lietuviui suprantamą herulišką maldą „Tėve mūsų".

S. Daukanto veikalai kaskart darėsi moksliškesni, dažnai atsisakoma emocingų sušukimų, pamokymų skyrelių pabaigoje, tarsi labiau pasitikima skaitytoju ir pačių istorijos faktų iškalbingumu. Palengva stiprėjo teiginių argumentavimas, gau-

sėjo istorinių faktų. „Pasakojimas" nėra vien „Istorijos" santrauka — labiau rūpimas problemas S. Daukantas ir toliau tyrinėja, papildo nauja medžiaga. Gausūs lingvistinio pobūdžio išvedžiojimai, dažni (ypač „Būde") vietovardžių, terminų etimologizavimai, tegul dažnai ir neprofesionalūs šiandieniniu požiūriu, bet visai atitinkantys istoriko samprotavimų logiką — lietuvių kalba — garbingas tautos praeities liudijimas,— rodo ne tik naujus mokslinius istoriko interesus, bet ir tai, kad jis ima orientuotis į kiek labiau išprususį skaitytoją, šiek tiek krypsta nuo populiarios istorijos prie moksliškesnės.

S. Daukanto racionalizmas itin išryškėja „Būdo" lietuvių mitologijos aiškinimuose. Beje, „Darbuose" tokių komentarų nėra.

Iš pradžių autorius dėsto savo metodikos pagrindus. Jo išeities pozicija: „Kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą <...>" (I, 488). Bet nėra žinoma, ką apie jį galvoję senovės lietuviai, nes beveik visi dokumentai sunaikinti, o likę iškreipia vaizdą. Taigi tyrinėtojui lieka tiktai lietuviški žodžiai, „kuriais sekdamos pagal būdą jų kalbos, gali dar didumą senovės jų tikybos numanyti ir išrašyti. Ir taip, kas bus permanomas senovės raštuose lietuvių kalboje, tą mes už lietuvių turėsim, kas nepermanomas, tą atmesim, kaipo svetimą" (I, 488). Ir šiuolaikinėse lietuvių mitologijos studijose (A. J. Greimo, V. Toporovo, V. Ivanovo, N. Vėliaus ir kt.) kalbinė analizė yra viena iš kertinių metodikos atramų. Tiktai S. Daukantas siauriau supranta *kalbą*, jam rūpi beveik vien leksika. Jis ne tik etimologizuoja, bet remiasi ir semantiniu žodžių giminingumu:

„Peras, perai, perėti, peruklai, užperis — žodžiai, nuo visų šiandien dar permanomi ir suprantami" (I, 492). S. Daukantas visai šiuolaikiškai suvokia, kad mitologija apima įvairias žmogaus aplinkos sritis, kad tai universali pasaulėžiūros sistema, todėl mitologijos aiškinimui gali būti panaudota ir vardo etimologija, ir vaistinės žolės vardas bei jos galių nurodymas. Užsilikusių senojo tikėjimo ženklų galima rasti papročiuose, priežodžiuose.

Lietuvių pagoniško tikėjimo esmę, pasak istoriko, sudaro pamatinis šilumos ir šalčio supriešinimas. Kuriančios galios siejamos su šiluma, „nesgi be šilumos ir žiburio nieko nebūt šiam pasauly" (I, 489). Perkūnas — Perūnas ir yra tas šildytojas. Taigi „<...> anie turėjo ugnį už slaptį savo tikybos. Žodis pats kurti, kurstyti buvo šventu ir dėl pačios ugnies tedėvimas, todėl vadino jį Kūre, arba Kūrioniu, arba Kūrėju, kurs savo šilima visa įkūrė šiame pasauly ir kutino visą sutvėrimą" (I, 490). Jo nuomone, visus istorijoje fiksuotus ar jo girdėtus dievų vardus reikėtų laikyti tos pačios, pasaulį, gyvybę įkūrusios dievybės skirtingais pavadinimais. Užsieniečiai, nesupratę lietuvių kalbos, manė, kad lietuviai turi šimtus dievų, garbina perkūniją ir pan.: „<...> visus kitus Perūno dievo privalumus <...> ypatingais dievais pramanė, nes jei anie (t. y.— prašaleičiai) būt permanę lietuvių kalbą, tad būt žinoję, kad jų kalboj kas kitas yra Perūnas, arba Perkūnas, o kas kita perkūnija, kaipogi Perūnas yra įkūrėjas viso pasaulio, beje, kursai išperėjo arba įkūrė visą pasaulį, o perkūnija yra jo galybė, kurią jis reiškia <...>" (I, 493). Taigi

Perūnas yra tam tikrą dievybės esmę išreiškiantis vardas, o pasireiškia ši esmė įvairiais pavidalais: „<...> viršiau minavoti Perūno privalumai yra ne ypatingi dievai, nes (t. y. — bet) jo privalingieji vardai <...>" (I, 493). Privalingaisiais vardais čia laikomos konkrečios tos esmės apraiškos, dievybės atributai. Atskirdamas dievybės esmę nuo išorinių jos pasireiškimų, autorius iškelia šiuolaikinio mokslo lygį atitinkantį klausimą. Jis kritikuoja Herodotą, rašiusį, kad skitai garbina ugnį, o kadangi skitų ir lietuvių giminystė S. Daukantui atrodo įrodoma, lietuviškai nesupratusiam graikų istorikui prikišama, jog jis „parašė ženklą už lyčių"; t. y. sumaišė formą arba išraišką ir turinį. Taigi, pasak S. Daukanto, skitai garbino ne ugnį, o ją davusį dievą: „<...> ne tą, kurs ugnį davė, bet pačią ugnį pasakė garbinę, kurią, kaip viršiau sakiau, ne už patį dievą, bet už ženklą jo gerybės turėjo" (I, 494).

Vėlgi visai šiuolaikiškai pereinama prie lyginamosios kalbotyros ir mitologijos klausimų. S. Daukantas primena, kad ir graikai manė „pasaulį nuo šilimos kilusį", o juk lietuviai su graikais ne tik bendravę, bet ir vienos kilmės yra, „ką pats pavėdumas į vieną antrą jų kalbų stīgavoja" (I, 495). Prie šio pasakymo nurodomas šaltinis — lingvistinė studija. Toliau pateikiama paralelė su indais, leidžianti daryti išvadą, jog „lietuviai, atsidangindami iš tolimų rytų į šios dienos buveinę, ne vien buvo atsinešę tokią nuomonę apie dievą, kokią jų prabočiai indijonys turėjo, bet ir patį žodį Perūnas užlaikę" (I, 496). Išvada pati siūlosi — lietuviai tą patį kaip ir kiti dievą garbinę. Šią išvadą istorikas patvirtina senųjų raš-

tų — t. y. Adomo Bremeniečio — duomenimis: „Lig šiai dienai žemaičiai būtinai su mumis (krikščionimis) vienokią nuomonę visame turi, tiktai neleidžia artintis krikščionių prie pačių savo šaltinių ir lieknų, idant jų krikščionys neįurštų ir nesumaitotų" (I, 496). S. Daukanto tikslas aiškus — visa tai rodo, kad krikščionybės primetimas jėga lietuviams beprasmis, nes jie tikėję tą patį, bendrą dievą, todėl ir pagoniškos kultūros griauti nereikėję. Autorius priduria, kad apie sielos nemirtingumą lietuviai sužinoję iš Pitagoro per vieną jo mokinį „Lietuvos ūkininką" Zamolksį (I, 497). Bet šiaip S. Daukanto pasakojime dažnesnė racionaliu protu pagrįsta savotiška demitologizuojanti tendencija, kurios ištakos, matyt, ne vien švietėjiškas racionalizmas, bet ir pozityvistinio mąstymo užuomazgos. Pavyzdžiui, S. Daukantas prieštarauja nuomonei, kad lietuviai medžius garbinę dėl jų šventumo; pasak istoriko, medžiai garbinti „dėl jų naudos" (I, 518). Ąžuolo šventumo aureolė, pasirodo, visai žemiškos kilmės: „<...> gilėmis ąžuolo prielaidus ir paršus bariojo geriau nekaip grūdais. Šiandien dar, jų gedaudami, sako: „Ai dievali, kame, gilele, besi paršo lašinius skaninti", nesgi, pagal jų nuomonę, mėsa ir lašiniai skanesni esantys gilėmis penėtų prielaidų nekaip grūdais" (I, 519). (Tiesa, knygelės apie medžių sodinimą pratarmėje pateikta daug išsamesnė ąžuolo naudos charakteristika, gilės čia tik vienas iš minimų dalykų.)

Šitokiais ir panašiais komentarais S. Daukantas, be kita ko, siekia padidinti skaitytojo sąmoningumą, verčia protauti, aiškintis reiškinių priežastis. J. H. Kampės „Rubinaičio Peliūzės gyve-

nimo" pratarmėje istorikas bara jaunuomenę, kad ši nenorinti mokytis, pabrėžia proto, apmąstymų, „rymojimo" vertę. Jis nori, kad žmogus atkreiptų dėmesį į greta esančius, bet dažniausiai menkai pastebimus dalykus:

> <...> daug žmonių yra nedūmojančių ir nerymančių apie daug daiktų, didžiai naudingų žmogaus gyvenime ir su dideliu vargu įsteigtų, kurie jiems niekas rodos esant, kaipogi daug šimtų metų prašoko, lig išmintingas žmogus išmanė pirmąjį žambį, lig vieną antrą gyvulį ir ašvienį prijaukino, ant galo lig verpti ir austi išmanė. Kokiais tie pirmieji mokytojai turėjo būti geradėjais, kurių vienok pramonys, šiandien dėvimos, retam į širdį tedingterėjo (I, 673—674).

Kitoje vietoje nesusivokiantis, nenorintis sužinoti apie praeities įvykius, pasaulio istoriją žmogus vadinamas gyvenančiu „gyvulio būdu" (I, 707).

Ar ne tokį pat sąmoningumą S. Daukantas ugdė primindamas savo skaitytojui jo garbingą kilmę, jo tautos istoriją, kalbos grožį, senumą, tautybės vertę?

Laiške V. Andrejauskui, be kita ko, patariama „laisvom valandėlėm skaityti naudingas istorijos arba kelionių knygas, bet ne romanus, kurie nieko neduoda, tik atima laiką ir kvailina jauną protą" (II, 712). Tai anaiptol nereikėtų laikyti kokiu nusistatymu prieš grožinę, išmone paremtą literatūrą. Kaip matysim, teoriškai jis ją pripažįsta, bet tuometinės lietuvių kultūros sąly-

gos diktavo savus, gana griežtus reikalavimus. Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalu, kad mokęsis su A. Mickevičiumi viename kurse S. Daukantas pasuka į kitą pusę, atkalbinėja nuo romanų skaitymo. Pirmiausia nereikia pamiršti, kad ir patį A. Mickevičių anuomet skaitė ne taip kaip mes dabar, t. y. atitrūkę nuo aktualių ano meto politinių, socialinių, kultūros ir literatūros problemų (padalytos valstybės atkūrimo, lenkų tautos vienijimo, priešinimosi carizmui ir panašios idėjos politikos, ideologijos srityje, romantizmo formavimasis, kova su pseudoklasikais literatūroje ir kt.). Anuometiniai skaitytojai, jaučiantys, kad kūrinys atliepia aktualias gyvenimiškas problemas, net ir meniškiausią poemą suvokia pragmatiškiau. Kažin, ar S. Daukantas būtų draudęs savo jaunesniajam adresatui skaityti lietuviškos tematikos „Tris Budrius" ar „Živilę", nes tokiuose kūriniuose, sakant jo paties žodžiu, esama „naudos".

Literatūrines S. Daukanto pažiūras šiek tiek nušviečia platoka Fedro pasakėčių vertimo pratarmė, kur apibūdinamas pasakėčios žanras, jo komponavimo principai, pabrėžiami pamokomieji jo tikslai. Įdomu, kad čia atskiriami pasakojimai apie realius, gyvenimiškus žmonių poelgius, įvykius nuo pasakojimų „apie nebūtus daiktus", antai tokias pasakas kaip „vilkas su ėraičiu, lapė su gaidžiu kana kados byloję" autorius siūlo vadinti „žebele, arba zauna" (I, 664). Čia pat akcentuojama, kad vienam ar kitam žvėriui gali būti suteikti tik konkretaus žmogaus bruožai, kitaip sakant, net ir „zaunose" reikia laikytis atitinkamų taisyklių. S. Daukantas pripažįsta, kad „yra ir to-

kių zaunų, kurios skaitytoją nėmaž nemoko, bet savo monais jį džiugina <...>" (I, 664). Aišku, kad čia turimas galvoje didaktinės funkcijos pasitraukimas į antrą planą ir, pasakytume, nesuinteresuoto grožėjimosi arba estetiškumo iškėlimas. Tačiau „grynasis menas", kaip ir „akademinis mokslas", jam mažai rūpi. Tvarka ir realus pagrindas esąs būtinas net ir visai išgalvotiems pasakojimams. Būtent todėl autorius pabrėžė, kad reikia suderinti veikėjo, jo terminologija, „moninninko", žvėries vaidmenį su tradiciškai jam priskiriamais žmogaus bruožais.

L. Ivinskio kalendorių recenzijoje S. Daukantas griežtai pasisako prieš tokią išmonę, kuri nesuderinama su mokslo principais, ir rimtu tonu kritikuoja pasaką apie karalių Saliamoną, norėjusį išmatuoti dangaus aukštybę, marių gilybę:

> Ponas Ivinskis sodina tą Saliamoną ant paukščio, vadinamo Grifu, kurio gamtoje visai nėra ir kurį randame tik heraldinininkų vaizduotėje. <...> Pakilęs dar aukščiau, Grifas pradeda svilti; matyti, ir Saliamonui pasidarė karšta. (Vargšas redaktorius, matyti, ir nežino, kad ten labai šalta, ne šilta.) (I, 721).

S. Daukantas pasitiki proto galia, pasitelkęs švietimą, mokslą, ketina pakeisti ekonominę, kultūrinę lietuvių valstiečio padėtį. Pažymėtina, kad net dviejose ūkininkauti mokančiose knygelėse gvildenama miškininkystė, o vienoje — sodininkystė. Beje, miškininkystės knygelės turi ilgiausias istorinio pobūdžio pratarmes. Be galo malonu autoriui pačiam prisiminti ir priminti patikliam

savo skaitytojui, kokių būta senovės Žemaitijos girių. Apie mišką S. Daukantas rašo tiesiog apsalusia širdimi, prieš akis jam tarsi iškyla miško vizija, o lūpoms be galo malonu vardyti gražuolius medžius: „Kas dar didžiau, nuo amžių pas kiemą buvo lieknas laikomas, kurio niekados nekušino ir augino, tarsi džiaugdamos, jog eglynai, klevynai, ąžuolynai, kuokštais sukdamies, į padebesius ramstės; patys jaukurus ar kitą reikalingą butai medžiagą iš tolimesnių girių sau vežė" (I, 691—692). Ką gi, štai dar vienas S. Daukanto „nenuoseklumas"— visą laiką rašęs apie girių, medžių naudą — už tai girios ir šventomis laikytos,— nuolatos visame kame pabrėžęs tikslą, netgi literatūroje pirmiausia ieškojęs pamokymo, staiga jis stabteli ir gėrisi lieknu, primena, kad jį dėl grožio augindavę.

Ūkininkauti mokančiose knygelėse irgi kartojama minėta bendroji istorijos schema: praeityje būta gero gyvenimo — vėliau prasidėjęs visuotinis blogėjimas. Istorijos veikaluose čia ir sustojama. Praeities tyrinėjimo darbuose apie ateitį apskritai nelengva kalbėti, tuo tarpu pamokymų ūkininkams rašymas yra iš principo ateities planus kurianti veikla. Siekdamas pagerinti valstiečių ekonominę padėtį (net primena, kad reikia surinkti mėšlą po jomarkų ir švenčių ir juo tręšti apynius!), S. Daukantas tarsi atranda viešą galimybę kalbėti apie trečiąjį — ateities — etapą. Tiesa, jis šneka konkrečiai apie miško sodinimą, vaismedžių auginimą, rūpinimąsi bitėmis, bet argi tai nėra kartu galvojimas apie tautos kelią:

Išteriojus girias, nuvergus svietą, ir bitės mūsų krašte pragaišo, šiandien paklausais kame pamedėj bartį ar kieme bites berasi. <...> Jei pirma nebuvo gana išminties auginti, taupyti bei saugoti girias, bent dabar reikia imtis proto ir veizėti bei dabotis, kaip tose tautose antturi bei platina bites, kuriose nėr girių (I, 695).

Ir dar iš „Būdo":

Pasaulis stebėtųsi į lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, protą ir buklumą, kad būt buvusių toje žemėj akylų didžturčių ar kunigų, kurie būt suteikę pragumą jiems svietą regėti ir mokslą savo amato permanyti, todėl, nerasdami nė nuo ko sau globos, miršta nuo svetimo svieto nežinomi. Tuo tarpu prašaleičiai vis taria, jog mūsų krašto žmogus gyvulio proto, ne žmogaus, teturi, nesgi nieko garsaus nepadaro, vienok teisinga atentė nuspręs teisybę, ir tad ne tam bus gėda, kurs norėjo, o negalėjo, bet tam, kurs dėl lobio ar skaugės kitų, galinčių ką garsų nuveikti, nešelpė ir neglobė (I, 480—481).

S. DAUKANTO DEMOKRATIŠKUMAS

S. Daukanto veikaluose veikalėliuose lietuvių valstiečio pavergimo tema yra leitmotyvas, kaip ir kalba apie miškų iškirtimą. Jo raštų demokratizmas, luominės pažiūros į žmogų neigimas labai būdingas ne tik lietuvių, bet ir gretimų tautų rašytojams. Negalima pamiršti prieš valstybės padalijimą prasidėjusių socialinių poslinkių — bandymo sudemokratinti visuomenę, kelti liaudies švie-

timo lygį ir t. t. S. Daukantas, kaip ir dar ne vienas valstiečio vaikas, spėjo pasinaudoti susidariusia palankia situacija. Apskritai reikia pabrėžti, kad demokratiškumas tuo metu reiškiasi ne tiek bajorijos vaidmens neigimu ir valstietijos kėlimu, kiek apskritai luominės savimonės tirpimu, liaudies kultūros legalizavimu, ribų tarp luomų nutrynimu. Šitai paaiškina, kodėl S. Daukantas, išsitarnavęs bajoro titulą, tam faktui, atrodo, neteikia išskirtinės reikšmės, bent jau raštuose tuo nesididžiuoja. Perėjimas iš vieno luomo į kitą liberaliai nusiteikusios inteligentijos, matyt, buvo suvokiamas kaip biurokratinis formalumas. Aišku, šitokios pažiūros nebuvo visuotinai paplitusios, galima kalbėti tik apie ryškėjančias tendencijas.

1817—1818 m. Lietuvoje bajorai viešai reikalauja panaikinti baudžiavą, bet ir tai nėra visuotinai priimta nuomonė. D. Poška savo kūryboje gina mužiką, bet jo poema gerokai retoriška, ypač palyginus ją su S. Daukanto „Darbų" Krivų Krivaičio kalba ar atskirais „Būdo" epizodais, kurie yra tiesiog agitaciniai atsišaukimai prieš baudžiavą. Šiaip jau to meto liaudžiai skirtose knygelėse buvo nuolatos pabrėžiama, kad viena svarbiausių valstiečio dorybių yra nuoširdus paklusnumas ponui ir uolus luomo pareigų vykdymas. Minėtoje populiarioje J. Čartoriskos knygelėje „Piligrimas Dobromiliuje" rašoma: „Geras ir padorus kaimietis turi būti savo ponui paklusnus, ištikimas ir prievoles, o reikalui esant, ir visokius patarnavimus noriai suteikti". Panašiai galvojo ir J. Chodzka, išsilavinęs, susirūpinęs liaudies švietimu žmogus. Pradinių mokyklų projekte jis dėsto, kad mokytojui derėtų išaiškinti kaimiečiams skirtumus

luomų, iš kurių kiekviena visuomenė būtinai turi susidėti, reikėtų įdiegti jų „nuoširdų prisirišimą prie luomo, kuriame gimė": tegu jie „ne tik neįgyja noro pakeisti luomą, bet tegu net išmoksta didžiuotis tuo, kad gimė artojais".

Švietėjiška, romantinė pažiūra į liaudį neprieštaravo monarchistinėms idėjoms. N. Karamzinas, iškėlęs rusų liaudies vaidmenį istorijoje, buvo monarchizmo šalininkas, Rusijos carų globotinis; aišku, jis buvo už apsišvietusį monarchą, leisdavo sau su carais polemizuoti ir pan. Šia prasme S. Daukantas demokratiškesnis istorikas (beje, N. Karamzinas — vienas jo gerbiamų autorių).

To meto Rytų ir Pietryčių Europoje dar tebevyko ginčai, kas yra svarbiausiasis nacionalinės kultūros saugotojas, puoselėtojas. Vengrijoje ir XIX a. ilgą laiką nacijos samprata tapatinta su dvarininkija. XIX a. pradžioje čekas J. Jungmanas teigė, kad pagrindinė gyvybinė nacijos jėga yra valstiečiai, išsaugoję gimtąją kalbą ir ainių papročius; šitokiu savo teigimu jis pabrėžė prarają, skyrusią dvarininkiją ir liaudį. Čia derėtų pažymėti, kad tik iš dalies teisinga nuomonė, jog nacionalinio atgimimo metu susilpnėja socialiniai visuomenės konfliktai — tai akivaizdžiai išryškėja tautiškai vienalytėse visuomenėse arba regionuose; pamažu nutautėjant bajorijai (šitai matome ne vien Lietuvoje), socialiniai ir nacionaliniai konfliktai susipina. Pavyzdžiui, savo raštuose istorikas kaltina lenkus, įvedusius Lietuvoje baudžiavą, klastojančius Lietuvos istoriją, niekinančius lietuvių kalbą.

S. Daukantas nuolatos kartoja, kad iš pradžių žmonės buvę laisvi, o žemė bendra. Nei vyriau-

siasis žynys, nei didysis kunigaikštis nieko negalėję nuspręsti be „svieto" žinios ir šaukdavę sueigas pasitarti apie reikalus. Čia istorikas priduria pritariantį komentarą: „Kas yra teisingu, nesgi kas neša naštą, tas turi žinoti, dėl ko ją neša" (I, 578). Per karus lietuviai patys sau rinkę karvedį —„<...> ne turtinguosius ir kilties vyrus, bet visų narsiuosius, kantriuosius ir guviuosius vyrus <...>" (I, 605—606). Po karo šie tapdavę vėl kitiems lygiais ūkininkais. Net ir tikybos reikaluose autorius žiūri lygybės; sugraudinti pagoniškų kunigų pamokslų, žmonės „<...> šnibždėjo jiems į ausį savo kaltes ir nuodėmes, kursai (— t. y. kunigas), pagrobęs jį už plaukų, su lazda aptalžė, jog jis ne taip elgės, kaip reikėjo doram žmogui. <...> Tą visiems atlikus, paskui grobė pačiam žyniui už čiuprynos ir jį taip aptalžė už jo nuodėmes, jog ne taip elgės, kaip jam priderėjo <...>" (I, 545).

S. Daukanto raštuose nėra didžiavimosi savo kilme, į luomą neatsižvelgiama vertinant žmogų. Jis — už abipusę lygybę luomų santykiuose; nuskamba mintis ir apie luomų (kilties) panaikinimą. Vaidevučio laikais įvedamos tokios taisyklės: „Nė vienas toliau nebsididžiuos savo kilčia ir kitą prie darbo varu nesuoks, bet kožnas turi nuo antro sau pašalpą geru žodžiu ar alga samdyti. Tas tebus godos vyru, kurs tarp visų pasirodys teisiu ir doru savo elgimesi. Atenčioj nė kokios perskyros kilty tarp vieno ar kito nebebus" (I, 568). Šitas tvarkos atkūrimas S. Daukantui — labai svarbi idėja, ją matėme „Darbuose", ji kartojama „Istorijos Justinijaus" pratarmėje, kur apgailestaujama, kad autorius yra praleidęs 7 Pompėjaus

knygas apie pasaulio pradžią, kuomet nutikęs svarbus įvykis — pavergti žmonės atsikovoję laisvę: „<...> padėjo vyresniaisiais ir diduomiais, su kuriais paskui iš vieno turėdamos, nuvergė likusįjį svietą ir visą jo lobį ir turtus pasavino, lig ilgainiui svietas, taip nuo jų spaudžiamas, įgavęs paskui akylumą, vienus ir antrus nuo rėdos ūkės attolino, o jos valdžią vyresniesiems, tarp savęs paskirtiems, įdavė" (I, 710). Čia primintina, kad ir šiuo atveju įdomesnis yra ne S. Daukanto istorijose teikiamų faktų patikimumas, bet jo istoriografinė koncepcija, idealai, kuriems reikšti autorius panaudojo ir istorinę medžiagą.

Pasak S. Daukanto, valstiečius pavergti norėję jau ordinai (nors popiežius juos dėl to perspėjo), bet nuo jų lietuviai apsigynę kardu. Baudžiavos įvedimą istorikas sieja su lenkų įtaka, patį žodį „lažas" jis kildina iš lenkų kalbos. 1845 m. vasario 24 d. laiške T. Narbutui tiesiai sakoma: „Lenkai mums atnešė valdžios oligarchiją ir valstiečių luomo vergiją" (II, 756). O lietuvių valstiečių moralinį ir ūkinį nuosmukį S. Daukantas aiškina bajoriškų papročių plitimu. Bardamas girias kertančius valstiečius, jis priduria: „Tokia aitra gaspadoriavimo ilgainiui nuo didžiūnų paėjo į mažuolius žemlionis" (I, 699). Istorikui svarbu pabrėžti, kad ir po unijos su lenkais lietuviai stengėsi išlaikyti savo socialinę tvarką nepakeistą; apie tai ne kartą užsiminta istorijos veikaluose, bendrais bruožais tai išsakyta vėlgi laiške T. Narbutui:

Privilegijos mums įrodo, kad tauta buvo laisviausia, nes valdovai turėjo įsipareigoti, o ne malonėti, lietuviai, bijodami, kad jiems ne-

> uždėtų tų prievolių, kurias atlikinėjo kaimyninės tautos, reikalavo iš valdovų garantijų, ir dėl to visur šiose privilegijose matome sąlygą — **sztoby nowin niewodyti** (kad naujienų nebūtų įvedama). Visi XV a. rašytiniai paminklai aiškiai rodo, kad ponų valdžia buvo labai apribota, nes pagonių vaidilos buvo tautos laisvės sargai. <...> Jei šioje tautoje čia piktnaudžiaudavo, tai [tik] krikščionybės laikų ateiviai <...>, tai tik ištvirkusių ponų sauvalė. <...> (II, 771—772).

Neabejotina, kad ši idėja istorikui labai svarbi, jos įrodymui ieškoma vis naujų argumentų; ji reikšminga ir kaip Lietuvos praeities faktas, ir kaip socialinė aktualija, kaip argumentas kalbant apie baudžiavos neteisėtumą Lietuvoje.

Lietuvio valstiečio suvargimas raiškiai perteikiamas „Būde", kalbant apie tradicinį svečio pagerbimą, vaišinimą ir kt.:

> <...> svetys senovėj lietuvių namuose, kaip viršiau minavojau, paukščio pieno nebūt gavęs. Šiandien nabagai nuvargę, žudomi vis nori dar žmogysta pasielgti, tankiai išmintingam svečiui, į jų namus įėjusiam, neturėdami kuo jo pamylėti, pradeda verkti ir jam guostis prispaudimais ir neteisybėmis, to vien dėjęsi, idant svetys neturėtų jo už piktos širdies žmogų ir netartų jį paiku gaspadorium esant (I, 472).

Kalbėdamas apie ekonominį ir kultūrinį Lietuvos smukimą, „Būde" autorius pateikia tiesiog satyrinį diduomenės paveikslą — išjuokia paikas jos

madas, įpročius, ištižimą, tuštybę (tai primena atitinkamus K. Donelaičio „Metų" epizodus):

> Diduomenė, viso pertekusi, nebnorėjo vargų bekentėti; kas pikčiau, ilgainiui slinkaudama išlepo valgy, gėry ir apdare, nesgi įprotis jos tėvų, bočių, prabočių niekam nebtiko, kaipogi jų valgis ir gėrimas nebskanus, o drabužis nepadorus bebuvo, rūgštą sulą ir girą šeimyna begėrė, o vergai jų putrą besrėbė. Kas kokį šaldrą kame pamatė, tas jam tuojau apdaru pavėdanti norėjo; ir taip rankoves savo koboto perskėlę, ant pečių susvarstė, galvą sau nuskuto it bepročiai, kelnes it dumples antsimovę, dažytais batais apsiavė, it tarsi ketėdami iš trobos neišeiti, o idant prikimštas jų skilvis visokiais skaniniais neperplyštų, minkšta šilkų juostele pajuosė <...> (I, 636—637).

Kitoje vietoje pažymima, kad liaudis šaiposi iš gerai dirbančio ponui baudžiauninko; ši mintis pagrindžiama tautosaka. Taigi baudžiavos sąlygomis žmogus negali verstis norimu amatu, diduomenė valstietį laiko „kaip jautį ant sieto pririštą vienoje vietoje it mėšlui minti", o lažai „Lietuvos ir Žiamaičių tautą žudo". Visu tuo prikišamai rodoma, kad, norint išgelbėti lietuvius ir žemaičius nuo pražūties, reikia panaikinti baudžiavą. Filosofas J. Repšys teigia, jog S. Daukanto raštuose „keliamas socialinis ir politinis teisingumas buvo ne idealizuojamos senovės lietuvių santvarkos principų iškėlimas, o feodalizmo epochos krizinės padėties, esamos feodalinės santvarkos neteisingumo suvokimas, senosios santvarkos gelmėse gimstančios santvarkos principų iškėlimas".

S. Daukanto netiesiogiai formuluotas socialinis idealas — laisvai samdomu darbu paremta visuomeninė santvarka, kurioje visi žmonės juridiškai lygūs, kur nėra didikų luomo su ypatingomis privilegijomis, kur žmogaus vietą visuomenėje nulemia jo sugebėjimai, darbai, išmintis, dorovingumas. Istorikas užsimena apie galimybę paprastam žmogui iškilti, tapti žymiu vyru; savąjį Fedro pasakėčių vertimą jis skiria ir „mažiesiems, tarp kurių rasi rasis ir tokių bernelių, kurie, gindami aveles ganyti, kiš į antį tą mano mažą knygelę ir tenai, ant akmenėlio sėdę skaitys <...>, tie aiškiai ras sau tenai pamokslą, kaip sviete elgtis, kaip doru ir išmintingu pastoti, ko žinojimas kiekvienam yra naudingu ir reikalingu, kaipogi tankiai nutinka šiame sviete, jog piemenėlis, pirma aveles pas tetušį ganęs, paskui per savo gudrybę ir išmintį įgauna milijonus svieto valdyti" (I, 663).

S. Daukanto veikalų tyrinėtojai svarsto, kiek sąmoningai autorius kėlė savo meto socialinio gyvenimo klausimus. Veikiausiai jo istorijos veikalai nėra sąmoningai pasirinkta ezopinė kalba bylojimui apie savojo laiko bėdas, bet neteisinga galvoti, kad apie dabartį jis šnekėjo pats to nepastebėdamas, nesuvokdamas. Atrodo, kad S. Daukantas kaip tik ir bandė suderinti šiuos pradus — jis kalbėjo apie praeitį turėdamas galvoje šiandieną, jis kalbėjo apie šiandieną praeities fone,— toks buvo aktualus kūrybinis jo uždavinys, beje, neprieštaraujantis ano meto analogiškų sąlygų raštijos tradicijai. Istoriko raštai rodo, kad autorius žinojo, ką darė, žinojo, ką nori padaryti, juto ir savo veiklos pavojus.

J. G. Herderis pabrėžė, kad net ir žlugusioje valstybėje tauta išlieka, jeigu ji išlaiko savo kalbą. Ir dar. Jo nuomone, nacionalinė literatūra turi būti rašoma gimtąja kalba, nes tik ši galinti perteikti tautos dvasią. Tos mintys turėjo didelę įtaką mažųjų Europos tautų — ypač Rytų ir Pietryčių — atgimimui. Mat daugianacionalinėse to regiono valstybėse viešpataujanti tauta paprastai nedavė lygių teisių tautinių mažumų kalboms. Vengrijoje manyta, kad vengrų kalba išraiškingesnė už kitas kalbas (serbų, chorvatų, rumunų), tą patį matome ir kitur. Taigi mažų, netgi išmirštančių kalbų sureikšminimas padėjo mažosioms tautoms puoselėti savąją kalbą, ginti etninę individualybę. XVIII a. pabaigoje — XIX a. pirmojoje pusėje apskritai kyla domėjimasis kalbinėmis problemomis, formuojasi lyginamoji kalbotyra, pabrėžianti mokslinę kiekvienos kalbos svarbą (beje, šio metodo tėvas F. Bopas pripažino didelę mokslinę lietuvių kalbos reikšmę).

Tuo metu idealizuojama ir puoselėjama lenkų kalba — iš jos gujamos svetimybės, ji tobulinama. Kalbos kaip nacionalinio prado sergėtojo vaidmenį pabrėžė rusų „archaistas" A. Šiškovas, priešinęsis Vakarų Europos kultūros įtakai ir aukštinęs Rusijos senovę. XIX a. pradžioje Čekijoje, vykstant čekų tautiniam judėjimui, labai susirūpinama ir kalbos mokslu.

Neabejotina, kad lietuvių kalbos būklė tuo metu buvo beveik kritiška. Liaudis, dar dalis bajorijos (ypač Žemaitijoje) kalbėjo lietuviškai, tačiau mokymasis, tarnyba labai skatino nutautėji-

mą. Lietuvių, žemaičių kalba buvo tapusi savotišku tamsumo ženklu. Lenkų dominikonas Baginskis (apie 1780 metus) šitaip liudija apie žemaičių bajorų prisirišimą prie savo kalbos: „Žemaičių kalba nei šis, nei tas. Tačiau žemaičiai taip ją myli, jog labai nemėgsta, kai jos kas nemoka, ir nors keliaująs žemaitis moka lenkiškai kalbėti, tatai slepia <...>. Tatai ir bus didžiausia priežastis žemaičių jaunuomenės prastumo ir menko išauklėjimo, jog nenori savo menkos kalbos išsižadėti ir viešai pasirodyti. Kuris nesimokė Lietuvoje, arba Lenkuose, kuris nebuvo žmonėse, dvaruose arba raštinėse, dažnai turi gėdos dėl savo neišauklėjimo. <...> Jie yra taip prasti, jog kardas terodo jį esant bajorą".

XVIII a. jau susidomima lietuvių kalba, bet tai lydima atsiprašinėjimų; P. Ruigys savo veikale apie lietuvių kalbą rašo: „Kai kam nemalonu bus čia paskaičius, jog šiai neišlavintai, paniekintai kalbai norima pripažinti puošnumą". Net ir poetas A. Klementas šaiposi iš savęs, kad pradėjo rašyti žemaitiškai. Mažai kas tuomet tikėjo ilgesniu lietuvių kalbos egzistavimu, o Vilniuje gyvenęs ir caro politiką energingai vykdęs metropolitas Semaška XIX a. viduryje netgi nusistebėjo — argi galima leisti lietuviams turėt savo literatūrą? Šiame kontekste aiškėja, kodėl XIX a. viduryje rašytoje trečiosios istorijos redakcijos („Pasakojimų") pratarmėje, atsiprašinėdamas mokytų vyrų, S. Daukantas užsimena apie lietuvių kalbos išlikimą: „<...> meilė ir gailesys taip garbingos lietuvių tautos gundino ir skatino mane, vargo pelę, negurti savo ryžimesi jei nebūtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tačiau bent

vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos parašyti" (II, 7).

Lietuvių kalbos puoselėtojai turėjo įrodyti, argumentuoti savos kalbos vertę, jos tobulinimo prasmę. Rytų ir Pietryčių Europos tautų atgimimas XIX a. pradžioje irgi dar negalėjo būti rimta atrama, nes anuomet tai tebebuvo gyvas procesas, kurio rezultatai pamažu ims ryškėti antrojoje amžiaus pusėje. Tik tuomet, kai jie tapo akivaizdūs, Maironis galėjo ištarti tautiečiams: „Jau slavai sukilo..." Reikėjo ieškoti kito tvirto pagrindo, kuris įtikintų ne vien mokslininkus intelektualus, suvokiančius lietuvių kalbos reikšmę lyginamajai kalbotyrai,— reikėjo paveikti platesnės visuomenės mąstymą, kalbėti šiai visuomenei artimais žodžiais. Vienas iš tokių argumentų pateikiamas minėtame K. Kontrimo memorandume dėl lietuvių kalbos katedros įsteigimo; šiandien atrodytų, kad jis menkai tesusijęs su kalbos problemomis, tačiau tuo metu trečiasis jo paragrafas, matyt, buvo svarbus: „XIV a. Lietuvos monarchų valdžia siekė nuo Baltijos iki Juodosios jūros, pirmosios unijos su Lenkija metu ir Krymas jiems priklausė".

Tuometinėje lituanistinio sąjūdžio dalyvių sąmonėje garbinga tautos praeitis glaudžiai siejosi su kalbos problema. Apskritai abi šios temos — istorija ir kalba — nuolatos susipindavo, ir S. Daukanto veikalai šitai puikiausiai iliustruoja. Kalba rodo buvusią garbingą Lietuvos praeitį, kuri išugdė taip gražiai istoriko aukštinamą lietuvišką žodį. O žinant, kad lietuvių kalba geriausiai išsilaikė lietuvių valstiečių pirkioje, S. Daukantas,

aukštindamas praeitį, jau savaime iškelia vienintelį anų dienų praeities reliktų saugotoją — valstietį. Šis, pasakytume, visai natūralus temų — savosios liaudies, kalbos, istorijos — susipynimas dar kartą primena sinkretinį S. Daukanto veikalų pobūdį. Tai nėra nesugebėjimas atskirti istorijos, lingvistikos, etnografijos ir socialinės problematikos faktų. Jų kaimynystė būtina, nes jie remia vienas kitą, sustiprina tokius teiginius, kuriems vienos disciplinos argumentų maža; pagaliau šitoks įvairiapusis kalbėjimas sudarė S. Daukantui reikalingą erdvę laisvai judėti nuo tolimiausios praeities įvykių prie nūdienos problemų.

Pirmas žingsnis reabilituojant kalbą — įrodymas, kad ja galima viską pasakyti. Neatsitiktinai ginčas šia tema įėjo į lietuvių literatūros istoriją (turimas galvoje A. Baranausko „Anykščių šilelio" parašymo pretekstas: poema tarsi norėta įrodyti, kad lietuvių kalba tinka poezijai). Beje, A. Mickevičiaus „Ponas Tadas", kur poetizuojama Lietuvos gamta (šio kūrinio išaukštinimu mokytojas užgavęs A. Baranausko nacionalines ambicijas), parašytas 1828 m., o S. Daukanto „Darbai" su minėtais miškų aprašymais — 1822 m., tik šis veikalas platesniems skaitytojų sluoksniams buvo nežinomas. Taigi jau „Darbų" autorius kategoriškai prieštarauja turbūt plačiai paplitusiai lietuvių kalbos nepilnavertiškumo idėjai: „<...> ana <...> taip išdailinta yra buvusi kitą kartą, jog šiandien dar, kas turi proto ir aukso plunksną Homero ir Vergilijaus, tas, sakau, ką norėdamas, tą gali gudriai gudresniai rašyti toj kalboj. Tą teisybę pagirtas dainius Donelaitis darodė savo garbingoj dainoj „Metų laikai" (I, 64).

S. Daukantas rašė platiesiems skaitytojų sluoksniams, bet, kaip rodo amžininkų vertinimas ir netgi jo paties užuominos laiške M. Valančiui, Lietuvoje tuomet jis nebuvo plačiai skaitomas, ir svarbiausia — dėl kalbos. M. Valančius taip rašo apie S. Daukantą: „Trokšdamas todėl išlyginti daugumo (lenkų) niekšystę, visą savo amžių paskyrė žemaičių kalbai kelti ir kuopti ją nuo makaronizmų. Tam tikslui pradėjo rašyti rinktine kalba, senovine, šiandien Žemaičiuose nebevartojama, dėl to skaitytojams labai neskania". Kai 1881—1882 m. kalbininkas daktaras H. Vėberis (Weber) ketino naujai išleisti Fedro pasakėčių vertimus, A. Baranauskas, apskritai skeptiškas S. Daukanto atžvilgiu, taip reagavo: „Daukanto kalba man nelabai mėgia dėl to, kad jisai ne teip rašė, kaip žmonės ištaro, <...> bet kaip jam pačiam regėjosi". Savo mintį, kad liaudis nesuprato S. Daukanto kalbos, jis pakartojo ir laikraščio „Kraj" („Kraštas") redakcijai (laiške dėl „Aušros"). A. Baranausko požiūrį iš dalies galima suprasti — jis kūrė bendrinę kalbą, nors pamokslus liepdavo sakyti tarmiškai (daugelis klierikų iš to šaipėsi, tai apskritai nelabai pavykdavę).

Palyginus M. Valančiaus ir S. Daukanto raštus, paprastai sakoma, kad M. Valančius gyveno greta žmonių, mokėjo rašyti jiems priimtina, lengvesne kalba.

S. Daukantas ir pats juto savo kalbos savitumą, kartais dėl to teisinosi (plg. K. Nepoto „Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės" pratarmę), į priekaištus, atrodo, atsižvelgė. Pavyzdžiui, 1848 m., turėdamas galvoje knygeles apie tabaką ir apynius, M. Valančius teigia: „<...> parašytas nesuly-

gintinai lengvesniu liežuviu kaip pirmesni Tamstos darbai".

S. Daukanto veikalų stilius susiformuoja iš esmės jau „Darbuose", vėlesnėse jo istorijos redakcijose mažėja emocijų, daugėja kalbos „kūrimo" faktų, taigi „Darbų" kalba yra netgi natūralesnė.

Klasicistinė stiliaus teorija — su ja S. Daukantas turėjo būti išsamiai susipažinęs — reikalavo stilistinio temos ir kalbėjimo manieros atitikimo. Apie praeities didvyrių žygius derėjo pasakoti aukštu, iškilmingu stiliumi, dabar pasakytume, kiek nenatūraliai pakėlus balsą. Jeigu autorius nori sukurti pasakojimo patosą, jis turi atsistoti šiek tiek teatrališka poza — tai elementarūs stilistikos dėsniai. Istorijos veikalų patosas, aišku, prieštarauja mokslo objektyvumui, akademiškam stiliui; neslepiama pasakotojo emocija neleidžia visapusiškai įvertinti konkretaus istorijos fakto. Pragmatinių tikslų turintis istorikas gali būti susipažinęs ir su naujausia moksline literatūra, panaudoti gausiausius šaltinius, bet jo veikalas iš esmės skirsis nuo akademinės istoriografijos. (J. Lelevelis N. Karamziną kritikavo ne už dokumentavimo trūkumus, o už pasakojimo literatūrinimą.) Pasirinktoji istorijos veikalų tema, to meto rašto kalbos, literatūrinės kalbos samprata bei rašymo tikslai negalėjo leisti S. Daukantui kalbėti grynai buitiniu stiliumi. Ir čia nebuvo visai laisvo pasirinkimo.

. S. Daukantas kėlė sau ir kalbos norminimo, literatūrinės kalbos kūrimo tikslus — aktualus ideologinis uždavinys buvo rašyti ir žemaičiams, ir aukštaičiams suprantama kalba. Rašto kalba beveik niekuomet — net ir šiandien — nesutampa

su šnekamąja kalba, kartais jos labiau nutolsta (rašoma tokia kalba, kuri visai nevartojama žmonių bendravime), kartais — suartėja. Anaiptol ne visuomet norėta tik jas suartinti. Savotiška „dvikalbystė" vienos kalbos rėmuose gana įprasta. Čekų kalbininkas L. Geitleris, XIX a. pabaigoje lankęsis Klaipėdos krašte, pažymėjo, kad viešose vietose klaipėdiškis lietuvis nekalba savo tarme, bet kiek galėdamas taikosi prie rašomosios kalbos, būdingos tikybiniams raštams. Tos kalbos lietuvis pramoksta iš maldaknygių, girdi ją iš sakyklų ir, anot L. Geitlerio, laikytų didžiausiu savo asmens žeminimu, jei kunigas jį prakalbintų savo tarme. Rašto kalba tuo metu buvo aukštesniųjų, mokytų visuomenės sluoksnių kalba, o kaimo žmogaus tarmė — žemos visuomeninės padėties ženklas.

XIX a. lietuviškai rašiusieji autoriai susidurdavo su daugybe „aukšto" ar bent „pakylėto" stiliaus kūrimo problemų. Tai pasakytina ir apie mokslinio stiliaus formavimąsi. „Būde" pasakodamas apie senovės lietuvių tvarkingumą, švarumą, švelnų auklėjimą, autorius pabrėžia jų kalbos „viežlybumą": „nepadorių ir goslingų žodžių veltui ieškosi jų kalboje, nesgi, būdami romaus būdo, retai tesivaidijo ir tesibarė <...>" (I, 473). Ši senovės lietuvius, net ir jų kalbą idealizuojanti nuostata būdinga XIX a. Panašiai L. Rėza pabrėžė nepaprastą lietuviškų dainų dorovingumą. Folkloristai netgi nedėdavo į rinkinius nepadorių liaudies dainų, manyta, kad tai yra vėlesnė pamokytų žmonių kūryba. Tačiau kartu būdavo pripažįstama, kad esama nepadorių lietuviškų patarlių ir mįslių. Beje, S. Daukantas „Būde" itin

plačiai naudojosi patarlėmis, priežodžiais. Tos patarlės tekstui teikė geroką „žemo" stiliaus prieskonį. Įpintos į neutralų konstatuojamąjį sakinį, patarlės arba jų nuotrupos teikė kalbai gana paradoksalaus ekspresyvumo.

Tyrinėtojai pabrėžia S. Daukanto veikalų veiksmažodžių raiškumą (tai būdinga ir M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystei"). Net ir neutraliausiai pasakojant apie praeities valstybes, kunigaikščius, karus — tai galima įvardyti aukšto stiliaus daiktavardžiais, — vis dėlto reikėdavo pavartoti ir veiksmažodžių, kurie atsinešdavo lietuviškos žemdirbio kultūros kvapą ir konkretumą. Kitaip tariant, daugelis veiksmažodžių dar nebuvo atitrūkę nuo savo pirminio konteksto ir tapę neutraliais. Konkretūs veiksmažodžiai, S. Daukanto mėgstami palyginimai (jie tarsi priartina tolimų kraštų ir senų laikų įvykius prie kaimietiškos kultūros skaitytojo sąmonės), pagaliau minėtos patarlės beveik nekrinta į akis, atrodo gana natūraliai, kai pasakojama apie lietuvių valstiečių gyvenimą, papročius, aplinką:

Kad taip vyriškieji vieni naktį ir dieną giriose su meškomis ir vilkais grūmės, kiti ąžuolines trinkas vadalojo, kiti stenėdami ronus rito, keres raustė. Jaunuomenė taip pat nesilepino ir neslinkavo, bet nuo jaunų dienų jau į vargus pratinos, nesgi nuo paaugusiųjų tas tiktai tebuvo tarp jų mylimas ir godojamas, kas vargo vaiku, ne minkštapaučiu arba geru vėju kritusiu, buvo vadinamas, nesgi tie žodžiai žemaičių berneliui ar mergelei godos žodžiais buvo; todėl visi basi, puspliki lyjant,

sningant ar dergiant į pastogę nelindo, nes (bet) blauzdlaužotie, gruodėtie, krušai beriant, lytui čežant, per pusnis ir pūgas ėjo ar keliavo dainuodami ten, kur juos tėvai ar didieji siuntė; reikiant, kad ir speiguotie, basi per kelis šaukimus prie sosiedų subėgiojo, bandą ganė, į priegulę jojo, paukštinėjo ar su paaugusiais į sunkius ir pavojingus darbus pratinos ir mokės: kaip mietininkę eglelę ar pušelę viena ranka it kanapę išrauti, kaip vilką sugrobus nusmaugti, kaip mešką ar briedį paristi, taurą ar šerną vienu siūčiu nudaužti, to vien tegeisdami, kad tik vyrais būt vadinami, ne vaikais, nesgi visų didžiausia goda buvo jaunam save vyru vadinant girdėti, kaipogi senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, didžiai išmintingai elgės tame daikte, jau lopšy pratindami vaikus savo ant vargų, šalčių ir alkio, idant paaugę būtų viso išturintys ir viso pakenčiantys (I, 454—455).

Dauguma ekspresyviųjų veiksmažodžių čia vartojami tradiciniame tematiniu požiūriu kontekste: *su vilkais grūmėsi, stenėdami ronus rito, keres raustė, krušai beriant, lietui čežant, mešką paristi, šerną nudaužti* ir t. t. Žmogaus vertinimus visai natūraliai išreiškia tradicinių frazeologizmų, priežodžių nuotrupos: *„kas vargo vaiku, ne minkštapaučiu arba geru vėju kritusiu"*. Greta šitų, toli gražu ne „aukštam" stiliui priskirtinų frazių, ištraukoje esama ir „pakylėtos" stilistikos fragmentų: *žemaičių berneliui ar mergelei godos žodžiai buvo; senieji lietuviai, kalnėnai ir žemai-*

čiai, didžiai išmintingai elgės tame daikte... „Aukštam" stiliui priskirtina ir pati kalbos maniera — perėjimai nuo abstrakčių samprotavimų (*jaunuomenė nesilepino ir neslinkavo*) prie juos iliustruojančių konkretybių; tik S. Daukantas, pradėjęs konkretinti, nusileidžia iki „žemojo" stiliaus. Be šito, tokio būdingo istorikui pasakojimo, svyravimo tarp „aukšto" ir „žemo" stiliaus, akivaizdūs ir tematiniai kontrastai: *per pusnis ar pūgas ėjo ar keliavo dainuodami; jaunam save vyru vadinant girdėti...* Tokie sugretinimai ypač svarbūs kuriant pasakojimo patosą. Jie rodo autoriaus idėjines nuostatas, prieštarauja neutraliam faktų dėstymui, kadangi taip pateikiamos ne vien istorinės žinios, bet kartu išreiškiama ir pateikėjo nuostaba, pasididžiavimas tokiais, šiandien kartais net neįtikėtinais, dalykais.

Dažni S. Daukanto raštuose fonetiniai sąskambiai, akustiniu požiūriu išmoningai dėstomos žodžių eilės, sinonimų grandys rodo autorių turėjus poetinę klausą: <...> iki šiai dienai tebėra jų kalboje, drabužį gerbiant, minavojami žodžiai: žluginti, skalbti, velėti, trinkti, prausti, plauti, mazgoti, balinti, skalurti, plūdurti, šviesti, baltinti ir anuoti" (I, 454). Daukantiškas kalbos pojūtis primena K. Donelaičio kūrinius: šiuose irgi gali justi savotišką, beveik fizinį pasakotojo malonumą pamažu tarti raiškius lietuviškus žodžius, dėstyti jų grandines, gėrėtis, sakytum, pirmykščiu vaizdo ir garso artimumu. M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje" kai kur negali išvengti konkrečių veiksmažodžių skleidžiamos stilistinės energijos — neutralių abstrakčiųjų veiksmažodžių tuometinėje literatūrinėje lietuvių kalboje tiesiog trūksta,—

o S. Daukanto veikale neretai atrodo netgi mėgaujamasi jų ekspresyvumu.

Svarstydamas kalbos grynumo problemas, L. Ivinskio kalendorių recenzijoje S. Daukantas nurodo savuosius grynos lietuvių kalbos idealus; jo kalbiniai taisymai paremti liaudies kalbos praktika ir M. Daukša bei K. Sirvydu. Apie pastaruosius užsimenama ir laiškuose. M. Daukšos pažiūros, išreikštos garsiojoje „Postilės" (1599) prakalboje, S. Daukantui turėjo būti itin artimos. Dar beveik du šimtus metų prieš J. G. Herderį M. Daukša siejo kalbą su tautos gyvastingumu: kalbos nuo tautos negalima atskirti, kalbą iš tautos atėmus, ši išbraukiama iš gyvųjų tarpo. Laiške tuometiniam Varnių seminarijos rektoriui M. Valančiui (1846 balandžio 17 d.) S. Daukantas ragina neatidėlioti naujo Daukšos „Postilės" leidimo. Tame pačiame laiške istorikas džiaugiasi gavęs perspausdintus K. Sirvydo „Punktus sakymų" (1629): „<...> skaitydamas džiaugiausi, kad nors nesilaikyta gramatikos, tačiau kalba gryna, vienintelis kalbos grynumo pavyzdys pamokslininkams, pvz., niekur nėra žodžio griekas, bet visur *nudieme*, mūsiškai *noudieme*, nuo žodžio *nusidėti*. Bent turėsi pavyzdį klierikams, kurie ligi šiol neturėjo nė mažiausio popierėlio, parašyto gryna kalba" (II, 780).

Pažymėtina, kad XVIII a. pabaigoje lietuviškai pradėjęs kurti poetas A. Klementas stengėsi rašyti ne „prasčiokiškai", o „Sirvydo prisilaikydamas". S. Stanevičius irgi ragina rinkti žodžius iš senųjų raštų, iš tų senųjų knygų, „iš kurių mokytis kalbos galime". Ir jis labiausiai vertina M. Daukšos pamokslus, 1823 m. perspausdina jų

ištrauką. Taigi pasaulietinės lietuvių literatūros kalba kuriama derinant senąją raštijos tradiciją su gyvąja liaudies kalba. Tai nebuvo koks išskirtinis kalbos projektavimo atvejis. Maždaug tuo pačiu metu Graikijoje, kuriant bendrą, atskirus dialektus jungiančią rašto kalbą, atsižvelgiama ne vien į liaudies kalbą — rašto kalba kiek archaizuojama. Tokia kalbinė koncepcija, svarbi nacionalinės ideologijos požiūriu, turėjo ir politinį pagrindą, nes sutapo su nacijos vienijimu kovai prieš Osmanų imperiją.

Tautinės vienybės klausimas buvo aktualus ir Lietuvai (be kita ko, tai rodo S. Stanevičiaus pasakėčia „Arklys ir meška"). S. Daukantas rašė labiau žemaitiškai, bet tai jis supranta ir pateisina — šia kalba, arba „suoka", yra daugiau skaitančių:

> Tavęs, mielas lietuvi skaitytojau, meldžiu, kad netūžtum ant manęs, jog ne tavo parakvijos kalba rašiau, gali pats, vieną kartą perskaitęs, antrą kartą skaitydamas nusuokti žodžius pagal suoką savo parakvijos. Ir taip kame randi parašyta kantri ir narsi kareiviai, skaityk kantrūs ir narsūs kareiviai, kame randi kantrį vyrą, skaityk kantrų vyrą ir taip toliau. Aš rašiau pagal kalbą tos apykartos, kurioje man rodės daugiau esant skaitytojų mokančių (II, 8).

Laiške nežinomam asmeniui, rašytame gyvenimo pabaigoje, S. Daukantas plačiau komentuoja savo požiūrį į bendrinę kalbą. Jis nebesiūlo tuos pačius žodžius iš naujo skaityti pagal savo „suo-

ką", bet ieško ortografinio kompromiso — rekomenduoja rašyti ne *uo*, bet *ou*, nes šitaip „<...> visiems gali įtikti, tie, kurie pirmu uo, ir tie, kurie ištaria ou, nesgi vieni sako duoti, kiti douti" (II, 789). Apskritai jis įsivaizduoja įmanomas realizuoti tokias idealias rašybos taisykles, kuriomis „galima visiems įtikti" (I, 789). S. Daukanto nuomone, „negalima rašyti nei vien gryna žemaičių, nei gryna aukštaičių [tarme], bet reikia domėtis jų švelnumu, harmoningumu ir glaustumu <...>" (II, 788). O apie aukštaičius jis taip sako: „Labai mėgstu lietuvių aukštaičių kalbą, bet ką daryti, kai niekas nerašo bei nepasireiškia ir neparašo nors mažų brošiūrėlių <...>" (II, 791). S. Daukanto siekimas derinti tarmes, nesilaikyti kokios nors vienos sistemos atsisuko prieš jį patį — aukštaičiai kaltino, kad jo veikalai nesuprantami, nes jie esą žemaitiškai parašyti, o žemaičiai irgi buvo nepatenkinti savo „kalbos" iškraipymu.

Be viso to, S. Daukanto veikalų kalba sunki ir dėl sąmoningo jos archaizavimo, kurį istorikas grindė sava lietuvių prokalbės teorija. Ir pats autorius juto, kad archaizavimas kenkia kalbai. Rašydamas vyskupui S. M. Giedraičiui apie savo maldaknygės rankraštį, S. Daukantas prašo, kad J. Giniotui ir J. Pabrėžai, „kaip geriausiai mokantiems šią kalbą", būtų pavesta „peržiūrėti šį rankraštį ir tuos žodžius, kurie jiems pasirodys per seni ir neverti toliau vartoti gryninant kalbą, užbraukti ir viršuje įrašyti laikomus tinkamiausiais <...>" (II, 715).

Lietuvių kalbą S. Daukantas laikė daugelio kalbų motina arba prokalbe. Per daugelį metų tos kalbos dėl įvairių priežasčių esą nutolusios,

jo terminu sakant, „persikreipusios". Todėl jam sunku nuspręsti, kuris žodis tikrai lietuviškas, kuris „perkreiptas" ir kuris visai svetimas. Remdamasis lietuvių ir latvių kalbos giminyste, kaip savą žodį jis galėjo pavartoti latvišką, kartais svetimybę keičia svetimybe arba siūlo nevartoti lietuviško žodžio, įtardamas jį esant svetimybe (pavyzdžiui, *nešioti* keičia į *dėvėti*). Kalbą gryninant, kuriant lietuvišką terminiją, kartais prieinama iki kuriozų. „Istorijoje žemaitiškoje" yra epizodas apie Lietuvą aplankiusį Romos imperatoriaus *eržilą:* Neronas „liepė savo namų **eržilui arba kavalieriui** (pabr. cituojant — *S. Ž.*) keliaut į gintarų žemę. <...> Eržilas sutrukęs toje kelionėje metus <...>" (Ist., I, 11). Daukantas čia išverčia į lietuvių kalbą luominę sąvoką — *kavalierius (raitelis),* bet, matyt, nori atitrūkti nuo bendrinio, dažnai vartojamo žodžio ir nusikala naują — *eržilas.* Beje, šis žodis pavartotas kalbant ir apie lietuvius: „meškenuoti žemaičių eržilai" (tai ne meškenomis apdengti žirgai, bet raiteliai). Ekspresyvi, stilistiškai nuspalvinta lietuviškos kultūros kontekste sąvoka *eržilas* įsiveržia į abstrakcijų pasaulį, ir šitaip iš pamatų griaunamas neutralus mokslinis stilius, pasakojimas įgauna stebėtino žaismingumo, kurio kartais autorius gal ir nesiekia. Kalbos švarintojas, tarptautinių žodžių lietuvintojas nuolatos pakliūna į rizikingą padėtį, nes siūlomas žodis dažniausiai dar alsuoja gyvastingu konkretumu. Beje, paskutinėje istorijos redakcijoje —„Pasakojime"— *eržilų* jau neaptinkame.

Vertas dėmesio ir S. Daukanto lietuvių rašto istorijos aiškinimas. Jam kalba — per amžius au-

džiamas tautos dvasios kūrinys, patvaresnis netgi už pačią tautą. Bet rašto kalba esanti sugadinta ir prastesnė už lenkų, nes lietuviai daugel metų buvę „prisuokti" kita kalba rašyti ir skaityti ir todėl savos kalbos neišdailino, o išdailinta ji būtų buvusi puikesnė už pačią lenkų kalbą. „Pasakojimo" pratarmėje rašoma: „Žodžius svetimus, įsižtus į mūsų kalbą, išmečiau, į jų vietą tikrus lietuviškus žodžius pastačiau, kad prašaleitis, skaitydamas mūsų knygas, netartų mūsų tautą esančią sąmėžiniu visokių tautų" (II, 8). Tačiau esama ir nesugadintos lietuvių kalbos: „<...> ne raštai mūsų kunigų užlaikė per tūkstančius metų iki šiai dienai, nes (t. y.— bet) mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose <...>" (I, 409). Suprantama, kad šitaip samprotaujantis istorikas kalbos atnaujinimo procese liaudies kalbai, liaudies kultūrai teikė išskirtinį vaidmenį.

S. Daukantui nemažai priekaištaujama dėl mėgėjiško lingvistikos išmanymo, dėl paviršutiniškų etimologizavimų, ir daugelis tokių priekaištų pagrįsti. Tik reikia priminti, jog aušrininkų filologinės kompetencijos ir etimologizavimai nebuvo aukštesnio lygio, o nemaža istoriko ginamų bendrųjų lingvistinių nuostatų šiandien yra tapusios savaime suprantamos. Dabar sunku patikėti, kad novatoriška galėjo būti mintis, jog bendrinė, rašto kalba turėtų jungti ir žemaičių, ir aukštaičių „kalbas". Pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais vyko netgi gana karštas ginčas tarp žemaičių ir aukštaičių tarmių pirmenybės. Populiarus K. Sirvydo žodynas buvo peikiamas kaip vienpusiškas, labiau

aukštaitiškas negu žemaitiškas. D. Poška netgi viešai kreipėsi į K. Bogušą ir į J. Lelevelį prašydamas, kad šie sudraustų lietuvius (t. y. aukštaičius), <...> kurie save aukštesniais už žemaičius stato, kurie iš tikrų brolių be reikalo juokias <...>". S. Daukanto noras liaudies kalbą derinti su geriausiomis praeities raštijos tradicijomis buvo pakankamai modernus. Visai šiuolaikiškai istorikas reikalavo autentiško, kalbos neiškraipančio tautosakos užrašymo. Be to, jis kūrė ir sukūrė savitą, reikšmingą lietuvių literatūros mastu prozinio pasakojimo stilių. Jis artimesnis donelaitiškam stiliui negu pakylėtam, gana lyriškam aukštaičio A. Baranausko ar dzūko V. Krėvės padavimų stiliui.

Didaktinės kultūros aplinkoje, kur pagrindinis lektūros tikslas yra kalbėti kuo artimesne skaitytojui kalba, susiformavęs originalus pasakojimo stilius,— o tai reiškia bent kiek neįprastą kalbėjimo būdą,— dėl visai suprantamų priežasčių galėjo būti neįvertintas. To meto skaitytojui, beveik neturėjusiam originalesnių lietuviškos meninės prozos pavyzdžių, o tuo labiau savitesnių stilių tradicijos, kalbos keistumas, neįprastumas buvo sunkiai suprantamas dalykas. S. Daukantas nesistengė sukeistinti savo kalbos manieros, bet turėjo paklusti retorikos reikalavimams, nuoširdžiai tikėjo lietuvių kalbos senumu ir giminingumu kitoms baltų kalboms. Be to, jis negalėjo (o kartais ir nesistengė) nuslopinti įgimto pasakoriaus talento, leido retsykiais blykstelėti, nors, matyt, ir tramdomam, poetiškam žodžiui. O jeigu dar prisiminsime kūrimą projektų bendrinės kalbos, t. y. kalbos, sąmoningai atplėštos nuo tarmės ir supranta-

mos kelių tarmių atstovams, galėsime teigti, kad S. Daukantas siekė išlikti didaktinės kultūros rėmuose, bet jo intencijos praaugo juos, ir savo kūrybos stiliumi jis jau tarsi pretendavo į vėlesnį raštijos raidos etapą, kur teisėtai ima egzistuoti skirtingos pasakojimo manieros, kur savitas pasakojimo būdas tampa menine vertybe.

MIŠKO TEMA

Meniškiausi S. Daukanto veikalų epizodai visai pagrįstai laikomi miško aprašymai, tačiau mažokai kreipiama dėmesio į tos temos literatūrinę tradiciją.

Apskritai miškas yra labai bendros literatūrinės sodo, parko, miško temos variantas. Prie miško autorius nuolatos grįžta istorijos veikaluose, šiai temai skirtos ir trys knygelės ūkininkams.

Šiandieniniam skaitytojui grožėjimasis lietuviškomis giriomis atrodo visai natūralus, įprastas dalykas. Tačiau daukantiškas girių išaukštinimas bendrais bruožais atitiko tuometinę — romantiškąją — pažiūrą į aplinkinę gamtą. Be to, ir senųjų girių paralelė su senovės lietuvių charakteriu, gyvensena turi tradiciją.

D. Lichačiovo monografijoje „Sodų poetika" pažymima, kad viduramžiais laukinės gamtos pasaulis laikytas šventu — ten pasitraukdavo žmonės (atsiskyrėliai, vienuoliai) kaip į nuodėmės nepaliestą aplinką. O naujųjų laikų tipiška galvosena tokia: gamta yra netvarka, ir tvarkos bei kultūros atstovui — žmogui pridera ją patobulinti, sutvarkyti.

Parkų planavimo istorijoje artimiausi natūraliajai gamtai buvo vadinamieji peizažiniai, arba angliškieji, parkai. Šis parkų tipas, kaip ir atsigręžimas į laukinę gamtą, ypač vertintas romantizmo epochoje. Jau XVIII a. pradžioje jie ima konfrontuoti su vadinamaisiais reguliariaisiais parkais (t. y. su tokiais sodais ir parkais, kur gamtą tvarko žmogaus protas; šio stiliaus kulminacija — simetriškieji Versalio ir kiti prancūzų parkai).

Laisvai augantis peizažiniame parke medis buvo akivaizdus laisvo individo simbolis, tuo tarpu griežtos kompozicijos reguliarieji parkai pamažu tampa tironijos atitikmeniu. XVIII a. pradžioje anglų poetas A. Popas tvirtina, kad „narsieji britai niekina svetimšalių (turimi galvoje prancūzai) papročius ir savo sodus išvaduoja iš tironijos, priespaudos, autokratijos". Dž. Tompsonas poemoje „Laisvė" peikia reguliariuosius sodus ir tapatina prancūzų tironišką valstybę su Liudviko XIV laikų sodais.

S. Daukanto veikaluose nuolatos grįžtama prie miško, sodo temos. Minimos šventos girios, šventi „ąžuolų gojai", kuriuos galėję kirsti tik vaidilos, kalbama apie senovės lietuvių sueigas po plačiašakiais ąžuolais, apie simbolišką šventųjų girių kirtimą prasidėjus krikštui; pagaliau „Būde" istorikas aprašo lietuvio valstiečio ūkio planą, kiemo apželdinimą.

S. Daukantas pabrėžia miškų naudą, o miškų kirtimas — bene vienintelis nusižengimas, už kurį jis negailestingai išbara tautiečius. Jis rašo ir apie grožėjimąsi mišku, paliečia nuolat svarstomą sodo, parko problemą — ar jie kuriami dėl naudos, ar vien dėl grožio (viduramžiais nauda ir grožis

buvo artimiau susiję, o romantikai akcentavo grožį). S. Daukantas tarsi derina abu polius — nors apie naudą kur kas plačiau kalbama, bet vertinamas ir gamtos grožis:

> Bet ir tą (t. y. naudą — *S. Ž.*) atmetus, kas gali būti meilingesniu žmogui, kaipo ilsėtis po tuo ąžuolu, liepa ar klevu, po kuriuo jo bočius prabočius taip pat nuvargęs ilsėjo; arba vaikščioti tankmėj tarp liemeningų eglynų, pušų ir vinkšnų, kurios pačiam kitą kartą tyruose neprietelius graudinant, grakščią jo žmoną su kūdikėliais nuo viso pikto saugojo (I, 86—87).

Jau ankstyviausiose žiniose apie Lietuvą nuolatos iškyla girių, šventų miškų motyvas (plg. XIV a. kryžiuočių žvalgų darytus Lietuvos kelių aprašymus), minimas šventųjų giraičių kirtimas platinant krikštą. Senieji Lietuvos miškai metaforiškai reiškė tuometinės valstybės galingumą, ten gyvenančių žmonių narsą, stiprybę. Štai M. Husoviano „Giesmėje apie stumbrą" (1523) rašoma:

Nors ši tauta ir labai turtinga visokių gėrybių,
Bet ji už viską labiau vertina savo girias.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Medžiai auga vešliai ir niekad mes nesame matę
Vietoj kurioj nors kitoj tokio didumo kaip čia.

Autorius vardija miškų teikiamą naudą ir ypač pabrėžia giriose gyvenančių žmonių užsigrūdinimą, ilgaamžiškumą, stiprumą, dvasios tvirtybę.

Visa tai priešinama civilizuotos aplinkos išglebimui:

Jei kas nors įsigeis malonumo medžioklėj patirti
Ir savo kūną norės girios užgrūdinti vargu,
Ar kas didžiuliuos miškuos panorės sveikai laiką praleisti,
Kad nekamuotų jausmų nuobodulys įkyrus <...>.

Reikia pabrėžti, kad tai XVI a. pradžia ir kad kvietimą sveikai gyventi miškuose reikėtų sieti ne su Ž. Ž. Ruso, o matyt, su minėtąja viduramžiška tradicija. Tad daukantiškoji pagarba miškui, Lietuvos tapatinimas su miškais yra senos literatūrinės tradicijos tąsa.

Miškas figūravo ir kitų XIX a. lietuvių poetų kūryboje. Amžiaus pradžioje rašęs A. Klementas idilėse remiasi iš antikos ateinančia pastoraline tradicija. Jo lietuviškuose miškeliuose šmėkščioja antikinės nimfos, kiti šiai temai privalomi klasicizmo atributai.

Beje, A. Klemento eilėraščiuose randame anuomet turbūt populiarų motyvą apie šviesą užstojančių medžių šakas: „Tankiais medžiais miškas prikamšytas / Per cielą dieną ūksmynę daro..." Šis motyvas aptinkamas ir S. Daukanto raštuose, ir A. Baranausko „Anykščių šilelyje". Tik skaidriuose, žaidybinio pobūdžio „piemenavimo" vaizdeliuose A. Klementui pakanka kalbėti apie viliojančią medžių ūksmę, tuo tarpu S. Daukanto raštuose šis motyvas pateikiamas daug ekspresyviau, juo pabrėžiamas senųjų girių gūdumas, grės-

mingumas: „Toliau liepynai, uosynai rodės, kurių kuplios galūnės, pindamos su šakomis skroblų, klevų, kita su kita, vasarvidy, tai yra saulei ant galvos žibančiai, amžiną naktį darė, ir kame ne kame tiktai tose tamsybėse saulės spindulėlis spygsojo" (I, 97). Palyginimui pridurtinas A. Baranausko motyvas: „Tankus iš viršaus stogas viršūnėm suausta <...>". Tačiau apie tamsą A. Baranauskas visai nekalba. Ir neatsitiktinai — jo šilelis pabrėžtinai šviesus, kelis kartus netgi vadinamas „baltu mišku". „Anykščių šilelio" peizažas skaidrus, tyras, kupinas šviesos, netgi rašant apie tankumyną nesiekiama išryškinti suvirtusių, trūnyjančių medžių, kurie S. Daukantui primena praeities galybę, pilių griuvėsius. A. Baranauskas rašo:

Už pusvarsčio nesmato — toksai tankumynas!
Nors nei laužais, nei šiekštom neužgriuvęs,
grynas;
Nei šakelės nudžiūvę, neužpynę vietos,
Pušys aukštos ir lygios, tartum nugenėtos.

A. Baranauskas siekia pabrėžti praeities šilelio gyvybingumą — medžiai nuolatos buvę lapuoti: „Rausvasai žiemos lapas sulaukdavo žalio". Apie tamsumą užsimenama, kai kalbama apie tų dienų iškirstą šilelį.

Bet ir S. Daukantas nepiešė lietuvių gyvenamosios aplinkos vien niūriomis spalvomis, jis, kaip jau ne kartą minėta, laikosi intensyvaus kontrasto principo — po cituoto sakinio apie amžiną naktį tęsiama: „Eidamas tenai keleivis pasiilgo, iki puikuotas lankas, išvingurtas upeles išvydo ir

anose gražias lietuvaites, žemaites it rožes (lelijas), begrėbiančias snieginuose nuometuose, baltuose marškiniuose, it gulbes svyruojančias" (I, 97). Taigi tamsa tuoj pat gretinama su akinančiu baltumu — ir tai poetinis senovės lietuvio būdo, jo gyvensenos įvardijimas, pagrįstas skirtingų, netgi priešingų bruožų suderinimu; lietuvis ir narsus, ir švelnus, gyvena laukinėje aplinkoje, bet puoselėja aukštą kultūrą rodančius dorovingus papročius.

Beje, matyt, daukantišką tamsaus miško motyvą randame Maironio kūryboje: „Girios tamsios, jūs galingos, / Kur išnykote plačiausios?" arba: „Kur lygūs laukai, snaudžia tamsūs miškai..."

„Anykščių šilelis" lyriškesnis, jausmingesnis, daugiau čia ir ašarų: „Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino". Tuo tarpu S. Daukantas aukština sielos tvirtybę, grūdinimąsi, ir jeigu jo veikaluose verkiama, tai žinant dėl ko. Tiesa, verksmai čia kiek retoriški, pavyzdžiui, ašaros byra ir pačiam istorijos negandų pasakotojui. A. Baranausko jausmingumas rodo tarsi aukštesnę poetinio jausmo kultūrą, o S. Daukanto pasakojimas archaiškesnis.

S. Daukanto veikaluose miškų aprašymai įkomponuoti į bendrą istorinių įvykių dėstymą. Dramatiška Lietuvos praeitis formavo emocinę atmosferą, kurios fone suvokiami ir ankstesnės gamtos didybės vaizdai. Miškų aprašymai — savotiškas pagrindinės istorinių įvykių komentavimo nuostatos išreiškimas meniniais vaizdais. Jie yra tarpinė grandis, jungianti faktinę medžiagą su tiesiogiai išsakomomis istorijos pasakotojo reakcijomis, šūksniais, apgailestavimais. Šia prasme miško išaukš-

tinimas atrodo visai natūralus, logiškas, nes meninis vaizdas yra ir simboliškas, ir pagrįstas istorijos faktais — Lietuva iš tiesų buvo apaugusi giriomis.

Čia galima tik pridurti, kad A. Baranauskui, Maironiui miško ir Lietuvos sutapatinimas buvo poetizmas, jie šitos tapatybės nebeįrodinėjo. Tuo tarpu S. Daukantas pagrindžia, argumentuoja šią paralelę. „Būde" ta tema itin išplėtota, tapusi svarbia lietuvių charakterizavimo priemone.

„Anykščių šilelyje" kalbama apie miško naudą, bet pagrindinis akcentas vis dėlto — dvasinis žmogaus ir gamtos ryšys: nykstant miškams, lietuvių dvasia skursta (S. Daukantas greičiau kalbėtų apie papročių nykimą, doros silpnėjimą):

<...> *Mat lietuvių dūšios,*
Senais miškais penėtos, viduj miško trąšios;
Plikuos plotuos, be miško, lyg tartum apkursta,
Tartum džiūsta nuo saulės ir palengvėl skursta.

Čia ir vėl grįžtama prie miško naudos ir grožio priešpriešos. Visai kaip S. Daukanto veikale branginamas, pasak istoriko, „gojus" prie kiekvienos sodybos, A. Baranausko poemoje Anykščių šilas irgi puoselėjamas, o ūkiui reikalinga mediena pasitiekiama iš tolimesnių vietų:

Džiaugės Anykščiai, džiaugės, į šilą žiūrėjo,
Svetimuos miškuos malkų pirktų važinėjo.

Čia reikia pabrėžti įdomų S. Daukanto minties posūkį: grožėtis mišku gali tik laisvas žmogus, vadinasi, nykstant laisvei grožėjimąsi keičia naudos siekimas. Šia prasme autorius — laisvos dva-

sios žmogus, gebantis gėrėtis ir kviečiantis atsodinti iškirstas girias:

> Kas išguldys ant galo tuos mėgus, tą džiaugsmą, kuriuos junta **žmogus liuosas** (mano išryškinta — *S. Ž.*), išvydęs staigiai žalią lanką arba įšleitę, apaugusią, it vainiku appintą, liepomis, vinkšnomis, skroblais, kurie, slėpdami tą daržėlį savo plačiomis šakomis, patys kukštais į padebesius remias! (I, 87).

Aišku, šiandien šypseną gali sukelti istoriko tikėjimas, kad atkūrus senosios Lietuvos girias, užveisus sodus, tauta prisikels iš amžių miego. Iš pirmo žvilgsnio tai simbolių ir realybės painiojimas. Betgi toks istoriko projektas kaip tik rodo, kad jo veikalų simboliai, alegorijos nėra iš piršto laužiamos. Knygelės apie miškų, sodų, atskirų naudingų augalų auginimą turi padėti gerinti ekonominę valstiečio padėtį, o tada susidarytų sąlygos morališkai tobulėti, puoselėti garbingos praeities papročius, ir netgi ugdyti grožio pajautimą. Visa tai atitinka ne vien mokslinę jo veiklos programą, kuri aiškiai suformuluota „Būdo" pratarmėje; autorius aprašo „būdą, dabą, tikybą <...>, idant ilgainiui nepragaištų tie brangūs bočių prabočių palaikai, kurie tarp mūsų dar iki šiai dienai užsitvėrė, minėdamas užvis didžiau ant to, jog šventi vyrai ir svieto išminčiai liepia sekti įpėdin savo bočių būdą ir aplamai jo nekleisti" (I, 409).

Sodo ir miško tema S. Daukanto raštuose svarstytina dar ir kitu aspektu. „Būde" aprašomas tradicinis lietuviškos sodybos apželdinimas. Čia jau visai priartėjame prie „sodų poetikos". Aplink ūkininko namus medžiai sodinami tokia tvarka:

Aplinkui klėčių, trobos ir kitų trobesių augo slyvynai, vyšnynai, kuriuose bičių auliai jau po medžiais, jau po pastogėmis buvo išguldyti. <...> Kas dar didžiau, visi trobesiai buvo medžiais, beje, klevais, liepomis, uosiais, beržais, gluosniais apdiegti, nuo šimto metų augančiais, jau dėl ūksmės, jau dėl paglemžimo nuo ugnies kiekvieno trobesio; nes (t. y.— bet) tarp tų visų medžių visų dideliuoju buvo ąžuolas kiemo vidury ar sodne, šimtais metų savo amžių skaitąs, po kuriuo senovėj kalnėnai ir žemaičiai meldės <...> (I, 440).

Taigi sodybos, pasak S. Daukanto, buvo apsodintos pagal šventųjų girių pavyzdį — su ąžuolu viduryje. Pasakotojo žvilgsnis krypsta tolyn nuo namų:

Šalip kiemo už dirvų buvo lieknas, taip vadinama medė nuo žodžio likti, kursai buvo laikomas ir auginamas bei už šventą turimas, kuriame visokių medžių veislė auginama buvo, idant kokioj noris noty gaspadorius galėtų visokios medžiagos padarynei sau gauti ir nuo svetimo jo nereikalautų; trumpai sakant, juo toliau už kiemo, juo didžiau visose pusėse traškančios girios niūksojo <...> (I, 440).

Vadinasi, kuo arčiau namų, tuo labiau gamta sukultūrinta, tuo labiau ji siejama su dvasine, o ne praktine nauda. Šitai patvirtina ir tolimesnis sodybos aprašymas. Kiemas aptvertas, o jame

<...> po alkieriaus ir trobos langais pagal vieną ir antrą sieną buvo į ketvirtainį užtverta

> žemesniais dailiais žiogreliais, ant kurių puikios, beje, nasturcijos ar kitos palaipinės žolės, žydėdamos smaigstės. Vidury tos rūmės it po pat langais trobos ir alkieriaus buvo ketvirtainiška lova, žemių išpurentų per uolektį storai pripilta ir velėnomis žaliomis arba rentiniu per vieną ar du rąstu apriesta, idant tenai žemės nesiskleistų. Tenai augo sudiegtos taip garbingos mergaičių rūtos ir lelijos, nuo neatmenamų amžių iki šiai dienai jų dainose taip didžiai garbinamos; nesgi, noris nuilsusi, grėbėja, audėja, verpėja ar ravėja ėjo tenai džiaugtis savo godos žolele, it kaip būt nenuvargusi esanti, tuojau linksma, dainuodama savo rūtas laistė ir ravėjo, noris mėnesienoj. Nesgi ten jos turtai, gražybė ir goda augo, beje, rūtų vainikėlis klestėjo, kurio kitą kartą kalnėnė ir žemaitė nebūt keitusi ne vien į aukso rūmus, bet ir į turtus viso pasaulio <...> (I, 439).

Tad rūtų darželis nuo miškų ir kitos laukinės gamtos atskirtas net trimis atitvaromis. Tai labiausiai sukultūrinta sodybos vieta, tarsi kiek pakylėta virš žemės; apie dvasinę jos reikšmę, simboliškumą čia aiškiai pasakyta. Tad aiškėja naujas kontrastas, kuriuo apibūdinamas lietuviškas charakteris: grėsmingas miškas ugdė ir kartu simbolizavo vyrišką jėgą, narsumą, ištvermę, o išpuoselėtas kiemas ir rūtų darželis reiškė moterišką švelnumą, ištikimybę, susilaikymą, t. y. aukštos dorovinės kultūros bruožus. Taigi sodybos, kaip ir anksčiau minėtas miško aprašymas, apima gamtos ir kultūros pradus, ir šitaip S. Daukantas dar

kartą netiesiogiai formuluoja nacionalinius lietuvio bruožus.

Kiemo, darželio tvarkymas tam tikrais principais (ąžuolas viduryje „gojaus", rūtos palei langus ir t. t.) irgi laikytinas šiokiu tokiu gamtos tvarkymu, „pagerinimu", tuo tarpu tolstant nuo kiemo, girios tankmėje istorikas aptinka jau visai romantiško stiliaus grožį.

Čia norisi pabrėžti, kad S. Daukantas mišką išaukštino tokiu metu, kai pagarba laukinei gamtai, egzotiškiems girių tankumynams tapo populiari literatūroje. Filosofinės, istoriografinės, estetinės idėjos skatina žmogų iš šalies pažvelgti į savo gyvenimą, įvertinti jį, imti gerbti kartais tai, kas anksčiau likdavo nepastebėta. S. Daukanto tėvas gal iš tiesų pyko ant žemaičių, be atodairos kertančių girias, bet girių saugojimas buvo jo tarnyba, o sūnus tai įprasmino, paaiškino, kada ir kodėl jos pradėtos kirsti. Ir aiškinti jis galėjo pradėti tik tuomet, kai atsirado tokio paaiškinimo poreikis, kai laukinė giria pradėta laikyti nebe chaosu, laukiančiu pasaulį tvarkančios žmogaus rankos, ir kai į tose giriose gyvenančius žmones pradėta žiūrėti ne vien kaip į barbarus — imta pripažinti tokio gyvenimo prasmę ir vertę. Iš miškų į miestą atėjęs eigulio sūnus sugeria tuometinę intelektualią kultūrą, kitaip sakant, prisiliečia prie civilizacijos problemų, bet neatmeta ir iš namų atsinešto patyrimo. Jo aprašymuose miško vaizdai autentiški, ne iš knygų nusižiūrėti — atvirkščiai, atrodo, autorius suliteratūrina savo išgyvenimus, sulieja juos su senąja literatūros tradicija. O tai, kad apie mišką jis iš tiesų dažnokai galvojo, kad tai jam itin artima tema, rodo ir neseniai

rasti jo juodraščiai su piešiniais. Nejučia imi įsivaizduoti tą susimąstymo akimirką, kai, atitrūkus nuo darbo, istoriko plunksna piešia dailią miniatiūrinę lietuvišką giraitę. Ir mąstė jis tuomet gal ne apie miškus, o šiaip apie ką nors šviesaus, giedro, malonaus, ir tai išreikšti galėjo tik miško simbolis.

VĖL ŽEMAITIJOJE

M. Davainio-Silvestraičio rinktuose atsiminimuose aprašomas S. Daukanto portretas. Pasak jo, istorikas akis turėjęs „žydras arba mėlynas <...>. Pas ausis ir užpakalyje turėjo plaukus; plaukai juodi ir bruvi; lūpos siauros, nosis vidutinė, lygi, neužriesta ir nenulinkusi. Jokių karpų ant veido neturėjo; barzdą ir ūsus skusdavo; buvo vidutinio ūgio, senatvėje kiek sulinkęs, smulkaus veido ir kūno, nenutukęs ir neriebus, nei pilnas; ant senatvės neapkurto, nė neapjako <...>". Buvo linksmo būdo žmogus, prie svečių lipšnus. „Turėjo tabakierką iš varliakaušio padarytą, iš kurios svečius vaišindavo. Turėjo būdą patauškyti rankoj tabakierką, ar ji pilna, ar tuščia buvo; sukinėdamas mėgo kalbėti <...>. Mažne visados fraku apsivilkęs vaikščiojo <...>. Išgirdęs kur apie kokį susirinkimą, rūpindavosi ir jis ten būti, idant medžiagą dėl savęs išgauti. Ant susirinkimų prašydavo visos kompanijos padainuoti arba senų žmonių senovės gadynių atsitikimus papasakoti, už ką mokėdavo, kiek galėdamas <...>. Išgirdęs ką akyvo, tuojaus sutrumpintai užrašydavo. Medžiot, grybaut, riešutaut niekad nemėg-

davo, nes ant tų dalykų praleistą laiką laikė už veltui pragaištą. Kelionėje buvo dideliai mandagus, nieko neskriaudė, kožnam užmokėjo <...>. Būdamas pas savo gimines dirbdavo visus darbus <...>. Labjaus kavą kaip arbatą mėgdavo gerti. Mėgdavo žuvis, pieniškus, mėsiškus valgius". Iš paties Daukanto laiškų žinome, kad vyno negėrė; kaip ne vienas XIX a. lietuvių inteligentas, atsidėjęs lietuvybės gaivinimui, liko nevedęs. J. Šliūpas cituoja mėgstamus S. Daukanto žodžius apie save: jo pačią esant Lietuvą, o vaikus — veikalus savo tautos. Šių žodžių patetika galbūt slepia žmogiškąją dramą, tačiau greta to akivaizdus ir tam tikras pasitenkinimas tikslingu savo gyvenimu, atkakliai, kiek jėgos ir galimybės leido, siektais užsibrėžtais tikslais. Taip, Lietuvos istorija liko neišspausdinta, bet ir tvarkingai odoje įrišti istorijų rankraščiai galėjo teikti senatvėje labai guodžiantį savigarbos pojūtį. Svarstant istoriko socialinio statuso problemą, t. y., kas jis buvo savo amžininkų akyse, nereikia pamiršti, kad S. Daukantas kaip lygus su lygiu bendravo su vyskupais (nominatu J. K. Gintila ir tikruoju Žemaičių vyskupu M. Valančiumi, pastarąjį netgi akino lituanistinei veiklai, prikalbėjo lietuviškai rašyti „Žemaičių vyskupystę" ir kt.). Šiuo požiūriu įdomus laiškas pulkininkui Kurskiui, kuriame šis prašomas vienai poniai gauti grafų Zubovų protekciją. Tai vis dėlto jau aukštos sferos, o laiško intonacijose nejusti nusižeminimo. Pagaliau S. Daukanto visuomeninę padėtį XIX a. viduryje rodo ir neseniai plačiau pradėta tyrinėti jo portreto istorija (istorikas E. Aleksandravičius). 1850 m. dailininkas Jonas Zenkevičius nutapė

S. Daukanto ir M. Valančiaus atvaizdus. Vyskupo portretas — įprastas dalykas, bet kam ir kodėl rūpėjo įamžinti pseudonimu pasirašinėjusį savo veikalus kolegijos asesorių? Labai abejotina, kad tokiems „niekams" S. Daukantas būtų skyręs nemažas lėšas. Vis dėlto, atrodo, ir žemaičių bajorijos sluoksniuose kai kam jis buvo svarbus, reikšmingas žmogus. Ori portretuojamojo ramybė, išdidus, kiek įtemptas veidas, plati raukšlių išvagota kakta, gilios pavargusios akys — visa tai turiningo dvasinio gyvenimo įrėžti ženklai, verčiantys M. Davainio-Silvestraičio charakteristiką papildyti M. Biržiškos apibūdinimu: tai „griežtokas susikaupusio knygos atsiskyrėlio būdas". Bendras portretuojamojo pasitempimas atrodo natūralus; šitai patvirtina biografinės žinios apie gana asketišką jo gyvenimo būdą, nepaliaujamą pasiaukojamą triūsą savos tautos labui. Galbūt todėl jis turėjo moralinę teisę kelti aukštus dorovės ir veiklumo reikalavimus (štai įgėlimas S. Stanevičiui 1848 m. laiške T. Narbutui: „Labai stebiuosi, kad p. Simonas Stanevičius negali čia padėti, jis laisvo laiko turi net per daug",— II, 773).

Turint galvoje tai, kad Daukantas — iš liaudies kilęs inteligentas, reikėtų komentuoti ir frazeologizmą „vargo pelė". Beje, pasak paties istoriko, „vargo vaikas" žemaičiui „godos žodžiais buvo" (I, 454).

Bene aiškiausiai savo vargus S. Daukantas surašo „Pasakojimų" pratarmėje. Šį veikalą jis pabaigė ne anksčiau kaip 1854 m. Varniuose (II, 797), taigi jau būdamas senas, atsisakęs tarnybos Peterburge ir nemaža patyręs istorijų studijose. Darbo sunkumus jis dėsto blaiviai — norint rašyti

istoriją, reikia „aukšto mokslo" ir turto, nes privalu „perveizėti kniginyčias" ir vietas, kur laikomi dokumentai, o jie yra nesurinkti ir „gaišta". Tuo metu dauguma mokslus pasiekusių vyrų buvo pasiturintys bajorai ir negalvodami apie pragyvenimą galėjo užsiiminėti norimais darbais (knygų spausdinimas — menkas pajamų šaltinis). Matyt, ypač sunku buvo verstis istorikui, prieštaravusiam nusistovėjusioms nuomonėms, besidomінčiam kitiems menkai rūpima tematika — pačiam tekdavo supirkinėti ar nusirašinėti dokumentus. Todėl visai pagrįstas Daukanto apgailestavimas, kad jis negalėjęs atsidėti vien istorijai, kadangi reikėję duonos užsidirbti, t. y. eiti valstybinę tarnybą. Kai N. Karamzinas nutarė rašyti Rusijos istoriją, caras Aleksandras jam paskyrė 2000 rublių kasmetinę premiją. Dokumentus rinkti jam padėjo net keletas suinteresuotų asmenų. Spaudos išlaidoms padengti mokėtos papildomos dotacijos, o bebaigiančiam publikuoti istoriją N. Karamzinui caras Nikolajus paskyrė 30 000 rublių metinę pensiją. S. Daukantas gerai juto, kad jo padėtis bei išgalės anaiptol neatitinka didingų planų. Kitas žmogus gal būtų išsyk metęs tokią veiklą. Istoriko pasiryžimas ir atkaklumas stebina, o darbo vaisiai verčia žiūrėti į jį su didžiausia pagarba.

> Noris viso to man dejuojant ir stokojant, vienok meilė ir gailesys taip garbingos lietuvių tautos gundino ir skatino mane, vargo pelę, negurti savo ryžimesi, jei ne būtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tačiau bent vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos

parašyti. Bet skaugus mano likimas ir to man nedaleido atlikti kaip reikiant; kaipogi sunku yra neturčiui ką noris gero padaryti savo vientaučiams: veltui jis trumpins savo poilsį, veltui nešios ir knygų ryšelius, laipiodamas iš vieno čiukuro į kitą, vis vildamos, bene gaus pragumą pažvelgti, ką tenai rašo apie lietuvių tautą, kad tuo tarpu alkis ir nuogis skatins jį dieną ir naktį kitą darbą sunkiai dirbti; kas pikčiau, vargai, rūpesniai ir sunkūs darbai ilgainiui ir geležinę jo sveikatą suvirina, o pražilęs ką benuveiksi? (II, 7).

Pats frazeologizmas *vargo pelė* yra tautosakinės kilmės, jis įtrauktas ir į S. Daukanto parengtą patarlių ir priežodžių rinkinį, bet perkėlus jį iš valstietiškos, kaimo aplinkos į samprotavimus apie mokslininko, rašytojo gyvenimą, jo prasmė iš dalies keitėsi — materialinis, fizinis nepriteklius čia pasipildė naujais socialinio nepilnavertiškumo, o gal ir nacionalinio pažeminimo prasminiais niuansais.

Pavadinti save *vargo pele* vertė ne viena priežastis. Beje, nuolatinis atsiprašinėjimas, nužemintas savojo darbo menkinimas tuo metu buvo įprastas raštų stilistikos bruožas.

Su šiais klausimais turbūt siejasi ir istoriko leidžiamų knygų anonimiškumo problema. Jau minėta, kad istorijos studijos kėlė S. Daukantui tam tikrų pavojų: apie „Būdą" net artimiesiems kalbama kaip apie kito asmens veikalą, o korespondenciją stengiamasi perdavinėti per žmones (matyt, būta pagrindo saugotis valstybinio pašto). V. Biržiška pabrėžia, kad S. Daukanto veiklos

metai buvo itin neramūs: 1823—1824 m.— filaretų byla, 1825—1826 m.— dekabristų byla Peterburge, 1831 m.— sukilimas Lenkijoje ir Lietuvoje. Pavojų S. Daukantas visai pagrįstai nuolatos jautė, bet, matyt, būta ir kitų nesiafišavimo priežasčių. Tai ir savotiškas istoriko kuklumas. (Čia galima netgi nekreipti dėmesio į privalomą laiškų rašymo mandagumo formą — kreipimąsi į adresatą nusižeminant, menkinant save.) S. Daukantas nėra romantizmo epochai būdinga savo išskirtinę vertę pabrėžianti asmenybė, genijus, kurio plunksna prikelia mirusios tautos praeitį. Jis dar artimas europinės retorinės kultūros tradicijai, kurioje autorius dažnai lieka anonimu. S. Daukantas, atrodo, yra įsitikinęs, kad Lietuvos istorija nereikalauja kokių ypatingų pagražinimų — į dienos šviesą iškelti dokumentai bylotų patys ir kurtų garbingą Lietuvos praeities vaizdą (tai galima justi ir iš S. Daukanto pastabų T. Narbutui). Taigi prie Lietuvos istorijos lopšio nebūtina stovėti kokiai įžymybei, o kalbant apie S. Daukantą, galima tai sieti ir su valstietiška jo kilme, su jau minėta pabrėžtai demokratiška pasaulėjauta, prisirišimu prie gimtosios aplinkos, paprastų žmonių, nors, antra vertus, jis sugebėjo nesižemindamas bendrauti su aukštuomene. 1857 m. laiške, surašęs savo spausdintas ir nespausdintas knygas, istorikas pabrėžia: „Tik prašau, kad visa tai niekur spaudoje nebūtų skelbiama, <...> primygtinai prašau, kad nieko neinformuotum, tegu ieško, jei nori ką žinoti, o ne ima gatava ir rašinėja žurnaluose" (II, 787). Jaučiasi čia ir seno žmogaus irzlumas, ir tiesiog nenoras afišuotis, būti dėmesio centre. Taigi *vargo pelė* — pa-

ties pasirinktas savojo gyvenimo įvardijimas, apibūdinantis ne tik sunkų gyvenimą, bet ir jo įvardytoją.

Nėra abejonės, kad tam tikrą rezignaciją, o senatvėje ir suirzimą kėlė dažnos ir įsisenėjusios ligos. Jau 1835 m. rašytame J. Pabrėžos laiške J. K. Gintilai minima, kad S. Daukantas neseniai buvo sunkiai sirgęs, „net kalbą praradęs", bet pagijo ir atgavo senąjį žvalumą. Iš cituoto pasiguodimo T. Narbutui, net ir įžiūrint tam tikrą retoriškumą, neabejotina, kad alinančios istorijos šaltinių studijos, blogos darbo sąlygos ilgainiui pakenkė istoriko sveikatai (pasak amžininkų, Peterburgo traktieriuose prastas maistas, neturint virėjo, sunku verstis). T. Narbutas netgi kviečia jį į Druskininkus pasigydyti mineraliniais vandenimis. 1850 m. vasarą S. Daukantas pateikia prašymą teisingumo ministrui: „Sveikatai pataisyti, gydytojų patariamas, noriu išvykti į Vilniaus ir Kauno gubernijas trims mėnesiams <...>". Netrukus istorikas gavo leidimą ir pažymėjimą, kad vyksta atostogauti. Bet, dar nepraėjus atostogų laikui, Senatui prisiųstas 1850 m. rugsėjo 21 d. Kauno gubernijos valdybos lydraštis ir prie jo pridėtas Telšių miesto gydytojo bei Telšių policijos viršininko (gorodnyčiaus) pažymėjimas, kuriame sakoma, kad S. Daukantą, dalyvaujant gorodnyčiui, apžiūrėjo gydytojas ir mano, jog ligi atostogų galo jis nespėsiąs pagyti. Vėliau Senatas gavo ir platesnį ligos aprašymą. Jame pažymima, jog imamasi įvairių priemonių, bet ligonis nesveiksta — „būdamas silpnos sveikatos bei regėjimo ir jau pagyvenusio amžiaus, 58 metų, nebegali toliau eiti tarnybos".

Į Peterburgą S. Daukantas nebegrįžo. Pašlijus sveikatai, jam beliko paduoti caro vardu prašymą skirti pensiją. Be kita ko, prašyme rašoma: „<...> nuolankiausiai prašau, kad būtų liepta visiškai atleisti mane iš tarnybos ir paskirti priklausančią man pagal įstatymą pensiją ligi gyvos galvos už sąžiningą dvidešimt penkerių metų tarnybą. Pensiją mokėti iš Telšių apskrities iždinės. Be to, leisti dėvėti mundurą tos įstaigos, kurioje aš ištarnavau daugiau kaip 16 metų ir išduoti man atitinkamame herbiniame popieriuje užtarnautą atestatą bei pridėti mano formuliarą <...>". Iš tarnybos S. Daukantas atleistas 1851 m. vasario 16 d.; gavo leidimą nešioti Senato tarnautojo mundurą ir 42,9 sidabro rublių metinę pensiją. Kaip rašo V. Merkys, „nei uniforma, nei atestatas Daukantui pragyvenimo negalėjo užtikrinti, o pensija buvo pasityčiojamai maža. Matyt, valdžios sferose buvo laikoma, kad pensininkui munduras turi duoti garbę, o dvaras su baudžiauninkais — išlaikymą. Blogiau buvo tiems, kurie dvarų neturėjo".

1848 metų laiške M. Valančius siūlė steigti „žemaičių akademiją" ir kvietė S. Daukantą gyventi iš pusės. Be to, jis padėjo platinti istoriko knygeles, kartu svarstė knygų leidimą ir pan. S. Daukantas, matyt, buvo pradėjęs galvoti apie Varnius — tuometinį lietuviškos kultūros centrą, Žemaičių vyskupo rezidenciją.

Su M. Valančiumi jiedu buvo mokęsi toje pačioje Kalvarijos mokykloje; lankydavosi Valančius Vilniuje, gyveno Peterburge, ten perkėlus Dvasinę akademiją. Gal Peterburge su S. Daukantu (ir jo draugais) bendraujančiam M. Valančiui

subrendo planas parašyti stambų istorijos veikalą „Žemaičių vyskupystė" (išleistą Vilniuje 1848 m. lietuvių kalba). Knygoje yra išnašų, rodančių S. Daukanto paramą ir net „Istorijos Žemaitiškos" citatų. Pasak V. Merkio, istorikas apie savo raštus pasakodavosi tik labai artimiems bičiuliams, o dar rečiau juos duodavo kam pasiskaityti. Be M. Valančiaus, jo raštų rankraščiais autoriui gyvam esant niekas nėra savo knygose pasinaudojęs.

S. Daukanto „Būdo" ir M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystės" pasirodymas lietuvių kalba anuomet buvo tikra sensacija. Literatas K. Nezabitauskis-Zabitis, sumanęs tuos veikalus išleisti ir lenkiškai, negalėjo patikėti, kad jie galėję būti parašyti iš karto lietuviškai.

M. Valančiaus karjera atkreipė tuometinių negausių lietuvių inteligentų dėmesį. Buvo manoma, kad jis savo užimamus postus (nuo 1845 m. Varnių seminarijos rektoriaus, nuo 1850 m.— Žemaičių vyskupystės vyskupo) panaudos lietuvių tautiniams ir kultūriniams reikalams.

Laiškai rodo, jog ir S. Daukantas puoselėjo viltis, kad Varnių seminarija taptų lietuviškos kultūros, lietuvių kalbos ugdymo centru (beje, ir pats M. Valančius galvojo apie seminarijos mokslinio statuso pakėlimą). Varniuose M. Valančius telkė literatūrinius pagalbininkus, čia galvota apie lietuvišką laikraštį, čia įsteigtas knygynas, svajota ir apie spaustuvę. Tuometinėmis sąlygomis plačiau galėjo būti ugdoma tik bažnytinė lietuvių inteligentija, todėl rūpintasi kryptingesniu lituanistiniu seminarijos auklėtinių auklėjimu. Šiuo tikslu M. Valančius parengė antrąjį K. Sirvydo „Punktų sakymų" leidimą, kurio gryna kalba

džiaugėsi S. Daukantas; planuota pakartotinai išleisti ir M. Daukšos „Postilę". Savo leistas knygeles S. Daukantas laikė tam tikro ugdymo etapo parankia lektūra; pavyzdžiui, „Pasakas Fedro" jis skiria vaikams; M. Valančiui pataria iš pradžių klierikams duoti 1737 m. išleistą ir S. Stanevičiaus perspausdintą lietuvių kalbos gramatiką, o gerai mokantiems žemaitiškai siūlo savąją „Prasmą lotynų kalbos". (A. Janulaitis rašo, kad S. Daukantas svajojo apie lietuvių gimnaziją ir rašė jai vadovėlius, bet tai buvo neįgyvendinamos svajonės, netikėjo jų realumu ir M. Valančius, net pašiepė istoriką.) Jau minėta, kad S. Daukantas rūpinosi ir komplektavimu Varnių seminarijos bibliotekos, kuri, jo nuomone, neturėtų ribotis vien religine tematika. Visa tai, o kartu ir nemaži M. Valančiaus pažadai, matyt, traukė S. Daukantą į Varnius. Taigi ir vėl tenka kalbėti apie dvejopas poelgio priežastis. Sveikatos pablogėjimas turbūt pagreitino grįžimą, bet neatmestina ir J. Šliūpo nuomonė, kad grįžti privertė ne liga, bet M. Valančiaus kalbinimas „<...> vykti pas save į Varnius dėl smagesnio darbštumo ant lietuvystės lauko", kur žadėta algos „200 rublių ant metų už triūsą dėl tėvynės" ir išspausdinti Lietuvos istoriją. Reikia turėti galvoje, kad bet kokios atviresnės kalbos apie tikruosius veiklos tikslus tuo metu buvo pavojingos. Beje, M. Valančius į Varnių seminariją rektoriauti iš Peterburgo grįžta irgi tarsi dėl ligos. Vaižgantas čia įžiūri „diplomatinę" ligos priežastį.

Apie S. Daukanto gyvenimą Varniuose žinių pateikia M. Davainis-Silvestraitis ir J. Šliūpas. Pastarasis kritiškai nusiteikęs M. Valančiaus at-

žvilgiu: „<...> Veikiai Varniuose vyskupas Daukantą apsunkino bergždžiais darbais: skaitymu apakusiam kunigui Kodainiui po 3 adynas, rašymu lenkiškai žemaitiško žodyno, perrašymu lenkiškai prancūziško žodyno ir t. t. Daukantas patį Valančiauską išmokino čion vokiškos kalbos taip, kad tas galėjo, Kuršą lankydamas, susišnekėti su katalikais vokiečiais". M. Davainis-Silvestraitis pažymi, jog, gyvendamas pas M. Valančių kaip sekretorius, S. Daukantas buvo įpareigotas važinėti po bažnyčias ir, radęs prasto elgesio kunigų, apie tai pranešti vyskupui, o šis juos baudęs. Matydamas kunigus turint daug laisvo laiko, istorikas pasiūlęs M. Valančiui liepti šiems žemaitiškai parašyt paprastiems žmonėms pasiskaitymų. Kaip ir anksčiau, vyskupas per kunigus platino S. Daukanto knygeles; aišku, už jas reikėjo mokėti. Žinodami, kieno sumanymą vykdo vyskupas, kai kurie kunigai labai pyko ant S. Daukanto. Čia galima pridurti paskutinio S. Daukanto globėjo I. Vaišvilos prisiminimus: ponai nebuvę palankūs istorikui, jam kenkę, vadinę jį „žmudzinu".

Palengva brendęs S. Daukanto konfliktas su M. Valančiumi vėlgi įvairiai traktuojamas. Tam tikrus jų nuomonių nesutikimus rodo jau Peterburgo laikotarpio laiškai. Pavyzdžiui, M. Valančius labai kritiškai vertina savo konkurentą į vyskupo postą J. K. Gintilą, o S. Daukantas pastarajam rašo, atrodo, nuoširdžiai malonų laišką. Nuomonės prasilenkdavo ir kitais klausimais. M. Valančius kritikavo sunkoką S. Daukanto raštų kalbą. Kritika iš dalies buvo pagrįsta, ir istorikas į ją atsižvelgė: vėliausiuose raštuose bei paskuti-

nėje istorijos redakcijoje kiek paprastina pasakojimo manierą. Savo ruožtu S. Daukantas, irgi, matyt, pagrįstai, ragina M. Valančių aktyvinti kultūrinę veiklą, vikriau suktis. Diskusijų aidas girdėti istoriko žodžiuose apie Varnių seminarijos biblioteką: „<...> norėjau ir aš savo dainas dovanoti, tik pabūgau, ar nebus blogai, mano nuomone, gera biblioteka turi turėti viską, pasaulietinių ir dvasinių knygų" (II, 782). Plačiau S. Daukanto ir M. Valančiaus konfliktą nušviesti kol kas trūksta medžiagos (daug ką paaiškintų Gintilos asmenybės tyrinėjimas). Vis dėlto jau ir esamos žinios leidžia manyti, kad susikirtimo priežastys — ne vien asmeninės, kylančios ne tik dėl skirtingo būdo. Reikėtų svarstyti, ar religijos reikalai M. Valančiui nebuvo svarbesni už tautinius, o S. Daukantui, be abejonės, tautiniai buvo svarbiausi. Pasak I. Vaišvilos, jis sakydavęs: „Aš dėl lietuvystės pamatus dedu". Tačiau atkaklus šių dviejų kieto būdo žemaičių susidūrimas brendo pamažu, ir nereikėtų menkinti ilgalaikio artimo jų bendravimo, savitarpio pagalbos.

M. Valančiaus užduotys Varniuose galėjo iš tiesų S. Daukantą varginti; be to, metinė pašalpa sumažinta iki 150 rublių. Jau antraisiais metais istorikas norėjo iš čia išsikelti, tačiau Valančiaus įkalbėtas pasiliko. Konkrečios 1855 m. išvykimo iš Varnių priežastys lieka neaiškios, bet svarbi galėjo būti ir tuomet prasidėjusi byla dėl „Būdo", kurią plačiai nušvietė V. Merkys.

1846 m. išleistas „Būdas" stebėtinai laimingai praėjo cenzūrą ir ištisą dešimtmetį neatkreipė valdžios pareigūnų dėmesio. Bet 1855 m. padidė-

jus valdžios budrumui visose srityse (tuo metu Kryme, Kaukaze ir Balkanuose Rusija gana nesėkmingai kariavo su Anglijos, Prancūzijos ir Turkijos koalicija, anglų laivai buvo pasirodę ir Baltijos jūroje, tikėtasi desanto prie Šventosios bei sukilimo, Kauno gubernijoje paskelbtas karo stovis), atkreiptas dėmesys ir į „Būdą". Kaltintojas, matyt, buvo anoniminis, nes nepaprastai greitai reagavęs Vilniaus generalgubernatorius liepė surasti pačią knygą. Pavojingiausi pripažinti septyni puslapiai, lietę kelis klausimus, tarp jų — pasakojimas apie lietuvių pratinimąsi nuo mažų dienų kariauti su priešais, kovoti už savo laisvę. Carizmo apologetui, dariusiam išrašus iš „Būdo", priešiški pasirodė ir šie iš viso teksto išplėšti sakiniai: „Kožnas žmogus nuo gimimo dievobaimingu yra ir klauso veikiaus dievo tarno nekaip karvedžio, kuris liepia jam visas sunkenybes kentėti"; „svietas it žvėris manielius nukratęs pažino savo stiprybę ir galią, todėl ne vien rikio valdžios, bet ir paties jo vardo nebnorėjęs daugiau begirdėti". Nepatiko ir tos „Būdo" vietos, kur sakoma, kad lietuviai, vergovės nukamuoti, neranda net teisėto užtarimo, nes jis perkamas už auksą. Šiaip taip gautą „Būdą" Kauno gubernatorius išsiuntė į Vilnių su raštu, kuriame pateikta žinių apie autorių. Čia pažymima, kad autoriaus vardas Laukys yra išgalvotas, iš tiesų knygą parašęs kažkoks Kontautas, ilgai gyvenęs Varniuose pas vyskupą M. Valančių ir tik prieš trejetą mėnesių dėl sveikatos persikėlęs į Kuršą, kad galėtų naudotis mediko Smuglevičiaus patarimais. Generalgubernatorius uždraudė knygą pardavinėti, per-

spausdinti. Taigi „Būdas"— viena pirmųjų knygų, įrašytų į draudžiamos lietuvių literatūros sąrašą.

Kuršo gubernija S. Daukantui buvo saugesnė — jos nesiekė Kauno gubernatoriaus ir Vilniaus generalgubernatoriaus valdžia. Taigi išvykti iš Varnių galėjo verst nusivylimas M. Valančiumi, persekiojimai dėl „Būdo" ir liga bei gydytojo pagalbos ieškojimas.

Palikęs Varnius, S. Daukantas apsigyveno Svirlaukio dvare pas gydytoją P. Smuglevičių (tapytojo P. Smuglevičiaus giminaitį), prijautusį lietuvių kultūriniam atgimimui. Be S. Daukanto, jis dar globojo benamį literatą M. Akelaitį, persikėlusį čia 1858 m. M. Akelaitis S. Daukantą labai gerbė, vadino jį „mūsų Herodotu"; istorikas jam buvo moralinė parama lituanistikos darbuose; jie tapo tikrais bičiuliais. 1858 m. vasarą jiedu važinėjo po Žemaitiją. Aplankė Plungę, Palangą, matė Šatrijos kalną. Jauno, entuziastingo, idėjų kupino lietuvio inteligento bendrija susenusiam ir, matyt, irzloko charakterio S. Daukantui turėjo būti maloni. M. Akelaičio laiškai teikia vieną kitą faktą iš to meto istoriko gyvenimo: „Nemalonu man būti išlaikytiniu, bet kai pradės kalbėti ponas Petras [Smuglevičius] su ponu Simonu [Daukantu], kad pradėjęs tarnauti nieko nenuveiksiu nei mokslui, nei sau, tai valandėlei nurimstu". 1858 m. rudenį Vilnių turėjo aplankyti caras, tikėtasi pažadų dėl politinių laisvių, baudžiavos panaikinimo, nuolaidų kultūros srityje. Šia proga rengtas įvairiomis kalbomis raštų rinkinys, kuriam lietuviškąją panegiriką carui parašė M. Akelaitis. S. Daukantui eilės patikusios, ypač jų kalba, ge-

riau esą ir būti negali. Vėliau, laiške A. Kirkorui, M. Akelaitis rašo: „Pono Daukanto vardu turiu į Tamstą prašymą. Senelis baisiai nori žinoti, ko sulaukė mūsų brangusis Vilnius šviesiajam viešpačiui apsilankius?.." Kokių nors ypatingų vilčių S. Daukantas, matyt, nepuoselėjo ir gyrė labiau M. Akelaičio eilėraščio kalbą, o ne turinį; entuziazmas būdingesnis dar gana naiviam panegirikos autoriui, kurį po poros metų vis dėlto jau matysim tarp sukilėlių prieš caro valdžią.

Svirlaukyje S. Daukantas tobulino savo istorijos veikalus ir beveik nieko nerašė, o M. Akelaičio tvirtinimu, daugiau dirbo fizinį darbą. Buvo kviečiamas dalyvauti serijiniame leidinyje „Teka Wileńska" („Vilniaus užrašai"), bet jo redaktoriui A. Kirkorui M. Akelaitis 1858 m. gegužės 26 d. taip atsakė: „Ponas Daukantas nuoširdžiai dėkoja už Jūsų dėmesį. „Tekai" nieko nežada. Šis žmogus yra pasižadėjęs rašyti tik lietuviškai. Be to, jau pasenėjo, pasidarė šiek tiek keistas. Duokite ramybę! — šaukia,— nepasisekimų prislėgtam seniui, nesitikėkite per daug iš manęs, aš tik šalia karsto meldžiuosi, kad dievas paremtų Jūsų kilnius sumanymus".

Bet apskritai S. Daukantui vėl parūpo Vilniaus kultūrinis gyvenimas, jis domisi Archeologinės komisijos steigimu. Ši komisija — t. y. mokslinė draugija — būrė Lietuvoje bei kituose kraštuose gyvenančius mokslininkus, kultūros darbuotojus (tarp jų buvo T. Narbutas, M. Valančius ir kt.). Prie komisijos buvo steigiamas senienų muziejus. 1858 m. rudenį S. Daukantas rašo laišką vienam iš Archeologinės komisijos narių ir reiškia

viltį, jog vertindamas istorinius dokumentus jis būsiąs bešališkas teisėjas, stengsis teisingai nušviesti istorijos faktus. Kitaip tariant, S. Daukantas tikėjosi, kad komisijos ir muziejaus veikla nebus tendencinga Lietuvos istorijos atžvilgiu (o tokia tuo metu buvo lenkų istoriografija). S. Daukantas nutarė perleisti šiai komisijai savo surinktus dokumentus, tereikalaudamas atsiųsti jam paskelbtos medžiagos egzempliorių. Jis įpareigojo komisiją paimti iš T. Narbuto paskolintus savo dokumentus.

Gyvendamas pas P. Smuglevičių, S. Daukantas pabandė lietuvių spaudos reikalams pasinaudoti lenkų spauda — lenkiškai parašė jau minėtą L. Ivinskio kalendorių recenziją. Svirlaukis — visai greta Žemaitijos, kur jis ne kartą lankėsi, užsukdavo ir į Varnius, galimas daiktas, susitikdavo ir su M. Valančiumi (jis nesikratė pritarti vyskupo žygiams. 1859 m. parėmė jį, kai Peterburge bandyta gauti leidimą lietuviškam laikraščiui).

Kada S. Daukantas išvyko iš Svirlaukio, ne visai aišku. V. Merkio nuomone,— 1859 m. vasarą. Vėliau jis dažnai laikėsi apie Viekšnius ir Skuodą, gyveno pas seserį Anastaziją, jos vaikus Kivyliuose ir pas bičiulį F. Kontrimą Tučiuose. 1859 metų ruduo užklupo jį sergantį Lauryno Vambuto dvarelyje (pastarasis irgi buvo tarnavęs viename iš Senato departamentų).

Su Papilės klebonu I. Vaišvila Daukantas susipažino Varniuose, o savo persikėlimą į Papilę jis 1862 m. taip aiškino gydytojui Andrejauskui: „Tikrai ne kartą esi sau pagalvojęs, kad ateisianti žinia, kad miręs Daukantas. Matyt, kad sveiki

nespėjate mano ligos arba slepiate, kad nenusigąsčiau. O aš jaučiuosi vis blogiau. Manydamas netrukus mirti ir nenorėdamas išgąsdinti ponų Vambutų ir jų vaikelių, išvažiavau į atkampią vietą, pas Papilės kunigą Vaišvilą, kuriam parūpo mano likimas". S. Daukantą iš tiesų vargino senatvė, įsisenėjusios ligos. Ramioje aplinkoje, rūpestingai I. Vaišvilos prižiūrimas, jis ėmė kiek taisytis, bet netrukus ištiko nelaimė, apie kurią su medicininėmis smulkmenomis pasakoja tame pačiame laiške gydytojui Andrejauskui:

> <...> buvo didelė lijundra, vakare, eidamas su lazda <...> nelaimingai kritau ant baisaus gruodo ir be galo susitrenkiau kairę krūtinės pusę, kelias sekundes gulėjau nesikeldamas, paskui kelis kartus apsiverčiau, kol atsistojau, apsipyliau krauju, nes prasikirtau dantenas, maniau, kad dantys išbyrėję. Nėra su kuo pasitarti, daktaro nėra, **visa globa boba** (lietuviškas intarpas), ėmiau kloti šaltam vandenyje pamirkytą rankšluostį, taip kankinausi šešias dienas, karštis krūtinėje vis didėjo, ateis, manau, lig žaizdos, pasidarys gangrena, ir kaput. Atsirado felčeris, kuris man pastatė ant kairės krūtinės pusės 12 taurių. Pirmąjį kartą sutraukė kraują, kuris buvo taip sukepęs kaip juoda anglis. Statė antrą kartą. Šaukiau gana, gana, man kraujo nebeliksią nė lašo. Šį kartą kraujas buvo tyras. Paskui felčeris sako: „Aš Ponui suvirinsiu varpučio, pupalaiškių ir saldymedžio, duosiu Ponui aštuonis butelius, kuriuos turėsi išgerti, tai Ponui išvalys skreplius (II, 713).

Vis dėlto jis atsistojo ant kojų.

1930 m. atidengiant visuomenės lėšomis pastatytą skulptoriaus V. Grybo paminklą S. Daukantui, Papilėje dar kartą buvo apklausinėti vaikystėje istoriką matę žmonės. 83 metų senukas J. Šliauteris taip prisimena S. Daukantą: „Susilenkęs, apsisiautęs ilgu šliaproku, ant galvos raudona jermulka su kutu,— rodo senis į savo pakaušį.— Gyveno klebonijoje, ir aš ten maišiausi. Buvo pamaldus, kas rytą ėjo į bažnyčią. Valgė su šeimyna, visados stačias. Ateidavo prie stalo, už vienos ausies alupka (pieštukas), už antros — papirosas. Čia ant krūtinės kišenėje popierius. Pasisems šaukštą, užkels koją ant suolo ir rašo popierą ant kelio pasidėjęs. Buvo visuomet mįslingas. Mįslijo ir mįslijo. Net bažnyčioje išsitraukęs popiergalį kažką užsirašydavo". Šiaip dirbdavęs fizinius darbus, mokėjęs amatų — staliaus, šaltkalvio.

Deja, paskutiniuosius S. Daukanto gyvenimo metus apkartino susipykimas su M. Valančiumi. Jo priežastys vėlgi nėra iki galo aiškios, o plačiausiai konfliktą nušvietęs pirmasis S. Daukanto biografas J. Šliūpas akivaizdžiai stovi istoriko pusėje. Neabejotina, kad jau ir anksčiau M. Valančiui tekdavo valdytis bendraujant su S. Daukantu. 1855 m. kovo mėnesio laiške knygų leidėjui A. Zavadskiui jis rašo aiškiai užstodamas istoriką, teisindamas kažkokį jo poelgį: „Ponas Daukantas, būdamas žmogus senas ir, be to, literatas, pasidarė toks keistas, kad ne kartą jo privataus gyvenimo įpročius turiu suvaldyti. Įrodinėdamas kokį reikalą, mėgsta perdėti". Toliau jis rašo, kad S. Daukantas Varnių bibliotekos vedė-

jo akivaizdoje, reikalaudamas knygos, piktam panaudojo jo vardą, nors tokių įgaliojimų neturėjo. „Bet ką padarysi,— tęsia Valančius,— kas be ydos. Šiaip ar taip, žmogus labai geras ir prie mokslo prisirišęs — reikia jam dovanoti". Tačiau tuokart, 1861 m. abu žemaičiai užsiplieskė ir pasakė vienas kitam tikrai karčių, gal ne visai ir pelnytų žodžių. Paskutinysis S. Daukanto laiškas M. Valančiui prasidėjo tokiais žodžiais: „Regimai, čia yra Dievo valia, kad mes vienas prieš kitą, bereikiant mirti, išsišnekėtume, o ant nusprendimo paliktume Dievui, kieno prisipažintis yra teisingesnė <...>" (II, 784). J. Šliūpas, matyt, turėjo to konflikto dokumentus, nes cituoja neišlikusius S. Daukanto ir M. Valančiaus laiškus. Biografas teigia, kad M. Valančius sveikindamas S. Daukantą „vardinėje dienoje parašė, jog Daukantas esąs vargšas nuskurdęs žmogus; o už tatai vyskupas dar kartą ketinąs apgarsinti jo veikalus rašytus". S. Daukantas supykęs dėl tokių jį įžeidžiančių žodžių ir parašęs M. Valančiui gana priekaištingą atsaką: jis suvargęs kaip tik gyvendamas pas vyskupą: „jei, girdi, to nebūčiau padaręs, sako Daukantas pats, tai būčiau sveikatos nenustojęs ir nenuplikęs, o kartu ir savo istoriją išspausdinęs". Be to, jis pridūręs: „Jei būčiau ilgiau pagyvenęs pas piemenį (t. y. pas vyskupą), tai jau būčiau seniai buvęs po žemėmis <...>", ir baigia pamokymu: „Protingieji žmonės nesityčioja iš plikių, o labiausiai šviesiausiam piemeniui nepadoru".

J. Šliūpas toliau rašo: „Vyskupas ant tokio atsakymo dideliai įtūžo. Jis nuginė Daukantui jo

paties gromatą atgal ir liepė, kada išsiblaivėsiąs, ją perskaityti. „Gerai" — taip rašo „Jomilystai raštininkui" vyskupas —„yra pasakyta, neduok duonos, o neturėsi priešginio. Divijos daugelis Petropilėje, kad aš tokį šalavalką užsikviečiau pas save — ir tiesa". Gale vyskupas pridūrė, kad tai jis rašęs dėlei to, kad Rašte šv. pasakyta: „atsakyk paikam, kaip pridera pagal jo paikumą, kad jis nemįslytų esąs protingas".

Puiktelėjusio M. Valančiaus žodžiai didžiai įžeidė S. Daukantą, pasak J. Šliūpo, jis net susirgęs. V. Merkys pažymi, kad jau iš „Žemaičių vyskupystės" matyti, jog M. Valančius gana tiesmukiškų ir liaudiškai sodrių priekaištų bei apibūdinimų nevengė dalyti nė garbingiems savo kolegoms. Kaip rodo plačiai „Aušroje" cituotas atsakas, S. Daukantas vis dėlto susitvardė ir parašė vyskupui liūdną, neteisėtai niekinamo žmogaus laišką, kuriame jis gana blaiviai, nesigailėdamas ir nesigėdydamas lituanistinės veiklos, apmąsto savo gyvenimą, demonstratyviai nusižemina, kaip to reikalavo etikos normos ir socialinės padėties skirtumai, bet visai pagrįstai pasikliauja istorijos teismu. Šis „vargo pelė" nesileido žeminamas, o teisę oriai atsakyti vyskupui jis buvo užsitarnavęs savo darbais. Laiškas svarbus, todėl čia pateikiama platesnė jo citata:

> Aš neesmi girtuoklis, nes nuo savo gimimo neėmiau gėralų į burną, o ir mano tėvai niekada negirtuokliavo, taigi man nėra iš ko išsiblaivėti pirm nekad perskaitყčiau pagrąžintą gromatą. Aš nebuvau priešginiu Šviesiausio

Piemens, bet pamečiau tarnystę pas Jį dėl to, kad Jį mylėjau irgi pasitikėjau kitur gyvendamas būsiąs naudingesniu savo vientaučiams. Regimai aš nebuvau šalavalka, kad antrąjį metą po mano parvažiavimo į Varnius Šviesiausias Piemuo labai lipšniai prašei, kad grįžčiau pas Tamstą. Tamsta mane prakalbinai iš pradžios „jo mylista raštininku", o ant galo pavadinai savo gromatoje „paiku", bet tai yra du atbulu daiktu: neišleidžiau knygų, svetimom kalbom rašytų, apie svarius dalykus, bet rašiau prigimtu liežuviu, taip kaip kiti kad rašė ir rašo Petropilėje ir Maskvoje, Kazaniuje ir Varniuose, pats juk Šviesiausias Piemuo rašei ta kalba, taigi ar visi turėtų būti paikais? O vienok, Piemuo, pats sakei kitiems, kad aš Tamstą prikalbėjau rašyti žemaitiškai; kaipgi galėtų paikasis perkalbėti išmintingąjį?.. Prisipažįstu, jog niekada nelaukiau, kad mano Piemuo, kuriam tiek metų tarnavau, atsiųstų, man belaukiant myriaus, tokį neteisų piktžodžiavimą, kuo metu menkiausias žmogpalaikis taip nebjaurotų pikčiausio berno, matydamas jį gulint ant maraus patalo. Šv. Augustinas pasakė: „Tie mūsų bičiuoliai, kurie mums teisybę į akis pasako, bet mes tiesos nemėgstame ir laikome savo priešginiais tuos, kurie ją šneka". Savo gromatą pagrąžintą perskaičiau, jos nesigėdžiu, dar viršumi džiaugiuosi, kad ją pagrąžinai, nes išrašęs jos nebuvau, man mirus, galės palyginti mano pagrąžintą gromatą su Tamstos atsaku, dabar aš tiktai sakau: mea culpa, mea culpa maxima (mano kalčia,

mano kalčia didžiausia), kad aš paklausiau Tamstos prašant (II, 784—785).

S. Daukantas buvo emocionalus žmogus, tai rodo ir sušukimai jo istorijose, ir laiškai Narbutui; paskutiniais gyvenimo metais šis emocionalumas galėjo virsti ir savotišku aikštingumu. Netoli Kelmės gyvenęs P. Beresnevičius J. Šliūpui pasakojęs, jog S. Daukantas buvęs „uršus, į save dideliai įsitikėjęs, piktas ir nepakantrus senis, su kuriuomi labai buvę vargu sugyventi". Tiesa, J. Šliūpas priduria girdėjęs, jog P. Beresnevičius esąs M. Valančiaus giminaitis. Seniokišką istoriko irzlumą galima pajusti ir iš palankių jam J. Akelaičio laiškų. Tikrai turėjęs progos pažinti S. Daukantą M. Valančius minėtame laiške A. Zavadzkiui yra pažymėjęs kelis svarbius jo būdo bruožus. Literato keistenybėms pakantus gali būti tik jį gerbiantis, vertinantis žmogus, o apie perdėjimus jau ne kartą teko užsiminti kalbant apie jo istorijų ir laiškų stilių (tai, matyt, sietina su autoriaus temperamentu). Kol M. Valančius sutarė su S. Daukantu, galėjo teisinti „literato" keistenybes, bet susipykus „literatas" lengvai galėjo tapti pašaipos objektu.

Slopinant 1863 m. sukilimą, I. Vaišvila buvo suimtas. S. Daukantas savo karšintojo dar sulaukė, bet netrukus, 1864 m. gruodžio 6 d. (nauju stiliumi) ant jo rankų ir mirė. Laidotuvės įvyko gruodžio 8 d.; į kapines istoriko palaikus telydėjo keliolika žmonių. M. Davainio-Silvestraičio surinktuose atsiminimuose rašoma, kad S. Daukantas buvęs pašarvotas klebonijoje. Šermenyse ne-

buvę jokio pono ar ponelio, tiktai vieni prasti žmonės jį apgiedoję ir palaidoję. Ant kapo užritintas akmuo su užrašu: „D. D. G. cze Guli Kunas Symona Daukąta Rasztininka Warga Pieles Gimuse Metuse 1793 Miruse 1864 M. Sijkie 6 Dienoi". Žmonės kalbėjo, kad šį paminklėlį nusikalė pats velionis, beliko įrašyti tik mirimo datą. I. Vaišvila prisimena, kad po S. Daukanto mirties M. Valančius pareikalavo „Lietuvos istorijos"; ji buvo tuoj pat nusiųsta. Ir toliau: „Kai iš nelaisvės pargrįžau, tai vyskupas, supykęs už prilaikymą Simono Daukanto, nepriėmė mane, todėl pasauliška valdžia vėl mane išsiuntė į Vilnių <...>". Sulaukęs 75 metų, I. Vaišvila vėl prisiminė Papilės kalnelį, kur palaidotas S. Daukantas. Rygoje jis užsakė nemažą akmens plokštę, kurioje iškaldino tokius žodžius: „Ateivi! Minėk sau, jog čion palaidotas Simanas Daukantas, pirmas iš tarp mokytų vyrų, rašytojas senovės veikalų Lietuvos, Žemaitijos, kaip ir kitų naudingų knygelių. Jis per savo gyvenimą, it vargo pelė, be paliaubos triūsėjo vienutiniai žemaitiškai rašyti dėlei naudos vientaučių. Gimė 1793 m. 28 d. spalinio mėn. Mirė 1864 m. 24 d. lapkričio. Ištark: Viešpatie! Duok jam atilsį amžiną. Palaidojęs ant jo kapo įsteigiau su užrašu užristi tą akmenį. Papilės kleb. Vaišvila".

Vaišvilos pastatyto antkapio užrašas iš tiesų simboliškas — taip pradedama Termopilų tarpeklyje nelygioje kovoje prieš persus žuvusiems spartiečiams skirta epitafija. S. Daukanto gyvenimas

ir raštai rodo, kiek daug savo krašto labui gali nuveikti vienas žmogus, kiek tautos kultūrai gali pasitarnauti gimtinę ir jos žmones mylinti, gerbianti asmenybė. Daugeliu požiūrių S. Daukantas yra pirmasis mūsų kultūroje. Ne tik I. Vaišvila jį laiko „pirmuoju tarp mokytų vyrų"— panašiai teigia ir XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje lankęsis čekų profesorius L. Geitleris: „Tarp visų diletantų, lietuviškai rašiusių, pakilo Simonas Daukantas kaip nenualsus ir spartus darbininkas ant tos savo neartos ir neįdirbtos gentiškos dirvos" (beje, žinias apie S. Daukantą jam 1873 m. suteikė M. Valančius!). S. Daukantas — pirmasis lietuviškai rašytos tautos istorijos autorius. XIX a. pabaigoje prasidėjusi nauja tautinio išsivadavimo banga daugeliu aktualiausių klausimų rėmėsi jau esama, lietuviškai suformuluota S. Daukanto pozicija. Pasitvirtino pirmojoje amžiaus pusėje atrodęs nerealus pedagoginis S. Daukanto planas — plačiųjų liaudies masių švietimas, knygos, knygelės valstiečiui, netgi piemenėliui. Amžiaus pabaigoje lietuviškose gubernijose labai padaugėjo skaitančiųjų.

Kiekviena reikšminga, nuo gyvenimo neatitrūkusi veikla turi savo priežastis, privalo turėti aplinką, kurioje ji gali formuotis, o veikėjas turi turėti bendraminčių, jį parėmusių, skatinusių, o gal ir įkvėpusių. S. Daukantas kilo iš tokios vietovės, kur buvo tankiausias mokyklų tinklas, kur dažniau negu kitur vaikus į mokslus leido valstiečiai. Pasaulėžiūrines jo nuostatas irgi, matyt, suformavo to meto Žemaitijos kultūrinis klimatas. Studijavo istorikas Vilniaus universiteto klestėji-

mo laikais, kai čia susibūrė veiklių lietuvių būrelis; savo istoriją ėmė rašyti, kai visuotinai susidomėta Lietuvos praeitimi. Įvairiapusė S. Daukanto kultūrininko ir literato veikla, jo asmenybė drąsiai lygintina su kitų ano meto atgimstančių Europos tautų žadintojų asmenybėmis. Kultūrinis, socialinis pakilimas paprastai nepraeina veltui, duoda vaisių.

SVARBESNĖS S. DAUKANTO GYVENIMO IR DARBŲ DATOS

Gimė 1793 m. spalio 28 d. Kalviuose (dabar Skuodo raj.).

1808 m.— pirmosios žinios apie S. Daukanto mokymąsi Kretingos mokykloje.

1814 m. rudenį iškeliauja tęsti mokslo į Vilnių.

1816 m. vasaros pradžioje baigia Vilniaus gimnaziją ir rudenį įstoja į Vilniaus universiteto literatūros ir laisvųjų menų fakultetą.

1818 m. rudenį pereina į moralinių ir politinių mokslų fakultetą.

1821m. gauna abiejų teisių (romėnų bei kitų kraštų ir kanonų teisės) kandidato diplomą.

1822 m. baigia rašyti pirmąją Lietuvos istorijos redakciją — „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" (išspausdinta 1929 m.).

1824 m. išverčia pluoštą Fedro pasakėčių (išspausdinta 1846 m.).

1825 m. gauna magistro laipsnio diplomą.

Nuo 1826 m. dirba Rygos generalgubernatoriaus kanceliarijoje.

1834 m. aplanko Žemaitiją ir vyksta į Peterburgą.

1834—1835 m. — aktyvaus tautosakos rinkimo laikotarpis. Apie 1835 m. sudaro pasakų rinkinį „Pasakos masių", kuriame pridėta dainuojamosios tautosakos, mįslių, patarlių ir priežodžių (jo rankraštiniame palikime išsaugota apie 650 liaudies dainų, daug autorinės poezijos, 92 pasakojamosios tau-

tosakos kūriniai, apie 1250 patarlių ir priežodžių, 88 mįslės). 1983—1984 m. paskelbti du tomai „Žemaičių tautosakos".

1837 m. išleido „Prasmą lotynų kalbos" (lotynų kalbos vadovėlį lietuviams).

Iki 1838 m. parašė svarbiausią savo istorijos veikalą — „Istoriją žemaitišką" (išspausdinta JAV, du tomai 1893—1897 m.).

1839 m. išspausdinta „Epitome Historiae Sacrae" (šventosios istorijos vadovėlis lotynų kalba). Šiame leidinyje pridėjo lietuviškas antraštes ir lotynų—lietuvių kalbų žodynėlį. (Tai lotyniška chrestomatija mokyklai.)

1842 m. išleidžiama „Abėcėlė lietuvių, kalnėnų ir žemaičių kalbos su katekizmu..."; lietuvių kalbos gryninimo tikslu parengia rankraštį „Maldos prie Dievo..."

1845 m. išleidžiamas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių".

1846 m. publikuotas „Dainės žemaičių", jų priede pateiktas pluoštas patarlių.

1846 m. išleistas pedagoginiams reikalams skirtas K. Nepoto knygos „Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės" vertimas.

1846 m. išleidžiamos jau anksčiau išverstos „Pasakos Fedro"; kartu su šia knyga cenzūros komitetas gavo kitą pedagoginio pobūdžio S. Daukanto rankraštį — J. H. Kampės „Rubinaičio Peliūzės gyvenimas" vertimą, kuris tuomet liko nepublikuotas (išspausdintas 1984 m.).

1847—1849 m. išleistos verstos ūkiškų patarimų knygelės: „Pamokymas apie auginimą taboko"; „Parodymas, kaip apynius auginti" (čia dar pridėta apie 390 patarlių); „Bičių knygelė"; „Pamokslas apie sodnus, arba daigynus vaisingų medžių"; „Pamokymas, kaip rinkti medines sėklas"; „Ugnies knygelė".

1850 m. data pažymėta paskutinė S. Daukanto Lietuvos istorijos redakcija — „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje"; atskiros dalys publikuotos XIX a. pabaigoje, visas veikalas išspausdintas 1976 m.

1850 m. išvyksta į Žemaitiją ir jau nebegrįžta į Peterburgą.

1854 m. išspausdinta versta ūkiškų patarimų knygelė „Sėjamosios pašaro žolės". Tais pačiais metais dar išvertė „Pamokslą, kaip girias kirsti, sėti ir diegti dėl alvieno ūkininko", o 1857 m.— „Gaspadorius (apie žemdirbystę, gyvulininkystę ir sodininkystę)", bet jų išleisti nepavyko.

Be to, dar studijuodamas Vilniaus universitete S. Daukantas pradėjo rengti lenkų—lietuvių kalbų žodyną, darbas su pertraukomis buvo tęsiamas, matyt, ir Peterburge, ir grįžus į Žemaitiją (žodynas nebaigtas, jame 56 567 lenkiški žodžiai ir 37 677 lietuviški jų atitikmenys).

1855 m. caro valdžia susidomi „Būdu" ir jo autoriumi.

1855 m. S. Daukantas atvyksta į Svirlaukį, pas P. Smuglevičių.

Apie 1859 m. grįžta į Žemaitiją.

Miršta 1864 m. gruodžio 6 d. (lapkričio 24 d.) Papilėje (dabar Akmenės raj.).

TURINYS

Mokymo leidinys
Žukas Saulius
SIMONAS DAUKANTAS
Redakcijos vedėja D. Galnaitytė
Redaktorė D. Bartulienė
Fotonuotrauka aplankale J. Grikienio
Dailininkas G. Pempė
Men. redaktorė Ž. Šalienė
Techn. redaktorė I. Kondreckienė
Korektorė A. Kazakevičienė

Учебное издание
Серия «Жизнь и творчество»
Жукас Саулюс
СИМОНАС ДАУКАНТАС
На литовском языке
Литовская ССР, 233000, Каунас, пр. Ленина, 25,
издательство «Швиеса»

ИБ № 6487

Duota rinkti 1988 05 24. Pasirašyta spaudai 1988 09 05. Formatas 70×
×100/32. Popierius spaudos Nr. 1. Garnitūra „Baltika“, 10 punktų.
Iškilioji spauda. 7,5+0,162 įkl. sąl. sp. l., 8 sąl. spalv. atsp., 7,18+
+0,13 įkl. apsk. leid. l. Tir. 45 000 egz. Užsakymas 2585. Leid. Nr. 11421.
Kaina 55 kp

„Šviesos“ l-kla, 233000 Kaunas, Lenino pr. 25
Spausdino V. Kapsuko-Mickevičiaus sp., 233000 Kaunas, Lenino pr. 23